

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Lolland Falster *2009*

Indholdsfortegnelse

<i>Henning Bender</i> Udvandringen fra Maribo Amt 1850-1914	5	<i>Erik Mandrup Poulsen</i> Engestoftegraven og Borgø	120
<i>Max Hansen</i> Da den tyske artillerifourer Carl August Simon i sin skinsyge dræbte Gundslevsmedens datter ...	44	<i>Kaj Dreijer</i> Den ufortrødne foregangsmand Anton Melgaard	125
<i>Bjarne A. Madsen</i> Af Nøbbet Kirkes tilblivelseshistorie - i anledning af 100 året for kirkens indvielse	57	<i>Henrik Steen Jensen</i> Mediehøsten - bibliografi over lokalhistoriske udgivelser om Lolland-Falster- egnen i 2008	135
<i>Thomas W. Lassen</i> Folketælling 1814 for Stokkemark Sogn - Bemærk årstallet!	82	<i>Ole A. Munksgaard</i> Årsberetning 2008	147
<i>Jørgen Heiner</i> Eventyret om skomagersønnen fra Nakskov August Enna	87	Lolland-Falsters Historiske Samfund	148
<i>Frank V. Nielsen</i> Syv forskellige beretninger om sabotagen mod Lommelev Møbelfabrik	110	Love for Lolland-Falsters Historiske Samfund	149
		Person- og stedregister	150

Redaktør: Heidi Pfeffer

Tryk: Grafikom A/S, Maribo

2009 Lolland-Falsters Historiske Samfund

ISBN 978-87-91059-10-0

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

Årbog 2009 – 97. årgang

Udvandringen fra Maribo Amt 1850 -1914

Af Henning Bender

Karavanen til Dannebrog

I april 1871 rullede en lille karavane på fire oksetrukne vogne langsomt af sted gennem ukendt land midt i Nebraska. De tungt lastede køretøjer blev fulgt af malkekøer, og rundt omkring de gyngende prærievogne red 12 soldater fra den amerikanske hærs blå kavaleri. De var med for at beskytte mod overfald fra spredte grupper Sioux-indianere, der strejfedes rundt på tidligere jagtmarker. Da Nebraska i 1867 blev USA's 37te stat, var indianerne endnu en gang blevet tvangsforflyttet vestpå for at give plads og gratis jord til europæiske nybyggere. Gratis om blot de opdyrkede jorden og blev på den i mindst tre år. Turen var sponsoreret af et jernbaneselskab, der havde planer om at bygge en bane gennem området. En bane måtte jo have passagerer og gods at køre med.

Karavanen, der kom fra Wisconsin, var få dage tidligere drejet nordpå fra "The Mormon Trail". Det var det hjulspor langs Platte-floden, der siden slutningen af 1840'erne havde været hovedvejen til "det forjættede land". Alt efter hvem det var der rejste, kunne det så opfattes som Californiens guld, sjælens frelse i "Zion" (Utah) el-

Prærien ved Dannevirke, Nebraska. Postkasse med navnet "Pedersen". Man skal dog op over bakken i baggrunden før man ser den tilhørende, nu nedlagte, gård. Foto HB 1991.

ler blot god og gratis landbrugsjord. Det var ad denne "trail" tusinder af danske mormoner havde vandret siden grupperne fra Danmark til Utah begyndte i

*Tørvehus (sodhouse) bygget af græstørv. Her i South Dakota, Cactus Flat, i "the badlands"
The Prairie Homestead Museum. Fotograferet 1991 af HB.*

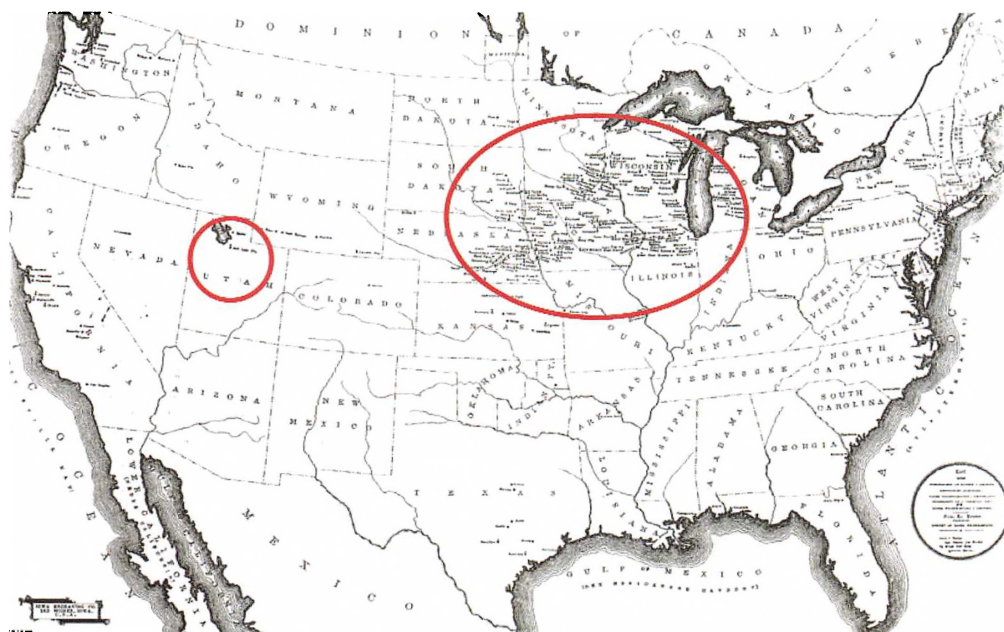
1852. Mange af mormonerne, der i øvrigt særligt kom fra Jylland og Bornholm, droppede dog af langs vejen. Rejsen skulle først betales efter ankomsten til Utah, og det var derfor fristende at forlade troen og slå sig ned undervejs. Det var disse frafaldne der lagde de første frø til danske bosættelser i Illinois, Iowa og Nebraska.

Den lille karavane på prærien i 1871 med det flotte navn: "*Det Danske Land- og Hjemstedskompagni*" havde dog intet med mormonerne at gøre. Gruppen blev anført af Lars Hannibal (1822-1882) fra Fuglse på Lolland. Han havde i 1856 slået sig ned i Wisconsin nord for Chicago med familie og mange andre fra Lolland.

Den tidlige masseudvandring i 1850'erne og 1860'erne delte sig således i to hovedgrupper. På den ene side mormonerne udvandring fra Jylland til Utah der havde et klart religiøst formål, men som ikke desto

mindre blev begyndelsen til en række danske bosættelser undervejs over prærien. På den anden side en række udvandringsselskaber på øerne, der havde et politisk-socialt formål og i første omgang havde Wisconsin som destination. De ønskede at skabe nye og bedre danske samfund i den nye verden for landarbejdere og husmænd, der til forskel fra i Danmark kunne skabe sig en fremtid som gårdejere i USA.

Hvad Wisconsin angik, blev de små danske kolonier dog efterhånden opslugt af de mange andre indvandrere der kom til staten samtidigt med, at tilstrømningen efterhånden gjorde det sværere at tilbyde nye indvandre-re billig og god jord. Gratis jord kunne man imidlertid få i de tidligere indianerområder mod vest, der netop nu blev åbnet for bosættelse. Og var der tilstrækkeligt øde, kunne man vel også skabe sig danske idealsamfund fri for fremmed indblanding.

Dansk Folkesamfundets kort fra år 1900 over danske lutheranske kirker i USA. Man ser tydeligt koncentrationen af bosættelser fra de store søer til Nebraska. I nord Wisconsin, Minnesota og den østlige del af South Dakota. I syd Illinois, Iowa og den østlige del af Nebraska. Den sammenhængende gruppe af danske kirker omfatter et område på næsten 900.000 km². Hertil kom Utah (hvor der dog ikke er kirker, men templer!).

40 kilometer nord for den store Platteflod løber den mindre South Loupflod. Her standsede karavanen og byggede de første tørvehuse, der først langsomt fulgtes af træhuse. Da stedet af postale grunde skulle hedde noget, kaldte man det "Dannebrog", mens de øvrige bebyggelser i nærheden kom til at hedde "Nysted" og "Dannevirke". Det gik langsomt end beregnet med den påtænkte jernbane og "Dannebrog" blev derfor ikke som håbet, områdets hovedby i 1874. Den verdensomspændende krise der satte ind i 1873 betød et midlertidigt stop for dansk indvandring og udbredelse i Midtvesten. Danskerne var nu på et område 20 gange Danmarks størrelse. Fra Michigansøen i øst til Dannevirke midt Nebraska mod vest.

Først fra omkring 1890 begyndte de danske indvandrere for alvor at overskride Rocky Mountains vest for Nebraska og tage springet ud til Stillehavsstaterne. Samtidigt begyndte indvandrerne at foretrække storbyerne frem for landområderne. Men i 1800-tallet var det først og fremmest landbrugsområderne mellem de store søer og Missourifloden det gjaldt, således som det ses af fordelingen af danske kirker i USA år 1900.

Særligt efter den store krise 1929-1933 blev mange af de tidligere bosættelser i Midtvesten atter forladt, og efterkommerne efter den første generation af indvandrere drog ind til byerne eller bosatte sig ved Stillehavet. Tilbage blev en række spøgelsesbyer således som Nysted og Dan-

nevirke er det i vore dage, mens Dannebrog nu (2008) kun rummer 330 indbyggere. Det på trods af at byen i 1967 i anledning af Nebraskas 100-års jubilæum som stat blev udnævnt til at være ”Danish Capital of Nebraska”

400.000 individuelle skæbner

I årene mellem 1850 og 1914 oplevede Danmark en udvandringsbølge uden side-stykke. Danskere, hvis forfædre havde levet i århundreder i samme lille lokalområde, begyndte at udvandre i store grupper. De enkelte kunne have religiøse, økonomiske eller personlige grunde til at træffe dette valg – eller fulgte for manges vedkommende med som børn eller hustruer, – men de havde en mulighed for at forbedre deres egen situation, som tidligere generationer ikke havde kendt til. Nye erhverv og arbejdsmuligheder samt effektiviseringen af landbruget skabte en ny samfundsorden, der faldt på plads i kraft af store vandringer fra land mod by og videre over havet. Godt hjulpet af helt nye transportmidler, afskaffelsen af pas og rejserestriktioner samt den heraf følgende udvikling af en verdensomspændende bevidsthed og økonomi.

I 1914 levede der mere end 250.000 danskfødte i lande uden for Europa af de i alt 400.000 udvandrere, der havde forladt landet siden 1850. Det svarede i 1914 til mere end en tiendedel af den daværende danske befolkning og oversteg langt raten

Danish Capital and Nebraska. Torvet i Dannebrog med ”Columbia Hall”, opført i 1904 af bygmester H.C. Rasmussen (1853-1937), født i Kettinge på Lolland. Foto HB 1991.

fra de fleste andre lande. Kun Irland, Norge og Sverige havde en endnu kraftigere udvandring i forhold til befolkningstallet. 220.000 af disse danskfødte udvandrere boede i USA, og selvom udvandringen hertil mindskedes stærkt efter 1914, da indvandrerkvoter gennemførtes med fuld styrke, holdt antallet af danskfødte sig på over 100.000 frem til først i 1950’erne. Det skyldtes ikke mindst at 4/5 af alle danske udvandrere var yngre end 30 år og derfor havde det meste af livet foran sig, når de rejste til det nye land. At de unge forsvandt, kom i øvrigt til at præge de dele af Danmark, hvorfra udvandringen startede tidligst og forblev kraftigst: Nordjylland, Bornholm og Lolland-Falster. Landsdelene udviklede sig til at være ”udkantsområder”.

Blandt disse ”udkantsområder” var den oversøiske udvandring fra Lolland-Falster i anden halvdel af 1800-tallet, efter Bornholm og Langeland, den kraftigste i Danmark. Hver femte tog af sted og kun få vendte nogensinde tilbage. Men mens udvandringen fra Nordjylland og Bornholm blev sat i gang af mormonerne, der fra 1852 arrangerede grupperejser for ”hellige” med kurs mod Utah, startede den organiserede udvandring fra Lolland af lollikkerne selv. Man ønskede simpelthen jord, bedre indkomst og udfoldelsesmuligheder end den det herregårdsprægede Lolland kunne byde på. Målet var Chicago og de store prærieområder vest for byen. I tidsmæssig rækkefølge Wisconsin, Minnesota og South Dakota mod nord – Illinois, Iowa og Nebraska mod syd.

Den ikke-religiøse masseudvandring fra Danmark tog derfor sin begyndelse på Lolland og Maribo amt burde derfor have været den første i min lange serie af artikler om udvandringen fra Hjørring, Aalborg,

Den store ankomsthal på Ellis Island, hvor alle ankomne blev registreret og undersøgt inden de fik adgang til USA i årene 1893-1953. Nu det vigtigste indvandrer museum i USA. Foto HB 1999.

Thisted, Århus, Skanderborg, Vejle, Ringkøbing, Frederiksborg og Bornholms amter, samt Sønderjylland og Skåne. Men rækkefølgen blev bestemt af, hvor og hvornår jeg holdt foredrag om udvandringen fra et bestemt område. For Maribo amts vedkommende på hovedbiblioteket i Nykøbing Falster den 25. oktober 2008. Den følgende artikel bygger på dette foredrag hvis hovedbestanddele er udvandrere-rindringer og udvandrerdatabase fra Udvandrerarkivet i Aalborg, samt billeder fra de steder, hvor de danske udvandrere slog sig ned.

Mange udvandrere sendte breve, dagbøger og breve hjem til dem de havde forladt i

Danmark, og en del af dette materiale finder man på Udvandrerarkivet i Aalborg. Her findes også en database på registrerede udvandrere fra Danmark 1868-1910 på www.emiarch.dk, der oplyser om udvandrers navn, alder, stilling, sidste opholdssted, afgangsdato og bestemmelsessted. For Maribo amt er 15.501 oversøiske udvandrere registreret med sidste opholdssted i amtet. Medregner man de udvandrere, der var født i Maribo amt, men havde bopæl uden for amtet ved afrejsen, samt de, der rejste før 1868, bliver der tale om over 20.000 udvandrere født på Lolland-Falster. Det svarer til at hver femte udvandrede af en befolkning år 1900 på 100.000.

Udvandrerdatabasen giver oplysninger om selve strukturen i udvandringen. Hvor mange, hvor gamle, hvornår, hvorfra, hvorhen, arbejde, uddannelse og med hvilket skib? Erindringerne derimod fortæller om de enkeltskæbner som tilsammen dannede udvandringsbølgen. En af disse er rebslagersvend Carl Alfred Christian Sørensen fra Herredskirke ved Nakskov. Den repræsenterer en af de mange erindringer der belyser, hvor kompliceret vandringerne i virkeligheden var, både før og efter turen over Atlanterhavet.

Carl Alfred Christian Sørensen (1870-1965) blev født 5 km nord for Nakskov i Herredskirke sogn. Hans far var væver, og selv blev han i 1890 rebslagersvend i København. Her arbejdede han i to år og gik herefter to år på "valsen" i Tyskland, Polen, Østrig og Rusland.

"Saa gik jeg tilbage langs Kysten fra Riga til Varde og arbejdede en gang imellem naar Pengene Slap op". I Varde blev han rebslagermester, giftede sig år 1900 men måtte overveje sin situation, da hustruen allerede døde året efter, 27 år gammel.

"Det var en Thing som forandred hele mit Liv. Og da jeg havde en god Ven som var rejst til Amerika, saa tænkte jeg at det maaske var en god Ide for mig at gaa over there ogsaa".

Turen gik fra Esbjerg til Southampton og herfra med "St. Louis" til New York, hvor han ankom 17. august 1902 og tog så, efter registrering på Ellis Island, videre til sin ven i Chicago, 5154 Bishop Street. Her havde man misforstået ankomsttidspunktet da C.A.C. Sørensen kun havde fortalt, hvornår han tog af sted. Så der var ikke nogen til at modtage ham på banegården.

Sprogproblemer ved ankomsten

"Jeg gik ud paa Gaden i Chicago hvor jeg

saa en Politimand, da jeg ikke kunne tale Engelsk saa viste jeg ham adressen. Han satte mig saa paa en Street Car og fortalte Conductoren paa jeg skulle hen. Da vi nærmede os Bishop Street var det heldigvis et tysk nabolag, saa der kunne jeg tale med Folk og spørge om Vej."

Efter at have arbejdet for et tysk byggeforetagende et år var det ikke blevet bedre med sproget: "Saa tænkte jeg det var bedre jeg kom væk derfra. Jeg talte Tysk og Dansk alene, saa jeg lærte slet ikke at tale Engelsk".

Forefaldende arbejde

Han flyttede og arbejdede de følgende år som smedearbejdsmand på en pianofabrik og senere på en skrivemaskinefabrik. Sidstnævnte sted blev der dog aldrig udbetalt løn – "for der kom nogle Men in paa Fabrikken og raabte everybody out here is Strike. Ude paa Gaden var der slagsmaal og masser af Politi som brugte deres Stave. Jeg flygtede til en anden del af Byen og her fandt jeg en Slesviger der hed Lagoni og som havde et slags arbejdsanvisningskontor."

Rejseagent

"Her fik jeg arbejde på Scandinavian America Line Steamship Office" (DFDS's Amerikalinié 1898-1935 efter overtagelse af Thingvallalinié 1879-1898).

"Jeg skulle take care af Bagage der kom, feste Labels paa, og jeg skulle møde alle der havde bestilt Billet til Danmark, Norge og Sverrig via de forskellige jernbanestationer og bringe dem til the Office. Jeg var here i over 3 Aar. Jeg havde 2 Ugers Ferie hver Sommer med free transportation al

Bagagelabel.

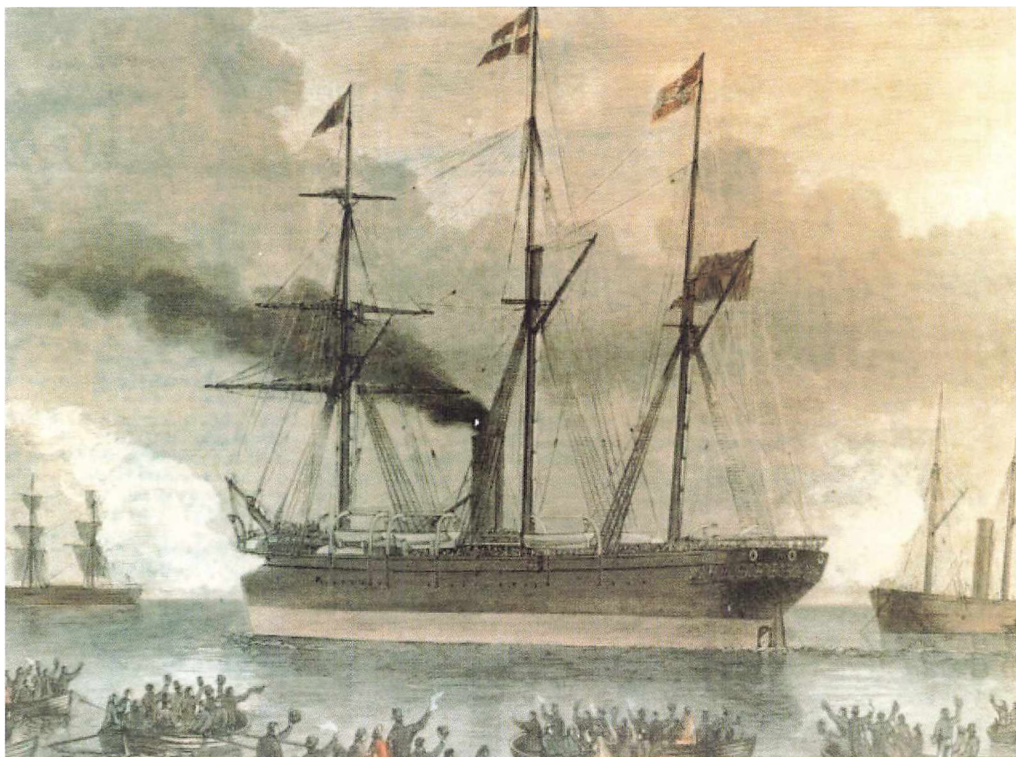
*Bjælkehytte, Springville, Utah, men med de dimensioner som C.A.F. Sørensen beskriver for sit hus i South Dakota
Foto HB 1994.*

over Amerika. Første sommer blev det San Francisco, næste New York og tredje South Dakota.

Landmand i South Dakota

"Da jeg var i South Dakota var det en glimrende Aar, alle havde en god Høst, så gjorde jeg, hvad jeg ikke skulle have gjort, jeg slog op et Homestead. (her følger en lang og nøje beskrivelse af materialer og dimensionerne på huset). Sørensen tog herefter tilbage til Chicago, opsagde sin stilling, giftede sig 1. april 1906 med Karen Marie Rasmussen (født i Wisconsin af danske indvandrere 1875) og tog den 3. april 1906 på bryllupsrejse til Presho i South Dakota, vest for Missouri-floden.

" Hvis vi havde vist og tænkt hvad vi gik ind til saa troer jeg nok vi var bleven i Chicago. Landet jeg havde, var aldrig bleven plovet så jeg maatte bruge Brækkeplov for at lægge 100 pund kartofler. Den første nat efter jeg havde plantet dem kunne vi ikke sove fordi der var stort Spektakel. Jeg stod op og gik udenfor og der var over 100 wild cattle (bisonokser) de gravede alle mine Kartofler op og der kom ikke en eneste Plante op. Så jeg maatte fence (indhegne) landet ind. Det andet Aar var haardt Arbeide, men vi fik ingen Regn hele Sommeren saa alting visnet away. Det tredje Aar havde jeg 20 Acres med Corn som jeg kunne høste, men en Nat havde vi en forfærdelig Hagelstorm, saa det saa ud som

"Ottawa" afgår fra København 20. august 1866. Store problemer med transport og brudte kontrakter var den direkte anledning til udvandrerenloven af 1. maj 1868. Fra Illustreret Tidende. Udvanderarkivet.

om jeg lige havde plovat. Der var ikke et grønt spot. Saa gik jeg ind i House og sagde til min Hustru this er Enden of our Farming." Alt blev solgt på Auktion, og ægteparret vendte tilbage til Chicago.

Ved Chicagos sporveje

"I Chicago søgte jeg arbejde ved et Street Car Compagni, hvor de spurgte mig om jeg kunne handle Heste. Jeg fortalte at jeg kom lige fra Farmen" så fremover blev det Sørensens opgave at passe først hestene, siden maskinerne på sporvognene. Her var han ansat, indtil han blev pensioneret i 1943, 72 år gammel. Erindringerne er nedskrevet kort før C.A.C. Sørensens død i april 1965. 94 år gammel.

Sådan er der utallige historier fra udvandrere, men skal man bevare overblikket er man nødt til at gå til den totale registrering af danske udvandrere. En sådan findes heldigvis for årene 1868-1910 og kan benyttes på internettet.

Registreringen af danske udvandrere

Den danske udvandrerdatabase www.emiarch.dk

Den første maj 1868 vedtog Den danske Rigsdag en udvandrerenlov med virkning fra 24. maj 1868. Den var direkte foranlediget af rejseagenternes lemfældige omgang

Oversøiske billetter kunne købes overalt i landet i små agenturer. Her i en tobakskiosk i Kongensgade i Aalborg. Alle skulle indsende kopier af billetterne til Københavns Politi. Udvandrerarkivet.

med udvandrenes penge, rejsemål og overfartsforhold, og loven krævede derfor nøje kontrol med indretning og proviantering på de oversøiske passagerskibe, der forlod danske havne. Hertil kom, at man for at sikre, at udvandrerne virkelig kom frem til det bestemmelsessted, de havde købt billet til, begyndte at kopiere alle oversøiske billetter udstedt af danske rejseagenter. Disse kopier findes i Københavns Politis udvandrer-protokoller på Landsarkivet for Sjælland og blev ført efter et ensartet system frem til 22. november 1935, da den danske passagerfart til USA ophørte med "Frederik VIII" sidste afgang til New York.

Billetkopierne findes i 90 tykke bind, hvor hver enkelt udvandrer, dansk som fremmed, er opført efter ensartede kriterier. Dato, navn, alder, sidste opholdssted (og fra 1. januar 1900 desuden fødested), stilling, bestemmelsessted, skibsnavn (kun fra København), agentnavn og billetnummer. Men protokollerne er svære at bruge. Der findes to rækker, én for *direkte* udvandrere med skib fra København og én for de *indirekte* udvandrere der rejste fra udenlandsk havn.

Hver protokol dækker et eller enkelte år, hvor udvandrerne er ordnet efter første bogstav i efternavnet. Udvandrerarkivet i Aalborg har indtil dato indtastet alle disse oplysninger i udvandrerdatabase for perioden 24. maj 1868 til 31. december 1910 omfattende 377.000 udvandrere, der købte en oversøisk billet af en dansk rejseagent. 227.000 af disse havde fast bopæl i Danmark, resten fordelte sig på: 45.000 udvandrere med helt overvejende danske navne, der havde USA eller et andet oversøisk område som sidste bopæl. Altså danske udvandrere, der allerede var rejst mindst én gang tidligere, men nu igen rejste fra Danmark. Hertil kom 81.000 svenskere (hovedsageligt fra Skåne); 10.000 russere (mange med jødiske navne); 9.000 tyskere (hvoraf 7.000 sønderjyder); 2.000 finner; 1.000 nordmænd – samt en lang række andre grupper.

Manglende registreringer i databasen

Da det er en billet-database, ikke en passagerdatabase, mangler sømænd og udvandrere, der først købte deres billet i udlandet. Hertil kom, at enkelte billetagenter ikke fik afsendt billetkopier til Københavns politi således, som loven ellers krævede det. Billetkopierne for disse udvandrere er derfor ikke med i Københavns Politis udvandrerprotokoller og derfor heller

Udvandrerens fulde Navn	Bygd	Navn på den Udvandrer, som har givet det Navn, som er føjet til	År	Emigration med	Emigration til og fra	Emigration til og fra	Emigration til og fra
1. Christian Ludvig Andersen	Maribo	Maribo	31	1874	1874	1874	1874
2. Christian Ludvig Andersen	Maribo	Maribo	31	1874	1874	1874	1874
3. Christian Ludvig Andersen	Maribo	Maribo	31	1874	1874	1874	1874
4. Christian Ludvig Andersen	Maribo	Maribo	31	1874	1874	1874	1874
5. Christian Ludvig Andersen	Maribo	Maribo	31	1874	1874	1874	1874
6. Christian Ludvig Andersen	Maribo	Maribo	31	1874	1874	1874	1874
7. Christian Ludvig Andersen	Maribo	Maribo	31	1874	1874	1874	1874
8. Christian Ludvig Andersen	Maribo	Maribo	31	1874	1874	1874	1874
9. Christian Ludvig Andersen	Maribo	Maribo	31	1874	1874	1874	1874
10. Christian Ludvig Andersen	Maribo	Maribo	31	1874	1874	1874	1874
11. Christian Ludvig Andersen	Maribo	Maribo	31	1874	1874	1874	1874
12. Christian Ludvig Andersen	Maribo	Maribo	31	1874	1874	1874	1874

Side fra Udvandrerlisterne. Her for bogstav S, side 32, direkte udvandring 1904.

1870 til 1910 samt deres fordeling på stater. <http://fisher.lib.virginia.edu/collections/stats/histcensus/>

Andre udvandrerlister

Set med danske øjne er Hamburg-listerne 1850-1939 de vigtigste supplerende afgangslister, idet 2/3 af alle danske udvandrere fulgte ruten Hamburg-Hull-Liverpool. Udvandrerarkivet har derfor kopier af listerne 1850-1886 og hermed for størstedelen af den danske udvandring mellem 1850 og 1868. Det ubetinget vigtigste redskab for at lokalisere danske udvandrere ved ankomsten til USA er listerne fra Ellis Island, New York, 1892-1924 på www.ellislandrecords.org De er gratis og supplerer ofte de danske afgangslister med såvel afgang- som ankomstadresser. Dette er så meget vigtigere, som alle danske amerikabåde og langt størstedelen af de danske udvandrere ankom via New York.

Hvor kom udvandrerne fra?

Udvandring fra de enkelte amter på landsplan efter sidste opholdssted

Målt på amter og sat i forhold til 1890-folketællingen havde Bornholm, Lolland-Falster (Maribo amt), Nordjylland (Aalborg, Hjørring og Thisted amter), Sydsjælland (Præstø amt) og det sydlige Østjylland (Århus og Vejle amter) en udvandring der i årene 1868-1910 lå over landsgennemsnittet. Samtidigt må man, netop for disse områder, regne med betydeligt højere tal end de, databasen viser, når det gælder hele perioden 1850-1914. Særligt fra Bornholms, Maribo og Hjørring amter var udvandringen allerede kraftig i gang, før registreringen af oversøiske billetter begyndte i 1868. Og regner man med udvandrere, der er født i disse landsdele, bliver tallene endnu

ikke i Udvandrerdata-basen. Man finder derfor yderligere 36 udvandrere fra Maribo amt i "Vejlelisterne" 1873-1894 på Udvandrerarkivet og 115 i "Mormonlisterne" 1852-1894 på <http://myweb.cableone.net/really/>

Repræsentativitet

Selvom det således kan findes fejl i databasen tyder meget dog på, at antallet af danske udvandrere i databasen i rimelig grad svarer til de reelle tal. Udviklingen af det samlede antal danske udvandrere fra Danmark til USA 1868-1910 og fordelingen på stater svarer temmelig nøje til udviklingen af det samlede antal danskfødte i USA i de amerikanske folketællinger fra

UDVANDRERE 1868-1910 SIDSTE OPHOLDSSTED

AMT	Udvandrere i database	Befolkning 1890	Procent Udv.
Bornholm	6.784	38.765	17,5 %
Maribo	15.501	100.550	15,4 %
Hjørring	16.875	110.603	15,3 %
Aalborg	14.192	104.801	13,5 %
Præstø	11.700	100.647	11,6 %
Vejle	12.892	111.904	11,5 %
Thisted	7.753	69.407	11,2 %
Århus	16.595	157.204	10,6 %
Svendborg	12.615	120.707	10,5 %
Ribe	7.864	78.611	10,0 %
København	51.370	527.962	9,7 %
Sorø	7.742	89.042	8,7 %
Odense	11.015	136.120	8,1 %
Holbæk	7.038	94.226	7,5 %
Randers	6.488	110.453	5,9 %
Ringkøbing	4.574	98.623	4,6 %
Frederiksborg	3.589	84.689	4,2 %
Viborg	3.713	100.783	3,9 %
Ubestemt	9.040		
Danmark	227.340	2.235.097	10,2 %

højere. Alt tyder på, at en betydelig del af de udvandrere, der var født i Maribo amt, blev registreret med sidste bopæl i andre dele af Danmark - oftest København. Sikrere tal har vi dog først, efter at udvandrernes fødested blev noteret fra og med år 1900.

Interne vandringer i Danmark 1900-1910

Fra land til by på Lolland-Falster

Oplysninger om såvel fødested som sidste opholdssted for den enkelte udvandrer, blev desværre først optegnet fra og med år 1900 i udvandrerlisterne. Allerede dette spinkle talmateriale, der altså kun omfatter årene 1900-1910 viser, at der for Lolland-Falsters vedkommende var betydelige interne vandringer. I landsognene var hen ved hver tredje udvandrer født i et andet

sgn i amtet, end det sogn hvorfra udvandringen foregik. For købstæderne var tilvandringen endnu voldsommere. 2 ud af 3 udvandrere var ikke født i den købstad, de angav som seneste bopæl, men i et landsogn andre steder i Maribo amt. Mange fortsatte dog naturligvis vandringerne ud over Lolland-Falster.

Vandringer mellem Maribo amt og resten af Danmark

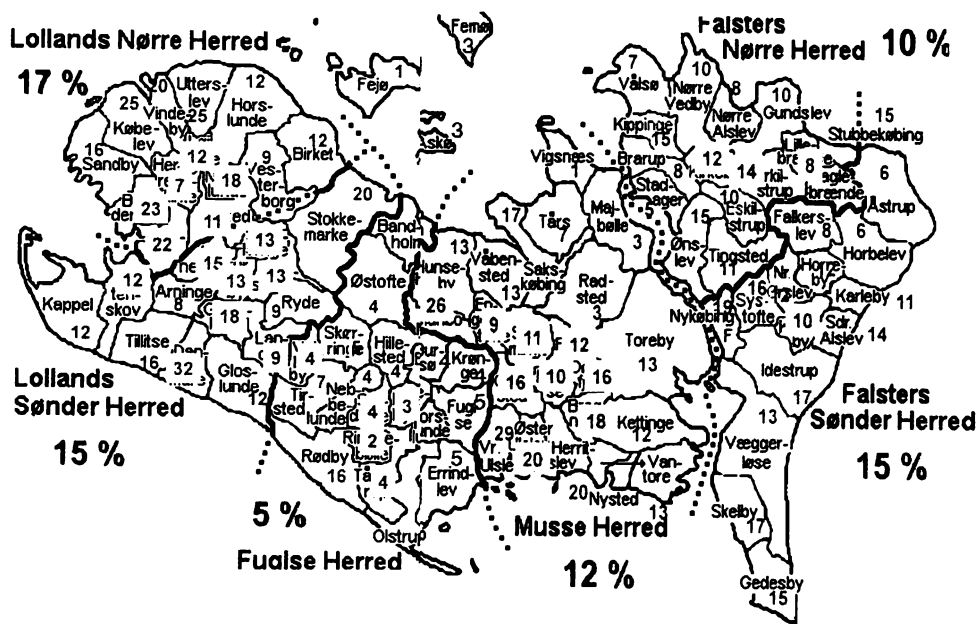
I årene 1900-1910 er der registreret 3.043 udvandrere fra Danmark, der var født i Maribo amt. Af disse havde kun 1.344 bopæl på Lolland-Falster ved afrejsen, mens 1.699 udvandrere boede fast i andre dele af landet ved afrejsen. Mere end halvdel i København, resten fordelte sig i sær med adresser i de til-

grænsende amter på Fyn og Sjælland. Det giver et kraftigt fingerpeg om en betydelig bortvandring til andre dele af landet fra Lolland-Falster, men der var også tale om tilvandring.

Vandringer fra resten af Danmark, Polen og Sverige til Maribo amt

I årene 1900-1910 havde 368 udvandrere sidste bopæl på Lolland-Falster, uden at være født her. Den største gruppe var 85 født i Polen, og herefter fulgte 65 der var født i Sverige. 60 var født i København, mens resten fordelte sig jævnt de fødesteder over hele landet. Langt de fleste af disse var ganske unge mennesker med stillingsbetegnelser som landarbejder eller tyende, og alt tyder derfor på, at det drejede sig om sæsonarbejdere der tjente til Amerika-billetten.

Der var med andre ord tale om komplicerede vandringmønstre. Befolkningen

bevægede sig omkring mellem hinanden som myrer i en myretue i jagten på arbejde. Først i Danmark og Europa, og om de rejste til Amerika, fortsatte vandringerne på det nye kontinent.

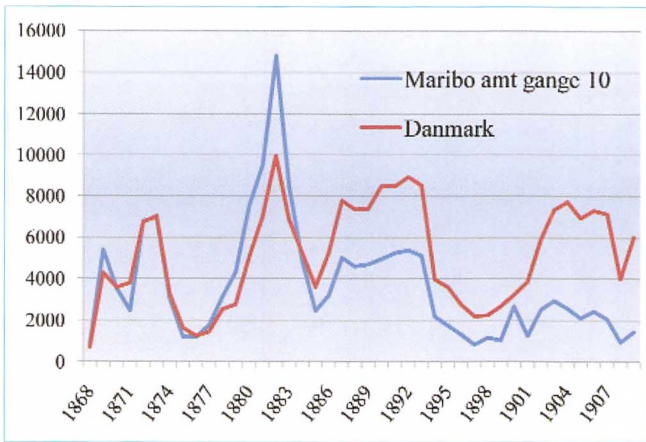
Udvandring fra sogne, herreder og købstæder 1868-1910 i procent af folketallet i 1890

Udvandringen fra de enkelte sogne i Maribo amt i procent af befolkningstallet ved folketællingen i 1890 skal derfor tages med nogle forbehold. Tallene er efter alt at dømme for små! Dels omfatter oplysningerne kun de udvandrere, der havde deres sidste bopæl i Maribo amt, hvad enten de var født her eller ej, dels omfatter tallene ikke den meget betydelige udvandring fra Midtjylland, der allerede fandt sted før 1868. Det er i hvert fald den eneste fornuftige forklaring på, at procenttallene for Fuglse herred er markant lavere end for resten af Lolland-Falster. Udvandringen fra

Maribo amt startede netop her og en stor del af de potentielle udvandrere var derfor allerede taget til Wisconsin før 1868. Det bekræftes af spredt bevarede afgangslister fra de pågældende kirkesogne og mere systematisk af udvandrertalisterne fra Hamborg.

Herudover ligger udvandringen fra stort set alle sogne, herreder og købstæder i Maribo amt over landsgennemsnittet for den danske udvandring på 10,2 %. Fra vest mod øst finder vi særlige kraftige koncentrationer med høj udvandring. Det gælder:

1. Det vestlige Lolland med Nakskov og landsognene nord og syd for byen samt Stokkemarke. Dannemare sogn er det kraftigste udvandringssogn på landsplan.
2. Det sydøstlige Lolland omkring Nysted samt Maribo midt på øen er ligeledes et kraftigt udvandringssområde.
3. Udvandringen fra Falster ligger på et

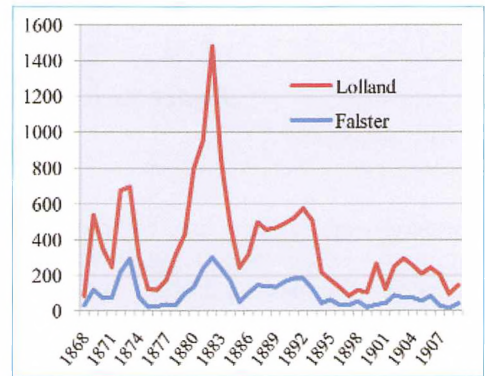
konjunkturerne i den transatlantiske økonomi. Var muligheden for at få job og bedre løn markant bedre i USA end hjemme, tog man af sted, ellers ikke. Grafen til venstre viser en række talmæssige højdepunkter i udvandringen 1872, 1882, 1890 og 1905. Det allerførste højdepunkt, der lå omkring 1855, er dog af gode grunde ikke med, da registreringen af udvandrere først starter i 1868.

lidt lavere niveau og koncentrerer sig om Nykøbing Falster og sognene nord – og navnlig syd herfor.

Rytmen i udvandringen

Udvandringen år for år 1868 til 1910 for Maribo amt (ganget med 10) er her sammenlignet med tallene for hele Danmark og viser, at udvandringen fra Maribo amt (der repræsenterer 5 % af befolkningen) frem til 1885 jævnt set udgjorde 10 % af den samlede danske udvandring. Efter 1885 faldt andelen dog til under 5 % af den samlede danske. Det kan meget vel hænge sammen med, at så mange fra Lolland-Falster var taget til andre dele af landet og først udvandrede fra de nye bopælsadresser. I øvrigt viser en sammenligning mellem udvandringen fra Lolland og Falster, at det i særlig grad er den lollandske udvandring, der giver så høje tal i begyndelsen af perioden.

Generelt set er det imidlertid først og fremmest slående i hvor høj grad de enkelte grafer følger hinandens stigninger og fald. Det skyldes simpelthen, at de blev styret af

Begyndelsen omkring 1855

Allerede inden 1850 rejste enkelte af sted, og nogle af disse skrev hjem om, hvad de oplevede i det fremmede. Men en egentlig "masseemigration", hvor større grupper begyndte at rejse for at slå sig ned som nybyggere i oversøiske områder, startede først i 1850'erne. Det drejede sig om to helt forskellige grupper. Den religiøst motiverede udvandring var frem til o. 1860 den kraftigste, mens den politisk-socialt motiverede udvandring blev den ledende fra og med 1860'erne. Det er dog den sidstnævnte strøm, der allerede i 1850'erne

satte fart på udvandringen fra Lolland-Falster.

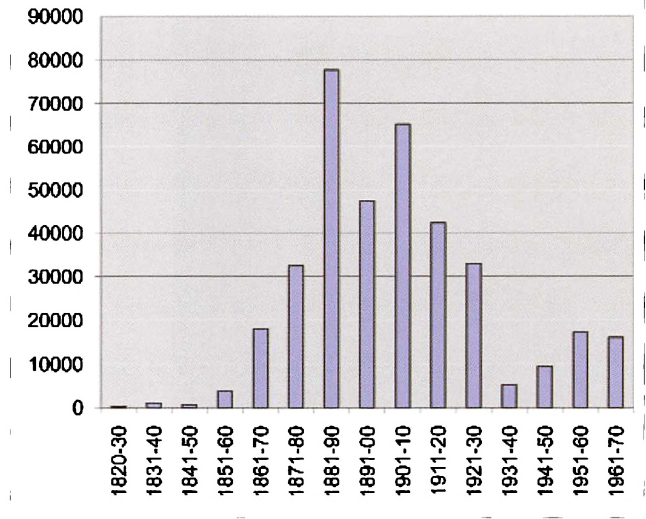
Den religiøst motiverede udvandring

Denne udvandring gjaldt først og fremmest de danske mormoner, der tog til Utah fra og med 1852. Mormonmissionen i Europa uden for Storbritannien startede i Danmark, og dansk blev derfor det første fremmedsprog, mormonerne bibel blev oversat til fra engelsk. Det var derfor mormonerne, særligt fra Nord- og Østjylland samt Bornholm, der dominerede den tidlige udvandring. Efter amerikanske oplysninger kom der i 1850'erne 3.749 danskere til USA hvoraf 2.898 (77 %) var mormoner. I 1860'erne kom der ca. 18.000 danskere, men nu var "kun" 4.942 (28 %) mormoner. Resten kom ikke mindst fra Lolland-Falster, hvor tidens politiske strømninger havde sat udvandringen i gang.

Den politisk-socialt motiverede udvandring

Vi har allerede mødt Lars Hannibal fra Fuglse på Lolland i 1871 midt ude på prærien i Nebraska. Han og den gruppe han var leder af, kom fra Racine-området i Wisconsin, hvor han og hans familie var ankommet fra Lolland i 1856. Men de var ikke de første på stedet. Det var den tidligere kromand i Stokkemarke, Christian Ludvig Christensen, (født i Pederstrup 1803 og død i Hartland, Wisconsin 1879) der i første halvdel af 1840'erne havde været en ivrig fortaler for forbedringer af almuenes vilkår. Han besluttede sig derfor for at skabe et samfund i Wisconsin, hvor alle var lige, og alle havde muligheder for at få

Dansk udvandring til USA 1820-1970

jord og tog derfor 1. september 1846 af sted fra Stokkemarke via Hamburg til Amerika. Året efter kom hustru og 6 børn samt yderligere to familier fra Stokkemarke, indtil udvandringen gik i stå under den slesvigske krig 1848-1851.

I mellemtiden var Wisconsin i 1848 blevet USA's 30te stat og havde i 1852 nedsat en "Commission of Emigration", der meget aktivt sørgede for at skaffe emigranter til Wisconsin gennem uddeling af tilflytningsreklamer i Europa og i de amerikanske ankomsthavne. Herudover hvervede kommissionen udvandreagenter i flere europæiske lande, i Danmark Rasmus Sørensen (1799-1865). Han var født i Jelling, men blev i 1818 lærer fra Vesterborg Seminarium på Lolland. I 1842 grundlagde han en af tidens mest radikale aviser "Almuevennen" og blev for årene 1849-1852 valgt til folketinget. Det skete på et politisk program, der krævede afskaffelse af skatter, klassesamfund, krig og nationalisme,

Denmark i det østlige Wisconsin har ikke længere danske indvandrere eller deres efterkommere boende. Men mindet fastholdes med en "Viking Pizza" og en "Denmark State Bank". Foto 1991, HB.

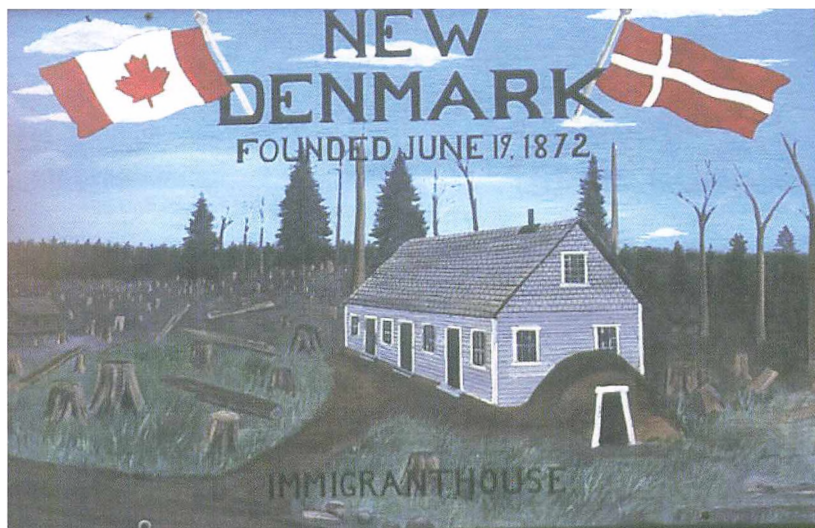
samt fuldstændig frihed og lighed for alle. Det var jo et program, der var vanskeligt at gennemføre over nat i Danmark omkring 1850, men det var allerede, hævdede Rasmus Sørensen, gennemført i Wisconsin. Da han derfor tog af sted til Wisconsin i 1852, blev han fulgt af mere end 100 landsmænd, og gentog disse ture tre gange indtil den amerikanske borgerkrig 1861-1865 satte en midlertidig stopper for indvandringen. Agitationen skete gennem talrige foredrag på bl.a. Lolland, hvor Wisconsin blev beskrevet som et sted der på en prik lignede Danmark, men hvor alt var friere og mere lønsomt. Man fik det tredobbelte udbytte af samme arbejdstid i forhold til Danmark, og landarbejdere og håndværkere fik to-tre gange mere i løn med mindre leveomkostninger end i det gamle land. Rygtet om de gode vilkår i Wisconsin fik hurtigt egne ben at gå på.

Dels gennem breve hjem til Danmark, dels fordi der over alt på Lolland begyndte at være nogen, der kendte nogen det var gået godt for i Amerika. Man sprang ikke længere ud på det helt dybe vand hvis man rejste, men blev overalt modtaget af landsmænd, der kunne ens dialekt og som kunne hjælpe, indtil man lærte sig den engelske tunge. Herefter blev udvandringen i første række bestemt af økonomiske faktorer, lønninger og priser i forhold til Danmark samt rejseomkostningerne.

Anden bølge: 1870-1875

Fra sidst i 1860'erne til midt i 1870'erne var der økonomisk højkonjunktur både i USA og Danmark. Men god jord var langt dyrere i Danmark end i USA, hvor produktionen let kunne afsættes via et fuldt udbygget jernbanenet. Det var dét der trak en ny og langt større bølge af danske udvandrere til USA, hvor de etablerede landbrug fik brug for medhjælp og derfor trak yderligere dansk arbejdskraft til. Billig, rigelig og god jord medførte mangel på landbrugsarbejdere, som man derfor sendte bud efter hjemmefra, med forudbetalte billetter og kontrakter, der gav en meget højere løn end den, de fik i Danmark. Men høj løn og billige jordpriser betød også, at medhjælperne fik råd til at skaffe egne jordbrug. De skulle derfor også have medhjælperne hjemmefra! Det skabte en slags "udvandringsmaskine", der blev "smurt" af stadigt billigere passagerbilletter og fragtpriiser. De dampskibe og jernbanetog, der bragte udvandrerne vestover, havde ledig plads til at fragte deres produktion østover. Men udvandringsmaskinens brændstof var naturligvis, at der til stadighed var god og billig jord til rådighed. Det var derfor danskerne i Wisconsin begyndte at vandre videre for at skaffe ny og billigere jord. Således som Lars Hannibal gjorde det i 1871.

Den væsentligste indvandring til Canada i årene 1872-1875 kom fra Præstø og Maribo amter til New Denmark i det østligste Canada. Bosættelsen findes endnu i dag med omkring 600 indbyggere af dansk afstamning. Foto 1997 HB.

En tilsvarende mekanisme kom ikke rigtigt i gang for de øvrige udvandringssteder uden for USA. I et kort og hektisk åremål 1869-1874 forsynede den britiske regering ganske vist danske udvandrere til New Zealand ("Dannevirke" mod syd på Nordøen), Australien (Queensland) og Canada (New Denmark i New Brunswick) med enkeltbilletter og jord, der først skulle betales når man havde etableret sig. Men i modsætning til USA var jordlodderne ofte små, de skulle ryddes for urskov, ligesom afsætnings- og transportforholdene var så dårlige, at fortjenesten ikke kunne bære yderligere medhjælp hentet i Danmark. Her ved 2/3 af alle udvandrere fra Maribo amt til Canada, Australien og New Zealand før 1914 tog allerede af sted i første halvdel af 1870'erne. Herefter gik udvandringen næsten i stå og blev først for alvor genoptaget efter 1918, da udvandringen til USA blev begrænset af en restriktiv immigrantlovgivning.

Tredje bølge 1880-1893

Efter en krise i anden halvdel af 1870'erne startede en langvarig højkonjunktur i USA

1880-1893, mens Danmark stadig var præget af lavkonjunktur, landbrugskrise og landbrugsomlægning. Landbrugskrisen i Danmark, der ikke mindst var forårsaget af det billige og gode korn, som bl.a. danske landmænd producerede i USA, pressede stadigt flere danske land- og byarbejdere til USA, da der endnu ikke fandtes tilstrækkeligt med jobmuligheder i de danske byer. En kortvarig krise i USA omkring 1886 afspejler sig ganske vist som en markant bølgedal i udvandringen, men ikke værre end at folketællingen fra USA i 1890 viste, at der efterhånden var betydelige danske bosættelser, særligt ud langs jernbanerne, der strålede vestpå fra Chicago. Stater med flest danskfødte var i rækkefølge Iowa (15.510), Nebraska (14.397), Minnesota (14.133), Wisconsin (13.885), Illinois (12.044) og Utah (9.023). 1893-1901 var der til gengæld lavkonjunktur i USA og højkonjunktur i Danmark. Udvandringen sank derfor væsentligt i disse år, og de, der ellers ville være udvandret, skabte i stedet en eksplosiv befolkningstilvækst i en række danske byer, hvor

Karavane af danske landmænd fra Iowa og Nebraska slår sig i 1918 ned på den canadiske prærie i Alberta og kalder stedet "Dalum". Få år efter er der en lille by, højskole og kirke. Foto 1918, på Udvandrerkivet.

særligt byer som Aalborg, Århus, Odense, Esbjerg og København oplevede et hektisk industrialiserings- og byggeboom.

Fjerde bølge 1905 -1914

blev den sidste af de store udvandringsbølger fra Danmark. Den styredes af en heftig økonomisk vækst i USA, mens der var stagnation i de danske byerhverv, men fremgang i landbruget. Denne gang gjaldt udvandringen derfor ikke mindst de, der allerede var flyttet til de danske byer og nu flyttede videre til de hastigt voksende amerikanske byer.

Hvad landmændene angik, var der efterhånden fyldt op i midtvesten. Det forårsagede bl.a. interne vandring af danske landmænd fra Nebraska og Iowa til de canadiske præriestater, særligt Alberta, hvor den første danske koloni oprettes i Dick-

son i 1904. I USA lå antallet af danskfødte i 1910 stadig højest i Iowa (17.961), men fulgt af Illinois (med Chicago) (17.368), Wisconsin (med Racine) (16.454), Minnesota (med Minneapolis) (16.137) og som noget nyt Californien (14.208), Nebraska (13.673), New York (12.536) og Utah (8.300).

Efter 1918

Ovennævnte tendens var slået helt igennem for danskfødte i 1930: rækkefølgen for stater med danskfødte var nu Californien (23.175), Illinois (18.945), New York (17.407) og først herefter de gamle kerneområder: Iowa (14.968), Minnesota (13.831), Wisconsin (13.094), Nebraska (10.210) og Utah (4.883). I vore dage, dvs. ifølge den amerikanske folketælling år 2000, er der 1.430.897 amerikanere, der på

folketællingsblanketten noterer sig som værende af primær dansk etnisk oprindelse. Kravet er, at man har en indvandret forfader i lige linje født i Danmark! Sådan fordelt fører Californien med 207.030, fulgt af Utah 144.713, Minnesota 88.924, Wisconsin 72.160 og Washington 72.098. Regnet i forhold til befolkningstal betyder det i øvrigt, at Utah i vore dage er den stat, der har langt den stærkeste andel af amerikanere, der mener, at de er af dansk oprindelse – nemlig 7 %. Ingen anden amerikansk stat overskrider 1 %. USA er dog stadig det oversøiske land, der trækker flest danske udvandrere. I årene 1980-2006 har tallet ligget nogenlunde konstant på 2.200 om året.

Udvandrerne alder og køn

Udvandrerne var unge: 4 ud af 5 udvandrere fra såvel Danmark som fra Maribo amt var ganske unge. 20 % var børn under 16 år og 62 % unge mellem 16 og 29 år. Kun 14 % var mellem 30 og 49 og var man 50 år eller ældre, hørte man til en gruppe, der omfattede knapt 4 % af udvandrerne.

Udvandrerne var derfor ugifte: Kun 12 % af udvandrere mellem 16 og 29 år rejste med familie, mens børn under 16 rejste naturligvis næsten alle – 90 % - rejste med familie, ofte i endog meget store familiegupper. Var man ældre end 29 år rejste over halvdelen – 58 % - i familiegupper.

Udvandrerne var overvejende unge mænd: 2/3 (65 %) af disse udvandrere mellem 16 og 29 år var mænd, mens kønsfordelingen var ligelig blandt både børn og ældre.

At udvandrerne således var unge, ikke medbragte familie og for hovedpartens vedkommende var mænd, betød i øvrigt generelt, at de danske udvandrere måtte gifte sig ind i andre etniske grupper og på

denne måde hurtigt assimileredes i det amerikanske samfund.

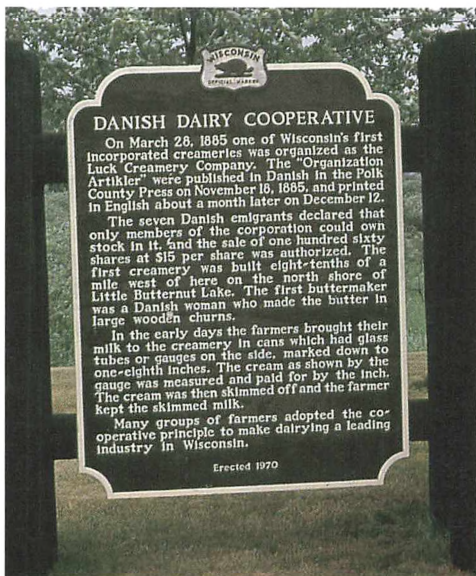
Målt over tid kan det dog iagttages, at andelen af børn, ældre og familier falder stærkt fra tiår til tiår i perioden, samtidigt med at andelen af unge mænd vokser. Det skyldes en væsentlig ændring i erhvervs-mønstret. Frem til omkring 1885 rejser udvandrerne af sted for at søge fremtiden i det amerikanske landbrug og tager derfor familien med. Efter 1885 bliver der i stadig højere grad tale om unge mænd, der søger deres fremtid i de amerikanske storbyer.

Udvandrerne erhvervsfordeling

Kopierne af de udstedte billetter indeholder de stillingsbetegnelser eller den stilling i familien udvandrerne selv angav. Trækker man dem uden erhverv fra (hustruer, børn o.l.) (5.011), fordeler resten sig ligeligt med 5.241 på landbrugserhverv og 5.214 på byerhverv. Denne fordeling ændrede sig over tid. Fra at udvandrere med landbrugserhverv havde domineret indtil omkring 1885, blev udvandrere med byerhverv herefter langt de fleste.

Landbrugsudvandringen

Udvandringen fra landbruget havde således sit tyngdepunkt i de tre første tiår af perioden, men omfattede i virkeligheden kun ganske få selvstændige landmænd. Fra Maribo amt var der 101, der kaldte sig gård ejere, 307 var husmænd, mens 46 var gartnere og 16 fiskere. Det helt store flertal på 4.771 af landbrugsudvandrerne fra Maribo amt benævnte sig selv som karle, tyende og daglejere. Af disse var en fjerdedel kvinder (1.144). Oprettelsen af vidstrakte danske landbrugsbosættelser i Midtvesten skyldtes derfor, at det netop var folk fra landarbejdergruppen, der fik ”fod under eget bord”

Mindetavle for etablering af andelsmejeriet "Lykken" – senere "Luck" i West Denmark, Wisconsin, 28. marts 1885. Foto HB 1991.

og herigennem oplevede en social opstigning gennem udvandringen. Beretninger og breve viser, hvorledes unge ugifte landarbejdere allerede ved ankomsten blev revet væk, og hvordan de herefter hurtigt, efter at have lært lidt af sproget, selv blev gårdejere længere vestpå.

Landbrugsrelaterede faglærte

Næppe var landbrugsomlægningen i Danmark fra kornavl til animalsk produktion påbegyndt, førend systemet blev eksporteret. Allerede i 1885 blev det første andelsmejeri åbnet i West Denmark (Luck) i Wisconsin, kun to år efter det første danske i Hjedding 1882. Som i Danmark spredte andelsmejeritanken sig lynhurtigt ud over USA. Særligt i opstartsfasen sidst i 1880'erne og i begyndelsen af 1900-tallet i

takt med at de voksende amerikanske byer fik behov for mejeriprodukter. Da ideen var dansk, var det nærliggende at trække fagkundskab fra Danmark. Det blev i disse tider til mere end 1.800 udvandrede mejerister fra Danmark fordelt med næsten halvdelen 1885-1892 og den anden halvdel 1902-1908. 130 af disse kom fra Maribo amt og de blev ofte en byskabende faktor i et givet område. Efter at mejeristen var startet, blev der hurtigt brug for smed, købmand, tømrer og bager – og vigtigst – flere, gerne danske, mælkeleverandører på stedet.

Andre faglærte

Blandt de titler, der optræder i listerne over udvandrere fra Maribo amt, lægger man ikke mindst mærke til de 430 bygningshåndværkerne, der udgjorde en markant del af den danske udvandring efter år 1900. Det danske byggeboom sidst i 1890'erne blev fra 1900 afløst af stilstand og bygningshåndværkere: 77 murere, 65 malere, 185 tømrere og 103 snedkere kunne få langt bedre aflønnet arbejde i de amerikanske byer. En anden gruppe var 428 smede- og maskinarbejdere, hvis udvandring ligeledes skyldtes, at den danske industrialiseringsbølge i 1890'erne havde slået et større brød op, end landet kunne bære. Herudover var stort set alle håndværksfag repræsenterede. Efter de 216 mejerister og møllere var de 7 næste grupper efter størrelse: 152 skomagere, 92 skræddere, 49 bagere, 67 slagtere, 26 saddelmagere, 23 karetmagere og 9 urmagere.

Kvinder

Var man en voksen kvinde, var mulighederne ikke så nuancerede. 1.324 udvandrede som hustruer, 157 som enker. Men dobbelt så mange betegnede sig som tyende: 1.144 fra landet og 1.548 fra byerne. Herudover kunne man være syerske (74), ar-

bejderske (24), lærerinde (12), sygeplejerske (7), ekspeditrice (3), dameskrædderinde (8) og modehandler (2). Kvinder var imidlertid en mangelvare i det amerikanske samfund og det betød, at ikke mindst tyende havde en langt bedre mulighed for social opstigning gennem ægteskab eller selvstændigt erhverv i USA end hvad samtiden kunne tilbyde i det danske samfund. Det gjaldt også politiske og økonomiske rettigheder. Generelt set var der tale om en meget stor andel af ufaglærte udvandrere med forholdsvis beskedne økonomi fra Maribo amt.

Rejsen til Amerika

Den organiserede gruppeudvandring fra Danmark til USA startede i 1852, da den første danske mormongrupper forlod Danmark i januar 1852. Turen gik via København, Liverpool, New Orleans samt med båd ad Mississippi og Missouri til Nebraska. Herfra fortsatte man til fods langs "Mormon Trail" til Utah som blev nået 16. oktober 1852 efter 9 måneders rejse. De mange følgende mormonrejser gik dog i regelen via New York, men turen tog dog stadig i 1860'erne mellem 6 og 12 måneder afhængig af vindforholdene på Atlanten, og om man måtte overvintre undervejs ved passagen over Missouri ved Omaha i Nebraska.

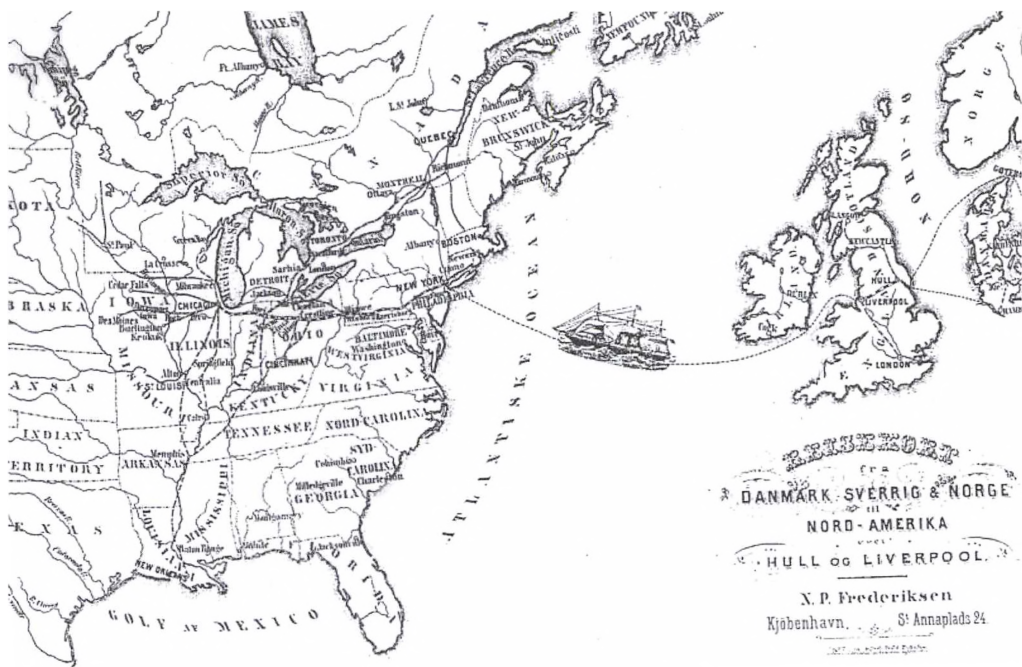
Næsten samtidigt, nærmere bestemt den 12. april 1852 klokken 14, tog Rasmus Sørensen (se s. 19) af sted med sin gruppe af bl.a. lollandske landarbejdere fra København til Wisconsin. Den pacifistiske Rasmus Sørensen noterede med tilfredshed, at der blandt de danske bønderkarle var flere der udnyttede den danske værnepligtslov, der tillod udvandring. Både dette og den fuldstændige ophævelse af pas-tvang mellem 1862 til 1914 gjorde, at der ikke længere var nogen som helst officielle

hindringer lagt i vejen for danske udvandrere. Turen gik med dampskib København-Kiel og med tog til Hamborg. Her gik fra 1846 HAPAG (Hamburg-Amerikanische Packetfahrt AG) et selskab der var blevet dannet, efter at såvel amerikansk som tysk lovgivning havde stillet skrappe krav til skibenes standard, proviant samt bestemte forhold mellem skibets rumfang og antallet af passagerer. For at kontrollere dette havde man i Hamborg fra og med 1850 registreret alle skibe og rejsende, således som det blev efterlignet for Danmarks vedkommende fra og med 1868.

Den 15. april var selskabet om bord på den tremastede bark "Washington", der lettede anker med 199 passagerer og 15 besætningsmedlemmer samt ferskvand og proviant til 13 uger. Turen tog dog kun 10 uger, og efter megen søsyge og to barsler nåede de nu 201 passagerer New York den 11. juni. Dagen efter gik turen med den helt nye jernbane fra New York til Buffalo. Den erstattede den tidligere tur via Erie-kanalen. 14 dages rejsetid var nu reduceret til 2 dage med kørsel gennem landskaber, der fik Rasmus Sørensen til at udbrude:

"Her ere kun tætte Skove og Øer af opdyrket land i Amerikas forenede Fristater, hvor dog over de 24 Millioner Mennesker ere Indbyggere. Ja saa kunne gjerne det halve, ja vel det hele Antal af Europæerne flytte herover og finde Plads nok til Behovelse og Ernæring ved Udryddelse og Opdyrkning af disse Skove, hvis Jordbund er øiensynlig meget frugtbar for Korn- og Sædafgrøde!"

Så allerede på denne tur var der flere i det danske selskab af udvandrere, der stod af undervejs og fik job til lønninger, de kun kunne drømme om hjemme. 14. juni og 15. juni krydsedes Eriesøen med en stor hjuldampner "der gik mindst dobbelt så

Reklame fra 1869 for udvandring fra Danmark via Liverpool. Atlanterhavet er gjort mindre end det plejer at være, men jernbanerne i USA vises, da udvandrerne oftest købte en kombineret skibs- og togbillet helt frem til bestemmelsesstedet, hvor et jordstykke ventede. Jernbanelinjerne vest for Chicago angiver derfor samtidigt den vifte, hvor de danske udvandrere først og fremmest slog sig ned. Jorden blev nemlig solgt eller udlejet af jernbanerne i en bred stribe på begge sider af jernbanesporet.

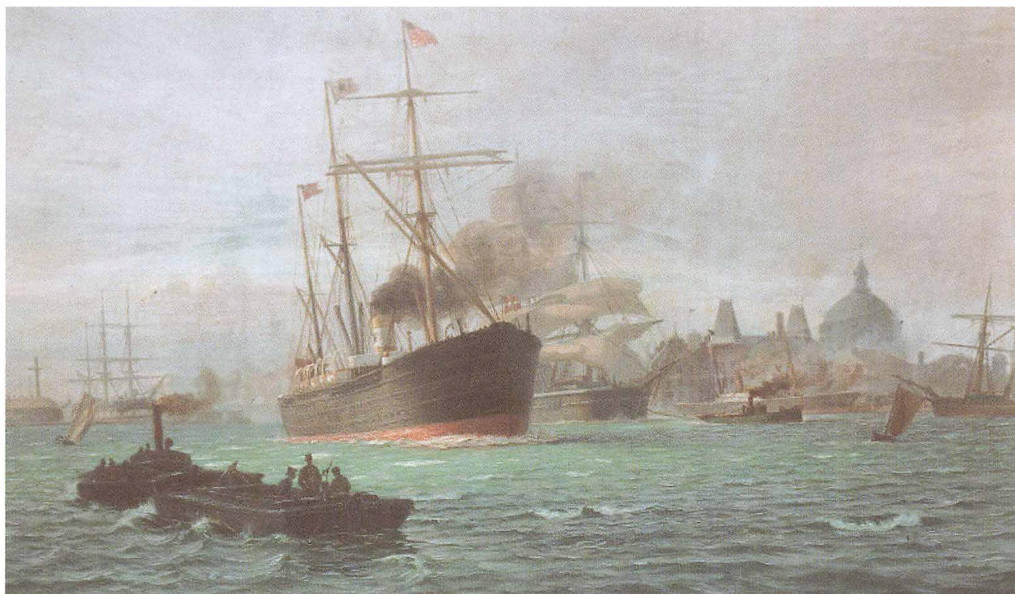
hurtigt som de danske", mente Rasmus Sørensen, og man nåede Detroit. Herfra var der meget passende, kun 6 uger tidligere åbnet en jernbane til Chicago, der sparede selskabet den lange sejltur norden om Michiganhalvøen. 17. juni sejlede selskabet fra Chicago og nåede 7 timer senere bestemmelsesstedet – Milwaukee. Lovpræsingerne slog alle rekorder:

"det var her naturligt at se for Øiet som om vi fra Kjøbenhavn seiledede op ad Øresundet til Helsingør med Sjællands Kyst paa venstre Haand, kun med den Forskjel, at Urskovene, der paa de fleste Steder af Sjællands Kyst ere forsvundne, stode endnu her med deres tause grønne Bladkroner og nikkede saa mildt og sjællandsk ad os,

at vi skulle komme iland og see sjællandske Kornagre indenfor. Det gjorde vi da ogsaa" - altså så bugnende "sjællandske" kornagre i Wisconsin.

Umiddelbart vest for Milwaukee i Hartland, Waukesha county, nåede man det område som kromanden fra Stokkemærke, C.L. Christensen, var begyndt at opdyrke i 1847. Her var vajende kommarker og "nysselige Huse, med Blomster, Urter og Viindruer tæt udenfor Døren". Efter godt 2 måneders rejse græd vi alle "af lutter Glæde".

Man kan næsten høre hvorledes solen skinner, fuglene synger og skibsfarten forbedres og jernbaner anlægges foran rejse-selskabet fødder. Det gik stærkt i de føl-

Thingvalla-liniens "Norge" på vej ud af Københavns havn på vej til New York 1892. Skibet sank på sin tur nr. 89 over Atlanterhavet i retning vest, den 28. juni 1904, efter sammenstød med Rockall-klippen vest for Skotland. 617 udvandrere omkom, heraf tre fra Lolland-Falster. Maleri af Vilhelm Arnesen, på Udvandrerarkivet.

gende år indtil den internationale krise i 1857 og Borgerkrigen 1861-1865 satte en midlertidig stopper for udbygningen af transportmidler og indvandringen. Men det var blot en midlertidig dæmning, der gav en så meget desto stærkere strøm af indvandrere fra slutningen af 1860'erne.

I 1869 oversteg dampskibstonnagen sejl-skibstonnagen på Atlanterhavet, og samme år gennemførtes den transkontinentale jernbane, Union Pacific, tværs gennem USA. Man kunne nu benytte transportmidler, der afgik og ankom på forud kendte tider, samtidigt med at rejsetiden reduceredes fra omkring 6-9 måneder til ca. 3 uger fra bopæl i Danmark til ny bopæl i USA. Samtidigt faldt billetprisen fra omkring 220 kr. i 1852 til omkring 125 kroner (gennemsnitlig årsindkomst for en faglært ar-

bejder var omkring 600 kr.). Og for dem, der ikke havde råd, var der mange tilbud om rejser på afbetaling, både fra organisationer og arbejdsgivere i USA. Kom man fra Maribo amt var der ikke langt til Hamburg, hvorfra der ikke alene gik regulær rutefart til USA men også skibe til Hull i England, så man kunne rejse videre fra Liverpool. Det gjorde flertallet af de danske udvandrere faktisk. 62 % af alle udvandrere fra Maribo amt benyttede britiske eller tyske skibe - det er dem udvandrerlisterne kalder "indirekte" udvandrere. 38 % rejste til gengæld "direkte" med:

København – New York linjen

Trafikken startede i årene 1869-1874 med tyske skibe på ruten Stettin-København-New York. Der blev i alt tale om 42 af-

Skib	Brt	byggeår	Driftår	Maribo amt Indtil 1910	Forlis	Skrot
<u>Harald</u>	1532	1875	1880-1881	141	1889	
<u>Thingvalla</u>	2524	1880	1880-1900	1117		1903
<u>Geisir</u>	2831	1882	1882-1888	526	1888	
<u>Island</u>	2844	1882	1882-1904	927		1906
<u>Hekla 1</u>	2787	1882	1882-1883	228	1883	
<u>Heimdal</u>	2024	1882	1883-1884	104	1902	
<u>Hekla 2</u>	3258	1884	1884-1905	729		1910
<u>Danmark</u>	3414	1872	1889-1889	43	1889	
<u>Norge</u>	3310	1889	1889-1904	372	1904	
<u>Amerika</u>	3867	1872	1893-1897	65		1898
<u>Oscar II</u>	9975	1901	1901-1930	210		1934
<u>Hellig Olav</u>	10085	1902	1902-1931	321		1934
<u>United States</u>	10101	1903	1903-1934	311		1935
<u>C.F.Tietgen</u>	8173	1897	1906-1913	75	1918	
<u>Frederik VIII</u>	11850	1913	1913-1935	-		1936

gange med 15 forskellige skibe med i alt 599 udvandrere fra Maribo amt om bord. De fleste – 3.450 - tog dog stadig via Hamburg-Hull-Liverpool før 1880. Men med det danske "Dampskibsselskabet Thingvalla" 1880-1898, der 1898-1935 videreførtes af DFDS, skabtes der en helt regulær fartplan med afgang hver fjortende dag fra København, Kristiania og Kristianssand til New York.

Linjen var længe den eneste fra Skandinavien og svækkedes først efter 1910 af faldende udvandringsstal og konkurrencen fra en Norsk (1913) og Svensk (1915) Amerikalinie. Den danske Amerikalinie ophørte i 1935, mens den norske og svenske fortsatte indtil flyvemaskinen helt overtog trafikken i 1960'erne.

De danske Amerikaskibe 1880-1935

Sejladsen var ikke helt uden uheld. "Hekla (1)" sank i Oslofjorden i 1883, "Geisir" blev sejlet i sænk midt på Atlanterhavet af "Thingvalla" i 1888 og "Danmark" sank ved Acorene 1889. På samtlige skibe var der udvandrere fra Lolland-Falster med, men det gik først galt da "Norge" sank. Efter afgang fra København 22. juni 1904 løb skibet tidligt om morgenen den 28. juni 1904 i helt stille vejr på Rockall-klippen ca. 400 kilometer vest for Skotland og sank på 10 minutter. Af 762 om bord druknede 617 og det blev derfor den hittil største civile skibskatastrofe i Danmark. Blandt de omkomne var der tre fra Lolland-Falster – Vilhelm Hansen, 18 år, fra Nr. Vedby på Falster; Marie Larsen, 23 år, fra Tillitse på Lolland og Hans Peter Petersen, 25, fra Branderslev på Lolland.

Hvorhen tog udvandrerne fra Maribo Amt?

Mere end 19 ud af 20 tog til USA 1868-1910

Procenterne var stort set parallelle uanset hvorfra udvandrerne kom i Danmark, men overvægten for USA gør sig, som det kan ses, endnu stærkere gældende for Maribo amt end for Danmark som helhed. Det skyldes formentlig, at udvandrerne fra Lolland var de første til at grundlægge egentlige livsdygtige bosættelser i USA og derfor trak flere end andre amter fra hjemegnen. Hvad de øvrige bestemmelsessteder angår, var der oftest kun tale om kortvarige og afgrænsede udvandringsbølger. Inden for perioden før 1914 foregik udvandringen til Canada, Australien og New Zealand først og fremmest i begyndelsen af 1870'erne, Brasilien i 1886-1887 og Argentina 1889-1890 samt efter 1900. Udvandringen til disse lande blev først betydelig efter

1920, da USA lagde restriktioner og kvoter på indvandringen.

Hovedmålet i USA var Midtvesten

Af alle de 15.501 billetter, der blev udstedt til udvandrere med sidste bopæl i Maribo amt, blev 4.189 kun udstedt til New York, 1.417 til Chicago og 178 til Boston. Langt de fleste tog dog videre, selvom vi ikke ved hvorhen. For de resterende 9.717 billetter gælder imidlertid følgende fordeling på enkeltstater:

Det vigtigste mål for udvandrerne fra Maribo amt var således Wisconsin og Michigan og i begge stater var udvandrerne fra Maribo amt overrepræsenteret i forhold til andre danske udvandrere. Lollikkerne

Bestemmelseslande for udvandrere 1868-1910

	DANMARK	Maribo amt	Falster	Lolland
USA	89,1 %	95,2 %	94,8 %	95,4 %
Canada	3,3 %	2,0 %	2,4 %	1,8 %
Australien	1,7 %	0,7 %	0,8 %	0,6 %
N Zealand	1,1 %	0,3 %	0,2 %	0,3 %
Brasilien	0,6 %	0,2 %	0,7 %	0,1 %
Argentina	1,9 %	0,9 %	0,4 %	0,1 %
Sydafrika	0,6 %	0,2 %	0,2 %	0,2 %
Fjernøsten	0,1 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Ukendt	1,6 %	0,5 %	0,5 %	0,5 %

6 foretrukne stater for udvandrere fra Danmark, Maribo amt, Lolland og Falster

	DANMARK	MARIBO AMT	LOLLAND	FALSTER
Iowa	14 %	8 %	8 %	7 %
Wisconsin	14 %	28 %	32 %	18 %
Minnesota	12 %	13 %	13 %	11 %
Nebraska	10 %	8 %	7 %	9 %
Michigan	7 %	13 %	11 %	21 %
Illinois	5 %	8 %	9 %	6 %

kom særligt til Wisconsin og Falstringerne til Michigan. Altså henholdsvis vest og øst for Michigansøen således som Lolland og Falster ligger vest og øst for Guldborgsund.

Udvandringen fra Maribo amt til de enkelte stater i USA

Når det gælder landbrugsudvandringen var der en klar sammenhæng mellem bosættelserne og de jernbaner, der strålede ud fra Chicago. Jernbaneselskaberne solgte ikke alene billetter men også jordlodder, og jo senere man kom, jo længere ude af sporet måtte man slå sig ned. I første omgang Wisconsin, senere Iowa og senest Nebraska.

Wisconsin

Kirker og andelsmejerier

USA's 30te stat i 1848 er samtidigt den første amerikanske stat, der blev befolket massivt af hele grupper af danske landmænd og landarbejdere. De kom allerede i 1850'erne og særligt fra Vestsjælland, Langeland og Lolland-Falster. Det medførte, at mange kom til at deltage i Den amerikanske Borgerkrig 1861-1865, enten som frivillige eller, om de allerede havde statsborgerskab, som indkaldte. Den kendteste dansk-amerikanske historiker, P.S. Vig (1854-1929) mener i sin "Danske i Kamp i og for Amerika" (1917), at det drejede sig om op imod 1/4 af våbenføre mænd i USA med dansk baggrund – eller omkring 1.000. For mange kender man ikke fødestedet i Danmark, men i hvert fald op i mod 100 kan klart verificeres som født på Lolland-Falster. Af disse døde næsten halvdelen, de færreste i kamp, de fleste af den tyfus, der plagede hærstyrkerne.

De døde blev dog mere end erstattet af flere og flere der kom til, og i alt var mere end 20 % af alle danske udvandrere, der købte billet til Wisconsin, fra Lolland-Falster. Det gjaldt særligt hovedbyen i områ-

det, Racine, der frem til år 1900 var den by i USA, der havde flest danskfødte indbyggere. Det var ikke langt fra at der var for mange! Der var derfor store grupper af danske indvandrere, der begyndte at drage videre vestpå. Mod det vestlige Wisconsin, Minnesota og Iowa og, som vi har set, Nebraska. I selve Wisconsin gik vandringerne ikke mindst til West Denmark tæt på Mississippi ved grænsen til Minnesota. Det var her den danske lutherske kirke blev stiftet i 1872, og det første danske andelsmejeri i USA fra 1885 lagde grunden til, at Wisconsin endnu i vore dage kaldes "Amerikas Mejeristat".

Det hjalp godt til, at Chr. Hansens opfindelse af industrielt fabrikeret osteløbe i 1874 (grundlaget for moderne ostefabrikation), fra 1878 blev lanceret i Wisconsin af "Chr. Hansen Laboratories". Firmaets amerikanske direktør, Johan D. Frederiksen (1846-1926) var født på Fuglsang gods på sydøst Lolland. Her på Lolland havde han i 1872 startet "De danske Sukkerfabrikker", men var i 1877 gået fallit og var taget til USA, hvor han blev en af de vigtigste personer bag mejeriudbygningen. Hastigt voksende storbyer skulle forsynes med frisk mælk og mejeriprodukter. Både kirke og mælk havde således sit udspring i Wisconsin, nærmere bestemt West Denmark.

Andre fra det nu "overbefolkede" Wisconsin tog dog til staten Michigan, der har en øvre del nord for Wisconsin og en nedre del øst for Wisconsin og Michigansøen. Fra Danmark som helhed rejste kun 7 % af udvandrerne til Michigan, mens 21 % af udvandrerne fra Falster havde denne stat som mål. Det skyldtes ikke mindst Ramus Hansen fra Brarup på Falster.

Kirken på billedet er den tredje på samme sted ved Butternut Lake i West Denmark, Wisconsin. Kirkens arkitektur er umiskendelig "dansk" og mindstest en til venstre fortæller, at her stiftedes Den danske evangeliske kirke i Amerika i 1872. Andelsmejeriet fra 1885 lå bagved og ved siden af kirken indrettedes 1886-1892 det første danske præsteseminarium i USA. Desværre med en indremissionsk (P.S. Vig) og grundtvigsk (T. Helweg) lærer der ikke kunne enes. Det kunne danskernes kirke heller ikke og fra 1892 var der to konkurrerende danske kirker i USA. Den indremissionske "Den forenede danske Kirke" med hovedsæde i Blair, Nebraska og den grundtvigske "Den danske Kirke" med hovedsæde i Des Moines, Iowa. Fotografi ved HB 1992.

Michigan

Tømmer, fisk, stål og sukkerroer

USA's 26. stat i 1837 havde allerede længe tiltrukket nybyggere til landbrugsområderne i den sydligste del mellem Detroit og Chicago. Men resten af staten, hvis areal i alt er 6 gange større end Danmark, var dækket af tætte skove. I hvert fald indtil Rasmus Hansen (1846-1927) dukkede op. Rasmus "Hanson", som han kaldte sig efter ankomsten til USA, var født i Brarup på Falster, moderen var tjenestepige fra Alstrup og den udlagte barnefar, Hans Rasmussen, fra Vester Kippinge. Alle landsbyer på det nordvestligste Falster.

Rasmus Hansen overlevede krigen i 1864 og tog i 1865 til Racine i Wisconsin. Efter

4 måneder som landarbejder sejlede han til Michigan og blev værftsarbejder i byen Manistee ved udmundingen af floden af samme navn. I 1867 etablerede han selv et træskibsværft og giftede sig samme år med Margrethe Hansen fra Falster. De fik 5 børn, hvad der dog ikke forhindrede hele familien at drage op ad floden for at finde dens udspring. Den fandt de i 1876 midt inde i den nordlige del af Michigans nedre halvø. Floden startede i en sø, der naturligvis kom til at hedde "Lake Margrethe" efter hustruen, mens bakkene omkring søen kom til at hedde "Hanson Hills". Byen selv hed "Grayling" efter de mange laksefisk ("stalling" på dansk) i floderne, der herfra løb mod alle verdenshjørner. Det var hensigtsmæssigt, hvis man ville udnyt-

Margrethe og Rasmus Hansen fra Falster. Her fotografet i Michigan, hvor de boede 1865-1926. Foto o. 1900, kopi på Udvandrerkivet.

te skovene og flåde tømmeret til udskibningshavnene i de store amerikanske søer.

En stadig større tømmervirksomhed: "Hanson & Co." begyndte herefter at skove og flåde tømmer ned ad floderne. Men det krævede betydelig arbejdskraft, ikke mindst efter at selskabet havde opkøbt og begyndt at fælde i et område der var 1 1/2 gang Danmarks størrelse. Der blev derfor brug for arbejdskraft både i skovene mellem Grayling og Greenville samt i udskibningshavnene Manistee, Ludington og Muskegon. Og hvad var vel mere naturligt end at sende kontrakter og forudbetalte billetter til folk på Falster, der ønskede at prøve kræfter i Amerika. Det var i hvert fald netop disse bestemmelsessteder i

USA, der blev de mest fremtrædende i udvandrertilisterne for udvandrere fra Falster. Problemet var imidlertid, at der ikke kom nyt træ, når skovene først var hugget om. Tilbage stod kun golde træstubmarker på klippegrund.

Det fik en negativ betydning for Michigans samlede økonomi, men da "Hanson & Co." havde den meget store kapital der var indtjent på tømmer, investeredes i stedet i jern og sukker. Store jernminer blev sat i drift på Michigans øvre halvø helt mod nord ved Lake Superior i byerne Marquette og Negeunee, og netop disse byer blev derfor i 1890'erne vigtige mål for udvandringen fra Lolland-Falster. Endelig var Rasmus Hansen i 1897 medstifter af "Michigan Sugar Company", der med vanlig amerikansk beskedenhed blev kaldt verdens største producent af sukker fra sukkerroer. Roedyrkning var jo noget folk fra Lolland-Falster kendte til, og som hjemme blev der også i Michigan tale om en betydelig polsk indvandring til at tage sig af det grovere arbejde. Nogle kom endda via Lolland!

Ved slutningen af sit liv kunne Rasmus Hansen derfor omkring sig se et Michigan, der for de nordlige deles vedkommende i det store og hele var ryddet for skov, uden at der rigtigt var kommet noget andet i stedet. Sammen med Henry Ford i Detroit blev han derfor fra 1914 initiativtager til en række naturgenopretningsprojekter, hvoraf den mest varige blev forsøget på at reetablere de floder og fiskesteder, der var blevet ødelagt af tømmertransporterne. Fiskene fik man ved at anlægge en række klækningsstationer for "stalling". Det er måske derfor, der i en af disse "danske" byer med fiskeklækning, Greenville, er opstillet en kopi af "Den lille Havfrue" ved flodbredden. Hun har i øvrigt en "søster" så langt fra havet, man kan komme i Amerika, - i Iowa.

Den lille Havfrue i Jensen Park i Kimbalton, Iowa. Forgylt og med fontæne i mangel på et hav i nærheden. Her i fiberglasudgaven fra 1978. I anledning byens 125 års jubilæum i juni 2008 blev havfruen erstattet af en broncestøbt. Foto HB 1994.

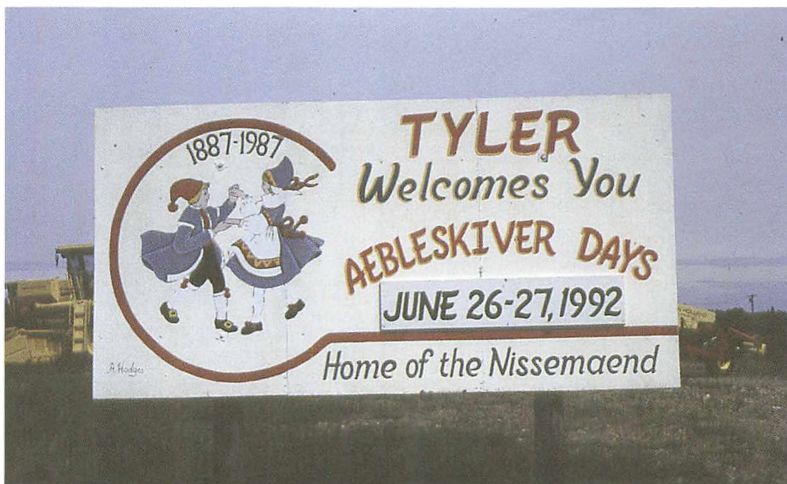
Iowa

Majs og hvede

Iowa, der blev USA's 29nde stat i 1846, blev som Wisconsin præget af danske indvandrere allerede fra midt i 1850'erne. Det skete i første række i nærheden af overvintringsstedet for de nordjyske mormoner ved vadestedet over Missouri-floden – længst mod vest i staten. Det er da også her man omkring 1900 fandt de overhovedet største danske bosættelser i USA. Omkring 90 % af befolkningen i Harlan County, omkring Elk Horn og Kimbalton, var af dansk oprindelse, og det var derfor her man i 1994 placerede det eneste danske indvandremuseum i USA.

Der var dog ikke mange fra Lolland-Falster på disse kanter – 5 % af de danske udvandrere målt på udstedte billetter (mod

20 % i Wisconsin og Michigan). De, der kom til Iowa, holdt sig i stedet tæt på grænsen mod nord til Minnesota, og for enkelte af bosættelserne var der tale om et flertal af indvandrere fra Lolland. Det gjaldt således den lille stationsby Britt i Hancock county, hvor stort set alle af 150 indvandrere kom fra sognene nordvest for Nysted: Vester og Øster Ulslev, Herritslev, Skottemark og Flårup. At undersøge dette og tilsvarende forhold nærmere må være op til lokalhistorikerne. Det kan næppe være tilfældigt, at netop udvandrere fra et så lille og afgrænset område på Lolland netop løste billet til et endnu mindre afgrænset område i det nordlige Iowa i årene 1880-1900. Starten i 1880 skyldes i hvert fald nok, at det var på dette tidspunkt, at en jernbane blev anlagt fra Chicago gennem

den nordlige del af Iowa og videre mod South Dakota. Tilsvarende længdebaner gik fra Chicago gennem Wisconsin og det sydlige Minnesota.

Minnesota

Landbrug og

”Home of the Nissemaend”

Minnesota blev i 1858 USA's 32. stat. Alle-rede Rasmus Sørensen, hvis rejsebeskrivelse fra 1852 er citeret tidligere i denne artikel, fortæller, at denne stat nordvest for Wisconsin burde være den næste man bosatte sig i. I alle tilfælde er *”vor næstældste Søn, Carl, nylig bleven gift med en ung norsk Pige; han boer og er Tømmersmand og Gartner; 125 danske Mile (942 km) nordvest herfra, i Minnesota”* Det var langt at rejse uden jernbaner eller sejlmuligheder, men som Moberg fortæller, gjorde svenskerne det allerede og grundlagde hvad der senere skulle blive ”Little Sweden”. Minnesota blev den foretrukne stat for norske og svenske indvandrere, mens danskerne kun langsomt sivede efter. De kom i virkeligheden først i 1880'erne, da man kunne tage med toget. Kontinentalbane nummer

to – North Western Pacific fra Chicago til Seattle – blev færdig i 1883. Samtidigt bosatte danskerne sig hovedsageligt i den forholdsvis smalle stribe i det sydligste Minnesota tæt på grænsen til Iowa, hvor man havde prærie og derfor var fri for skov. Også udvandrere fra Lolland-Falster fandt frem til disse egne.

10 % af alle billetter, der blev udstedt til Minnesota fra Danmark, blev købt på Lolland-Falster. Det gjaldt således stationsbyer i det sydlige Minnesota med navne fra øst mod vest som Blooming Prairie, Owatonna, Albert Lea, Sleepy Eye og Tyler – samt længere mod nord Askov.

Selvstændig udvikling eller assimilation

Flere af disse småbyer, særligt Tyler og Askov, blev organiseret som danske bosættelser af ”Dansk Folkesamfund” stiftet i 1887 af N.F.S. Grundtvigs søn, præsten Frederik Lange Grundtvig (1854-1903), og formålet var at fastholde et særligt dansk folkeliv blandt dansk-amerikanerne ved at skabe bosættelser, der kun var beregnet for danske indvandrere!

"Det er vor faste overbevisning, at vi netop ere de bedste amerikanske Borgere, naar vi vedblive at være Danske. Med egne danske Kirker, Skoler, Mejerier og Retsbetjente er det engelske Sprog os fuldkommen overflødig".

Det var sådanne tanker, der havde ligget bag Lars Hannibals oprettelse af de danske bosættelser i Nebraska fra og med 1871, men nu prøvede man at gå helt systematisk frem. I juli 1886 havde man fået forkøbsret på 35.000 acres (14.000 hektar) af "Chicago North Western Railroad" med den klausul, at jorden kun kunne købes af dansk-amerikanere. Allerede samme år grundlagde *"the happy Danes"*, som grundtvigianerne blev kaldt, kirke, andelsmejeri og skole og få år senere en folkehøjskole. Sidstnævnte brændte i 1917 men blev erstattet af den nuværende "Danebod" folkehøjskole.

Tilsvarende projekter, hvor det ikke mindst var indvandrere fra de danske øer, der var repræsenteret, blev sat i gang i "Dannevang" i Texas (1894), "Askov" i Minnesota nord for Minneapolis (1906), "Solvang" i det sydlige Californien (1912) og "Dalum" ved Calgary i Canada (1918). De har alle stadig en række ydre "danske" træk tilfælles. Tyler kalder sig stadig "Home of the nissemand", har folkedans og holder "Æbleskiver Days"; Askov har danske gadenavne på rød-hvide skilte, mens Solvang har bygget en kopi af Rundetårn og holder "Jule Hus. Christmas All Year Round". Men ingen af delene lever nok helt op til "Dansk Folkesamfunds" oprindelige tanker.

Det, der i virkeligheden har overlevet, er *"the Holy Danes"* (indre mission)'s indstilling, repræsenteret af Peter Sørensen Vig fra det Jylland, hvorfra de fleste af hans tilhængere kom:

Gadeskilte i Askov, Minnesota. Foto HB 1992.

"at holde Børnene, som ere født i dette Land (USA), fra at komme i Kontakt med Landets Sprog og Liv, er en forbrydelse mod Naturen som vil hævne sig i det lange Løb"

Det hindrer dog ikke, at de tidligere indremissionske bosættelser i USA også alle signalerer "danskhed" med vikingeskibe, havfruer og vindmøller.

Nebraska

Ved præriens vestlige grænse

"Nysted" i Nebraska er det eneste sted i USA, hvor en bebyggelse fik et lollandsk stednavn. Det var ellers ikke usædvanligt, at danske udvandrere navngav de steder, de kom til. Særligt hvis de var de første europæere på stedet. "Denmark" findes således 114 steder i USA, "Copenhagen" 34 steder og "Alburg" 24 steder. Personnav-

Gadebillede fra Dannebrog i Nebraska præget af de vigtigste "danske" symboler: vikingskib, havfrue og vindmølle garneret med rød-hvid markise og bænk. Foto HB 1991.

nene "Jensen" og "Hansen" er heller ikke ualmindelige som stednavne, og hvad angår indbyggerne er det mest udbredte efternavn i Nebraska i vore dage "Johnson", og der skal nok være en del tidligere Jensen'ere i blandt. Som nr. 4 kommer Anderson, nr. 5 er Nielson, nr. 8 er Hansen og nr. 10 – Peterson. Men selvom folk fra Lolland kom først (via Wisconsin), betød det dog ikke, at det blev fulgt op af mange flere. Kun 7 % af billetterne til Nebraska blev købt på Lolland-Falster.

En af dem var *H.C. Rasmussen* (1853-1937). Han opførte stort set alle bygninger i Dannebrog, Dannevirke og Nysted.

"Jeg er født d. 8. December 1853. Mit Barndomshjem var et lille Hus ved Kjettinge Præstegaard pr. Nysted, hvor min Fader var i Tjeneste hos provst Gad for den usle Løn af 50 Rigsdaler om Aaret, medens

Provstens Løn ansloges til 7.000 Rigsdaler."

H.C. Rasmussen kom i tømrerlære, aftjente i 1875 sin værnepligt som skibstømrer på fregatten "Jylland", blev svend i København og gik på valsen gennem hele Europa. Ved hjemkomsten medlem af bestyrelsen for hustømrernes fagforening og i 1878 medstifter af Socialdemokratisk Forbund. 23. maj 1888 sejler han med hustru og fire børn med Thingvallaliniens "Geisir" og ankommer 14 dage senere til Dannebrog i Nebraska. Her byggede han størstedelen af husene herunder "Columbia Hall" (som er afbildet på side 8), kirkerne, skolerne og en lang række beboelseshuse. Afløb for sin politiske interesse fik han som mangeårigt byrådsmedlem samt som valgt kæmner 24 år i træk. Ved hans død gik flagene på halv i såvel Dannevirke, Dannebrog og Nysted. Men det var også karakteristisk, at ingen af

de 6 børn og 14 børnebørn han efterlod sig, længere boede i området. De fleste var flyttet til Californien.

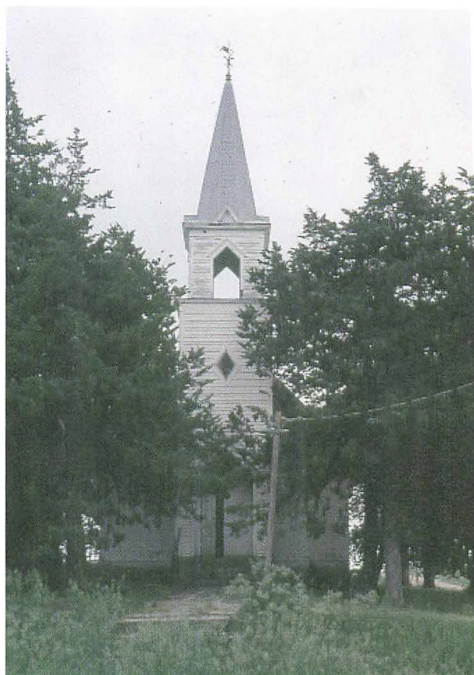
Californien

Sol og varme

Det største samlede antal efterkommere efter de danske indvandrere bor i vore dage langs Stillehavskysten. I British Columbia, Washington, Oregon og ganske særligt i det sydlige Californien. Enkelte rejste allerede til Californien under det store guldeventyr i 1849, men de fleste kom langt senere og ikke mindst i 1930'erne, da store dele af landbrugsbefolkningen i Midtvesten blev presset vestover af den økonomiske krise. 155 købte dog billet fra Lolland-Falster før 1910, hovedsageligt til området nord for San Francisco. En af disse var *Christian Jacobsen* – født i Nakskov 1880 – død i Californien 1953. Han kom i skole og smedelære i Nakskov men fik i 1898 job som skibssmed på B & W i København, giftede sig i 1901 men blev fyret i 1905.

Til Eureka på lotterigevinst

Tiderne var stadig daarligere, saa jeg skrev til min yngre Broder som var i Nordkalifornien om at hjælpe mig med Rejsepenge derover. Han fraraadede mig at rejse og mente jeg ikke ville finde mig i dette Vildnis efter det glade København. Alligevel kom jeg af sted for ved 6te Trækning i Klasselotteriet i Sept. 1905 vandt jeg 500 Kr. i Okt. 1905 bød jeg Farvel til min Kone og 2 Børn og November naaede jeg havnebyen Eureka, hvor jeg samme dag fik arbejde i en stor Savmølle". Den første der naaede hertil var Danskeren H. Buhne, det var i Aaret 1850. (Hans Heinrich Buhne 1822-1894 kom ganske rigtigt hertil i 1850). Han hjalp med at grundlægge Byen Eureka, der er Hjemstedet for de uhyre ældgamle Rødtræer"

Kirken i Dannevirke, Nebraska. Bygmester H.C. Rasmussen. Som det ses står kirken øde, døren står åben mens ukrudt vokser ved indgangen. Foto HB 1991.

Til USA for at arbejde

"Det var i denne tid hvor vor Landsmand, Battling Nelson, The Durable Dane, vandt verdensmesterskabet i letvægt i San Francisco (Oscar Mattheus Nielsen 1882-1954 var ganske rigtigt verdensmester 1905-1910). De andre danskere mente derfor at jeg skulle træne til verdensmesterskabet i sværvægt, hvilket jeg afslog med den Motivering at jeg var kommet til Amerika for at arbejde ikke for at slaas."

Tømmer og automobiler

Her i skovene med verdens højeste og ældste træer, tjente Christian Jacobsen tilstrækkeligt til billetterne for konen Mathilde (28) og børnene Georg (3) og Merry (1)

Hovedgaden i Ferndale ved Eureka i Californien. Tæt på Redwood National Park. Foto HB 1994.

– de havde i det forløbne år opholdt sig hos slægtninge i Eskildstrup på Falster men kom nu til Californien, hvor familien mødtes i San Francisco i sommeren 1906. Det var lige efter det ødelæggende jordskælv 18. april 1906 som beskrives indgående.

Christian Jacobsen fik arbejde i Ferndale ved Eureka som smed og åbnede i 1911 et autoværksted i nabobyen Fortuna ved den nybyggede hovedvej 1 til San Francisco 400 km. sydpå. "det var i den Periode hvor Automobiler og Trucks blev taget i almindelig Brug og gjorde Heste overflødige, saa det gik hurtigt fremad og da første Verdenskrig startede begyndte jeg rigtigt at tjene Penge. Særligt da jeg udvidede virksomheden til at blive tømmeropkøber, savmøllejer og grundlagde en

kæde af korn- og foderstofforretninger efter den danske Brugsforeningstanke. Men da Verdenskrigen var forbi var de gyldne Tider også ovre.

Nød og krise

"Jeg forsøgte at sælge rosinkasser til Fresno, men rosinerne faldt i pris og jeg maatte opgive alt. Det var med dyb Bitterhed jeg maatte erkende at 20 Aar af min bedste Ungdom og manddom var gaaet. Da jeg desværre herudover altid har haft et heftigt temperament endte det med at jeg blev skilt. Hun beholdt Hjemmet og de nu fire Børn og jeg rejste til Petaluma (30 kilometer nord for San Francisco) hvor jeg aabnede en lille cigarforretning. Men saa kom Krisen i 1929. De næste Aar var frygtelige med Selvmord og Fallitter over hele Ameri-

ka og jeg var mange gange nede til min sidste Cent". "Jeg indsaa at det eneste jeg rigtigt forstod var Smedehaandværket, jeg fik en beskeden stilling 1. December 1931 og kunne, da Franklin D. Roosevelt blev præsident (1933) faa billige laan af Staten til maskiner til eget smedeværksted."

Rodløshed

"Det gik atter fremad og i 1938, 33 aar efter jeg havde forladt Danmark, tog jeg paa en tre Maaneders Tur dertil. Det var vel mit Livs største oplevelse, men da jeg kom tilbage til Californien var jeg en meget ensom Mand. Turen til Danmark havde lært mig at hvad der engang bandt mig dertil aldrig kunne blive det samme igen."

Det samme gjaldt vel alle udvandrere. Krisen slog også hårdt i de store midtvestlige prærieområder og mange flyttede til Californien, Oregon og Washington ved Stillehavskysten. Men generelt viser de undersøgelser, der følges op i forbindelse med de amerikanske folketællinger, at efterkommerne efter de danske udvandrere i USA gennemsnitligt set hører til i den pæne del af mellemklassen med en levestandard der gennemsnitligt set ikke adskiller sig væsentligt fra den danske. Hertil kommer, at der blandt efterkommerne efter de danske indvandrere ikke er de helt store udsving. Der er forholdsvis set relativt få meget fattige eller meget rige.

Afslutning

Udvandringen fra Lolland-Falster til USA hørte i årene 1850 til 1914 til den kraftigste overhovedet fra Danmark sat i forhold til befolkningstallet. Det drejede sig om hen ved 20.000 personer ud af en befolkning i Maribo amt på omkring 100.000 indbyggere. Kun Sønderjylland, Nordjylland og Bornholm kom op på en intensitet i udvandringen der svarede hertil. Det

skyldtes ikke mindst, at udvandringen fra disse områder allerede startede omkring 1850 og at der derfor, netop fra disse landsdele var folk i det fremmede, der kunne tage pænt imod flere udvandrere fra deres egen gamle hjemegn. Det var netop her, lokalt, at rygtet om de store muligheder i den nye verdensdel først løb fra mund til mund. Den danske landbobefolkning, der under indtryk af den begyndende urbanisering og rationalisering i landbruget, var begyndt at vandre internt i Danmark, fik hermed et langt større målområde - 20 gange større end Danmark.

Starten på udvandringen fra Danmark fra Nordjylland, Bornholm, Sønderjylland og Lolland-Falster var ikke desto mindre meget forskellig fra første begyndelse. Nordjylland og Bornholm var præget af den tidlige og kraftige mormonudvandring til Utah; Sønderjylland af de nationale modsætninger og krigene, mens udvandringen fra Lolland-Falster blev båret af social indignation og ønsket om at skabe sig selv og andre bedre levevilkår i det fremmede. Man vil have fod under eget bord! Kromanen fra Stokkemærke, C.L. Christensen og skolelæreren fra Vesterborg seminarium, Rasmus Sørensen var eksempler på ledende skikkelser i denne første fase.

En anden faktor var de revolutionerende nye trafikmidler der dukkede op fra midten af 1800-tallet. Dampskibe og jernbaner reducerede rejsetiden fra halve år til halve måneder og billetprisen sank kraftigt i forhold til almindelige menneskers købekraft. Herudover kunne man efterhånden sidde hjemme hos den lokale rejseagent og her udse sig jordlod eller job i det fremmede samt købe billet helt frem. Og endda vide nøjagtigt hvornår man nåede frem. Ingen myndigheder blandede sig med krav om pas, visa eller overholdelse af værnepligt,

men nøjedes med at kontrollere, at skibene var tilstrækkeligt gode. Hertil kom at jorden i USA indtil 1890 var gratis i de nye områder mod vest. Men man skulle være hurtig for i årene 1870-1890 flyttede grænsen for den frie jord hastigt vestpå og efterfulgtes af væsentlige prisstigninger på jord i de lidt ældre bosætningsområder. Det betød, at der for de fleste udvandrere fra Danmark indgik en kalkulation over forholdet mellem jordpriser, lønninger og rejseomkostninger, inden man tog beslutningen om at rejse. Størrelsen af udvandringen blev derfor helt styret af de økonomiske konjunkturer på begge sider af Atlanterhavet og medførte derfor markante højdepunkter i udvandringen først i 1870'erne, først i 1880'erne, først i 1890'erne og nogle år inde i 1900-tallet. Men det var højdepunkter, der hver gang efterfulgtes af næsten fuldstændig stilstand. Værst når der var stærk fremgang i Danmark og krise i USA således som tilfældet eksempelvis var omkring år 1900.

En meget væsentlig mekanisme i udvandringen var derfor det konjunkturbestemte behov for arbejdskraft i USA. De mange nye farmere på prærien havde behov for landarbejdere, som de imidlertid måtte give en meget høj løn for overhovedet at få dem til at komme. De, der så kom, tjente hurtigt nok til selv at blive farmer – og fik så i deres tur behov for at tiltrække arbejdskraft og potentielle hustruer hjemmefra. På det mere industrielle plan har vi set et eksempel på, hvorledes en af Michigans rigeste mænd, Rasmus Hansen fra Falster, fik behov for store mængder arbejdskraft i tømmer-, mine- og sukkerindustrien og først og fremmest hentede denne arbejdskraft fra Falster.

Særligt i de danske landbosamfund på prærien dukkede der efterhånden en dis-

kussion op om hvordan man skulle forholde sig som dansk i Amerika. Den ligner tilsvarende diskussioner blandt indvandrere til Danmark i vore dage. Skulle man, således som grundtvigianerne mente, isolere sig fra det amerikanske samfund for herigennem at bevare sin nationale identitet og danske religion og "folkelighed". Eller skulle man, som Indre Mission mente, udbrede sin kristne tro til alle og derfor hurtigst muligt sørge for at integrere sig sprogligt og kulturelt i det amerikanske samfund.

Løsningen blev – naturligvis – den sidstnævnte. Ikke så meget pga. Indre Mission, men fordi det store flertal af unge mandlige danske indvandrere automatisk giftede sig med andre end danskere og derfor lynhurtigt blev en del af den store amerikanske nationale smeltedigel. Samtidigt var danskerne i den grad et mindretal på få promise af befolkningen, at andet ikke var muligt. Den økonomiske krise i 1929 opløste herudover med enkelte undtagelser de tidligere danske landbrugsbosættelser på prærien. Tilbage er der i vore dage kun de sidste symbolske rester i form af æbleskivepander og billeder af vindmøller, vikingeskibe og i to tilfælde statuer af den lille havfrue.

Henning Bender, født 1944. Mag. art. i historie 1972, 1974-2008 Stadsarkivar i Aalborg; 1989-2008 desuden leder af Det danske Udvandrerakiv i Aalborg. Holder en del foredrag og skriver artikler om dansk udvandring og industrihistorie. Efter pensionering bosat på Bornholm.

*Butiksvindue i Ferndale,
Californien.
Foto HB 1994.*

Kilder og litteratur:

Kilden er i første række den danske udvandrerdatabase på www.emiarch.dk/search.php3?l=da der med fordel kan kombineres med ankomstlisterne på Ellis Island – www.ellislandrecords.org samt mormonernes www.familysearch.org/ På www.aemi.dk findes en oversigt over andre passager- og skibslister.

Fra Udvandrerarkivet i Aalborg er desuden benyttet:

A26: H.C. Rasmussen, Lolland, Nebraska (1853-1937)

A145: Lars Hannibal, Lolland, Wisconsin, Nebraska (1822-1882)

A201: H. Victor Hansen, Lolland, Californien (1878-)

A311: Hans Borre Kromann, Lolland, Minnesota (1886-1969)

A345: Carl A.C. Sørensen, Lolland, Illinois. (1871-1965)

A405: Christian Jacobsen, Lolland, Californien. (1880-1953)

Et godt oversigtsværk er Erik Helmer Pedersen: "Drømmen om Amerika" (1985) og samme "Pionererne" (1986), Politikens Danmarkshistorie.

Herudover er særligt benyttet:

Rasmus Sørensen: Første Brev til mine Venner og Landsmænd i Danmark (1853)

P.S.Vig: Danske i Kamp i og for Amerika (1917)

Karin Michaëlis: Danske foregangsmænd i Amerika (1911).

Samt af egne publikationer:

Udvandringen fra Aalborg Amt 1868-1903, i Hist. Årbog for Himmerland og Kjær Herred, Aalborg 1996

Udvandringen fra Nordslesvig, i Sønderjysk Månedsskrift, juli/august 1997.

Svenske udvandrere via Danmark 1868-1904, i Kulturhistorisk Samarbejde omkring Øresund, Farum 1998

Udvandringen fra Sønderjylland efter 1864, Slægt & Stavn, 19,1 - København 2000

Udvandring fra Bornholm, Bornholmske Samlinger 2000, Rønne 2000

Kilder til og formidling af dansk emigrationshistorie, Historie og Samfundsfag nr. 3, Fredericia 2003

Udvandringen fra Vejle 1868-1908, Vejlebogen 2003, Vejle 2003

Udvandringen fra Randers amt 1852-1914, Historisk Aarbog for Randers Amt 2005

Det danske Udvandrerarkiv i 75 år, Nordisk Arkivnyt 2006, 2.

Udvandring fra Århus og Skanderborg amter, Årbog Historisk Samfund Århus, 2007

Udvandring fra Thisted Amt, Årbog for Thy og Vester Hanherred, 2009.

UDVANDRING FRA MARIBO AMT 1868-1910

FALSTER NØRRE HERRED

SOGN	ANTAL	% 1890 FT
Maglebrænde	51	8
Torkilstrup	117	14
Lillebrænde	36	8
Gunslev	105	10
Nr. Vedby	128	10
Nr. Alslev	68	8
Vaalse	58	7
Kippinge	93	15
Brarup	75	8
Stadager	25	5
Nr. Kirkeby	48	12
Ønslev	160	15
Eskildstrup	101	10
Tingsted	173	11
STUBBEKØBING	232	15

FALSTER SØNDRE HERRED

SOGN	ANTAL	% 1890FT
Systofte	89	16
Idestrup	308	17
Veggerløse	192	13
Skjelby	132	17
Gjeddesby	137	15
Sdr. Kirkeby	55	10
Sdr. Alslev	44	14
Karleby	53	11
Horreby	63	12
Nr. Ørslev	83	12
Horbelev	78	6
Falkerslev	55	8
Aastrup	89	6
NYKØBING	1496	19

LOLLAND MUSSE HERRED

SOGN	ANTAL	% 1890 FT
Hunseby	170	13
Vaabensted	111	13
Engestofte	30	9
Taars	63	7
Vignæs	3	1
Majbølle	31	3
Radsted	43	3
Thoreby	345	13
Slemminge	95	11
Fjelde	38	12
Døllefjelde	52	16
Musse	35	10
Ø. Ulslev	127	20
Godsted	45	16
V. Ulslev	251	29
Kjettinge	162	12
Bregninge	71	18
Herridslev	152	19
SAXKØBING	259	17
NYSTED	83	6
MARIBO	654	26

LOLLAND FUGLSE HERRED

SOGN	ANTAL	% 1890FT
Ringsebølle	4	2
Thorslunde	8	2
Errindlev	44	5
Olstrup	18	4
Fuglse	64	5
Krønge	18	5
Holeby	19	3
Bursø	20	4
Nebbelunde	22	4
Sædinge	15	4
Tirsted	47	7
Skjørringe	31	5
Vejleby	18	5
Hillested	34	4
Østofte	58	4
Bandholm	24	2
Fejø	18	1
Femø	20	3
Askø	6	3
RØDBY	299	16

UDVANDRING FRA MARIBO AMT 1868-1910

LOLLAND NØRRE HERRED

SOGN	ANTAL	% 1890 FT
Branderslev	152	23
Sandby	219	16
Kjøbelev	292	25
Vindeby	120	20
Utterslev	241	25
Horslunde	227	12
Nordlunde	46	18
Herredskirke	27	7
Løjtofte	47	12
Halsted	125	11
Vesterborg	111	9
Birket	143	12
NAKSKOV	1492	22

LOLLAND SØNDRE HERRED

SOGN	ANTAL	%1890FT
Vestenskov	114	12
Kappel	124	12
Arminge	47	8
Dannemarre	247	32
Tillitse	151	16
Gloslunde	92	12
Græshave	81	18
Landet	54	9
Ryde	57	9
Søllested	93	13
Skovlænge	29	13
Gurreby	30	13
Avnede	87	15
Stokkemarke	426	20

Da den tyske artillerifourer Carl August Simon i sin skinsyge dræbte Gundslevsmedens datter

Af Max Hansen

Dette er historien om det blodige drama, som for snart 200 år siden fandt sted i den Nordfalsterske landsby Gundslev. Den kun 16-årige Margrethe Sørensdatte blev den 21. juli 1811 dræbt af den tyske artillerifourer¹ Carl August Simon, som blev dømt til døden ved halshugning for sin udåd. Han havde længe været forelsket i pigen, men han blev afvist, da skinsygen tog magten fra ham. Han stak Margrethe ned, og for dette måtte han lade sit liv.

I Gundslev sogns kirkebog indførte præsten denne korte notits ved Margrethes begravelse:

Gundslev Anno 1811 d: 26 de Julii Margrethe: Datter af Bysmed i Gundslev Søren Larsen 16¹. År gl. døde d: 23de s. M. Ved det optagne Forhør og den skete Obductions Forretning Erfaredes, at hendes Død var følgen af et Knivstik, som 2 dage tilforne blev hende tilføjet af en Artilleri Fourer Simon.

Gundslev i foråret og sommeren 1811

På Lolland-Falster lå der i 1811 godt 2.000 våbenføre mænd fra det Slesvigske Infanteri Regiment som forsvar under Englandskrigen (1807-1814). Mange af soldaterne var fra de slesvigske områder², og de

2 musketerer fra Holsten 1820. Forsvarets Billedarkiv vedr. danske uniformer 1803-1983. Rigsarkivet.

var indkvarterede med kost på gårdene i Gundslev og omegn for 6 skilling daglig pr. mand, hvilket fremgår af forplejningslisterne. Foruden ved sin tilstedeværelse at

virke afskrækkende på fjendens eventuelle lyst til at forsøge en landgang på Falsters kyster arbejdede regimentet både med civile og militære opgaver som opførsel af kystbevogtningsanlæg og kanalarbejde ved Næsbyholm. En af de mere livfulde opgaver bestod i at få hold på en større mængde spanske soldater, der flakkede om efter et oprør mod Bernadottes franske hjælpekorps, der var kommet herop med henblik på et angreb på Sverige. Spanierne skulle samles, afvæbnes og sendes til Holsten. Det var spanierne fra samme hjælpekorps, indkvarteret i Kolding, der havde afbrændt Koldinghus i året 1808.

Dagene gik med vagter og eksercits og soldaterne må, på trods af de nævnte opgaver, have haft meget fritid, for krigen var ikke længere så truende. Længslen efter at vende hjem må have været stor hos soldaterne, selvom disse indkvarterede unge mænd jo nok var mere populære hos pigerne end hos karlene i Gundslev. Soldaternes interesse for pigerne gav ofte et frugtbart resultat, og bonden som måske ikke var sikret på sine gamle dage kunne godt bruge en svigersøn blandt disse soldater. Det ses f.eks. af en ansøgning fra den 73-årige afkræftede og svagelige gårdmand Rasmus Rasmussen Bruun fra Egeløv by i Nørre Vedby sogn. Den 17. november 1810 havde musketer Bennet Lauritsen fra det Slesvigske Infanteri Regiment på Nordfalster giftet sig med hans datter Johanne Rasmusdatter i Nørre Vedby Kirke, og der var siden kommet et barn til i ægteskabet. For at sikre driften af gården ansøgte Rasmus Rasmussen derfor d. 21. juni 1813 kongen om tilladelse til at få overført sin svigersøn fra det Slesvigske Infanteri Regiment, som nu var rykket til Holsten, til Prins Christians Regiments 4 Batalion på Falster, så svigersønnen kunne hjælpe ham med gården, der var af en anseelig størrelse.

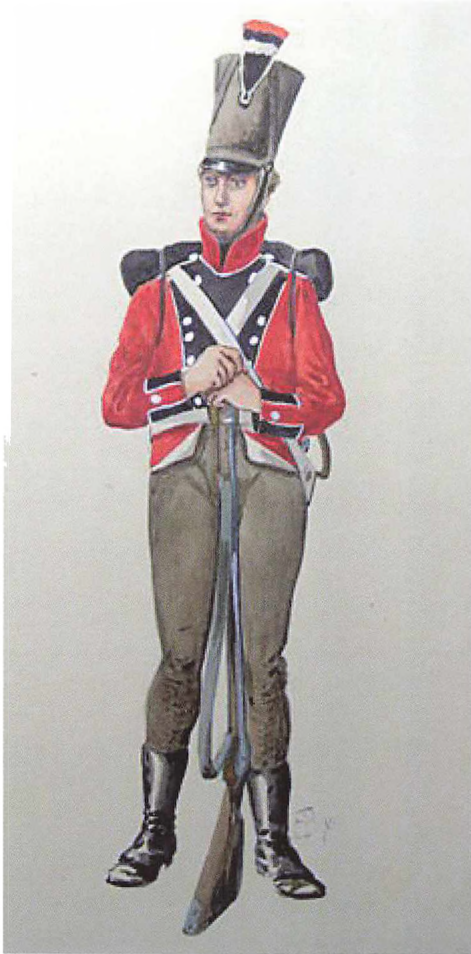

Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort 1776, hvor Gundslev ses øverst på kortet.

En forelsket artillerifører

I de senere forhør over Carl August Simon og vidnerne i 1811 kom det frem, at det havde været et dejligt, men også meget bekymrende forår for Margrethe Sørensdatter. Hun var barn af Gundslevsmeden Søren Larsen og hustru Maren Jensdatter og født i Gundslev sogn. Hun var fyldt 16 år den 2. maj, og hun havde de sidste 6 måneder været tilbød af og forelsket i den tyske artillerifører Carl August Simon. Han var født i Berlin, og var 24 1/2 år gammel og ugift.

Margrethes forældre havde intet i mod deres forbindelse, men i begyndelsen havde forældrene dog behandlet hende hårdt og gjort hende klart, at Carl August Simon ikke var hendes ligemand. Simon ønskede

Musketer fra Holstensk Infanteri 1808. Akvarel af E Poulsen. Forsvarets Billedarkiv vedr. danske uniformer 1803-1983. Rigsarkivet.

ikke, at hun skulle lide for hans skyld, og derfor ville han tage livet af sig. Da Margrethes forældre hørte dette, havde hendes far dog bragt Simon fra sit forsæt, og siden havde forældrene tilladt ham at være deres datters kæreste. Han kom ofte i deres hjem, men omtrent 2 måneder inden drabet, da den første sværmende tid var ovre, havde Margrethe sagt, at hun ikke længere

ville have med ham at gøre. Hun kunne ikke forklare Simon hvorfor, og det bedrøvede ham meget. Han havde dog ikke indtryk af, at der var andre som hun måske var forelsket i, og efter et par dage var de igen kommet sammen. Omtrent 14 dage efter erklærede hun dog, at hun ikke længere ville være bundet til ham. Nok havde hun lovet ham evig troskab og de havde også talt om ægteskab, men hans svingende sindstilstand gjorde, at hun nu ikke længere turde binde sig til ham, trods Simons indstændige bønner. En vis modenhed og angst for fremtiden havde vel hjulpet hende til denne endelige beslutning. Om aftenen lørdag den 20. juli 1811 udenfor Jens Stries gård i Gundslev, hvor hun tjente, måtte deres forhold slutte, for hun kunne ikke blive ved med at holde ham hen. Da Simon gik hjem den aften var han meget bedrøvet, men han var ikke vred på hende, forklarede han senere.

Simon var fortvivlet og håbløst forelsket

Carl August Simon var enebarn og af luthersk religion. Hans forældre levede endnu i Fürstenwalde, hvor hans fader var skattekontrollør i accisen. Simon havde altid haft et hidsigt temperament, og han var ofte i sin ungdom blevet bedt af sine forældre om at styre sin hidsighed, men dette havde dog ikke formindsket den. Han var uddannet formskærer, og havde i 1 år tjent ved det 3. Preussiske Artilleri Regiment, hvorfra han efter et slag ved Lübeck i 1806 deserterede til Danmark, og han havde nu tjent her i 4 år og 8 måneder som underofficer og fourer.

Carl August Simons kærlighed til Margrethe havde ikke gjort hans tilværelse lykkeligere i det halve år, de nu snart var kommet sammen. I begyndelsen gik det godt,

men som tiden gik, og hun blev mere moden og så fremtiden med ham for sig, turde hun nu ikke længere holde sit løfte. Dette kunne Simon ikke forstå. Han blev dybt ulykkelig og havde planer om at tage sit eget liv. Ved det senere forhør af Simon kunne underofficer Vogt berette, at omtrent den 8. eller 10. april 1811 havde han bemærket, at Carl August Simon var tungsin- dig. Han havde truffet ham om morgenen kl. 8. Vogt fortalte, at Simon havde grædt, men han ville ikke sige hvorfor. Vogt gik derfor med for at opmuntre ham, men Simon blev ved med at være nedslået. Han var med i Vogts kvarter til om eftermiddagen kl. 5, hvor Simon gik ind for at sige farvel. Han ville blot lidt ud i byen. Tjene- stepigen i huset kom ind og fortalte, at Simon *løb så hurtigt som en fugl ud i mar- ken*. Vogt gik så derud og traf Simon med sabelhæftet stående mod et træ, men han kunne ikke se om spidsen var vendt imod hans liv. Vogt råbte til ham og spurgte hvad han gjorde. Simon kastede sablen og sagde, at han havde det så varmt. Sergent Tyrolf var kommet til, og de gik sammen tilbage. Vogt fortalte, at han ikke havde set en sabel hos Simon, før han løb ud i mar- ken. Simon var ude af sig selv, men sagde ikke noget om årsagen til sin bedrøvelse. I 3 dage og nætter blev de hos ham og i 4 til 5 dage hverken spiste eller drak han, og han talte heller ikke. Simon var ikke læn- gere rigtig i sit hoved, og de blev afvist, når de spurgte til årsagen til hans bedrøvel- se. Simon talte vildt og ville bestandigt jage sine vogtere fra sig.

Vogt havde kendt Simon i 6 år og havde altid bemærket, at Simon var meget hidsig og opfarende, og at han havde foretaget sig handlinger, han senere havde fortrudt. Han interesserede sig lidenskabeligt for enhver ting som behagede ham, og han havde vanskeligt ved at styre sine effekter. Han

havde dog aldrig været hengivet til druk. Et par dage efter fortalte Vogt ham, hvad han havde gjort på marken, hvilke han ikke erindrede, og Simon troede ikke på Vogts fortælling. Han fortalte da også en- delig Vogt årsagen til sin bedrøvelse, nem- lig at Margrethes forældre ikke ville tillade deres forening. Det var den morgen han i dyb bedrøvelse havde skrevet et brev til Margrethe, og hendes far senere havde bragt ham fra sit forsæt, og siden havde til- ladt ham at være deres datters kæreste.

Søndag den 21. juli 1811

Det var endnu højsommer, selvom det var en måned siden at dagene var vendt. Høsten var endnu ikke rigtig begyndt her på det frodige Nordfalster, men en travl tid gik de nu alle i møde. Søndag morgen kom Simon igen, selv om Margrethe aftenen før endnu engang havde afvist ham. Margre- thes husbond Jens Strie så, at Simon kom ind i stuen, hvor Margrethe var ved at gøre sig klar til at gå i kirke. Jens Strie havde indtryk af, at de var gode venner, dog talte de ikke med hinanden. Jens Strie så blot, at de sammen gik ud af gården og hen til hendes forældre. Disse kunne ikke mærke nogen uenighed eller koldsindighed fra no- gen af siderne. Tværtimod havde Simon hjulpet Margrethe med at forbinde en dårlig fod, som hun for tiden havde, derpå var de gået kort efter. De kom igen for at låne en salmebog, da de skulle i kirke, og Margrethe sagde at hun ville komme igen om eftermiddagen. De var begge i kirken, han ville havde talt med hende efter guds- tjenesten, men hun gik før ham.

Klokken var nu mellem 12 og 13. Da Si- mon havde været i kirke, gik han hen til sin vært Hans Hampe for at spise. Hans Hampes kone var for tiden syg, men pigen Bodil Hansdatter og huskonen Margrethe Willadsen havde været i stuen, da Simon

spiste. De så ikke, at Simon brugte en kniv, han spiste kun skemad og ville ikke have sul, og han spiste kun meget lidt på grund af sin bedrøvelse. I løbet af hele dagen havde han kun drukket én snaps. Artilleristen Niels Hansen, som også spiste her, havde spist alt og havde siden lagt sin kniv i vinduet. Simon havde da fundet kniven i vinduet og lagt den foran sig, for at bruge den til at spise med. Han brugte den dog ikke, men han tog den med, da han rejste sig og gik, for det hændte også han brugte den til at radere med. Kniven var en meget skarp, men noget slidt foldekkniv. Under forhøret forklarede Simon, at det var artillerister befalet altid at have en kniv hos sig, når de gik ud. Assessoren løjtnant V. Koefod erklærede senere, at artilleristerne ikke var befalet at gå med kniv.

Da Simon gik, havde han i sinde at gå hen til Margrethe, hvor han gik hen, når han havde tid tilovers, men han bestemte sig dog først til det, da han var kommet udenfor. Han var da ret vel til mode, forklarede han. Klokken var omtrent 13, og han havde på det helligste ikke haft anden hensigt med at have kniven på sig. Han havde selv kun en pennekniv. Simon traf Margrethe i stuen klar til at gå hen til sine forældre, og han bad hende endnu en gang om at forny forbindelsen og erindrede hende om sit løfte til ham. Hun svarede, at hun nok havde lovet at være ham tro, men at hun ikke bekymrede sig videre derom. Hendes husbond og madmoder var da i stuen. Da hun gik, fulgte han med og fornyede heftigt sine bønner. Han gav hende af egen drift 1 rigsdaler, for han havde før givet hende penge. Denne ville hun først ikke modtage, men beholde den dog efter hans begæring, og stak den ind på barmen, hvor hun i forvejen havde 2-3 tolvskillingsedler.

Simon gik ad vejen med Margrethe og holdt hånden om livet på hende. På en ind-

hegnet plads udenfor hendes husbonds port fremkom han nu med den sidste noget heftige bøn, som hun endnu engang afslog. Da han så rigsdalersedlen stikke frem, tog han den, og sagde at hun let kunne tage den, og at han ville stikke den i lommen for at beholde den, da han ikke havde flere penge, og da han syntes, at hun som var så utro mod ham ikke fortjente den. Kniven lå i den venstre vestelomme, og uniformen var sammenhægtet med 1 eller 2 hægter, sådan som den havde været under sabelgehængen. Han ville putte seddelen i samme lomme hvor kniven var, og denne stak noget højt op, da han tillige havde skråtok i lommen. Simon beholdt seddelen i hånden, lukkede kniven op i lommen, uden at kunne forklare hvordan han fik den åbnet, og stødte den i hende.

Under det senere forhør forklarede Simon, at det var ham aldeles umuligt at erindre, hvad han i dette øjeblik tænkte, og hvad hans hensigt var, eller om han havde nogen forestilling om gemingens strafværdighed. Han kunne ikke huske, om han havde holdt hende på munden eller andre steder med den venstre hånd, eller om pigen skreg. Han kom først til besindelse, da de begge lå på jorden, uden at han vidste, hvorledes han var faldet. Da skreg Margrethe "*Jeg vil være dig tro*", men da han angrede gemingen meget bittert, sprang han op uden at sige noget og løb hen til vagten. Han kunne ikke forklare, hvordan han kom gennem et led, som var foran pladsen på hvilken gemingen skete. Det forekom ham, at han gik derigennem, men folkene som så det havde siden fortalt, at han var sprunget over. På leddet var der tydelige spor af hans blodige hænder. Han så sig et par gange om på vejen til vagten, og han så da skomager Brobergs kone stå ved sit hus, men han så ikke hendes mand.

Simon kom til vagten

Efter at han havde stukket Margrethe ned, kom Simon løbende ind i vagten. Her traf han konstabel Mads Christensen og artillerist Anders Pedersen. Klokken var på det tidspunkt omtrent 13.45, og Simon sagde nu, at de skulle arrestere ham. Derefter satte han sig for bordenden og forlangte en drik koldt vand. Straks han havde drukket vandet, lagde han hænderne på bordet, og han var dødbleg og sitrede over hele legemet. Anders spurgte ham, hvad han havde gjort, og han viste sine blodige hænder frem og sagde: "*Det kan I vel nok se*", og så svarede han, at han havde gjort en skrækkelig handling. Simon havde haft rigsdalersedlen, som var ganske blodig, i hånden og havde lagt den på et bord og siden på et lille skab. Senere havde han givet den til kommandersergent Friderich Chenon, som straks var kommet til, og Simon bad ham melde gerningen til majoren. Chenon sendte straks bud til kirurgen, og Simon bad dem gå hen for at se om pigen endnu levede. Han bad bl.a. vagten om at spørge til pigens velbefindende, men han forbød dem at sige, at buddene kom fra ham. Han lod til at være ved sin fulde samling, hans opførsel havde altid været ulastelig, han havde aldrig været hengivet til druk, men han havde ikke været nogen god husholder, udtalte soldaterne.

Drabet på Margrethe

Under retssagen mod Simon forklarede skomager Claus Broberg, at han søndag kl. 13.30 havde ligget i sin seng og havde hørt nogle skrig. Han spurgte sin kone, hvad det mon kunne være, og de løb begge ud på gaden, og de så da Simon løbe hen ad vagten til, mens han så sig tilbage og uden at svare på deres spørgsmål. Pigen lå næsegrus på jorden og blødte, og skomageren og hans kone så kniven liggende ved hende. Margrethe råbte: "*Herre Gud hjælp, jeg vil*

gerne frelse mig" og rejste sig selv op og gik hen mod skomagerens kone Sidsel Larsdatter, som var pigens faster. Hun ledte Margrethe ind i stuen, mens skomageren gik hen til hendes forældre og husbond. Da skomageren kom tilbage, stod hans kone og holdt på såret, og efter 1 times tid kom kirurgen. Margrethe var da dødbleg. Læberne var blå og blodet strømmede ud af brystet. Kirurgen fik hende til besindelse igen, hvorpå hun ønskede at komme i seng. Sidsel Larsdatter holdt på såret 2-3 timer inden det blev forbundet. Margrethes tørklæde var på 4 steder gennemstukket, da det havde været lagt i folder. Pigen havde selv trukket kniven ud, og hun havde måttet rykke flere gange. Regimentskirurgen forbandt hende nu, og hun kunne på det tidspunkt ikke se, selv om hun kunne tale. Margrethe faldt siden i søvn og sov 2-3 timer, og da hun vågnede, snakkede hun meget godt igen. Hun fortalte om hvad der var sket om aftenen og formiddagen. Hun havde bl.a. sagt til Simon, at hun umuligt længere kunne holde sig til ham, efter det om morgenen passerede. De tilstedeværende spurgte, om hun ønskede at se Simon, hvortil hun svarede nej, hun ønskede dog, at han slap ud af arresten, og hun sagde, at hun aldrig siden ville bære nag til ham.

Under retssagen forklarede Margrethes mor, at hun om natten havde spurgt datteren ud om årsagen til Simons gerning. Hun havde da svaret, at hun om morgenen den dag havde sagt, at hun ikke længere ville have med ham at gøre, og at han da havde givet hende en ørefigen og sagt, at hun, når hun ikke ville have ham, ikke var bedre værd end at slå død. Da moderen spurgte hende om, hvorfor hun ikke før, da hun var hos hende om formiddagen, havde talt derom, sagde Margrethe, at det ikke var værd at tale om en ørefigen, og at hun ikke brød sig herom.

Margrethes husbonde Jens Strie havde indtryk af, at de var gode venner, men han var ikke i stuen hele tiden, og han havde ikke set, at Simon havde givet hende en ørefigen og sagt, at hun, når hun ikke ville have ham, ikke var bedre værd end at slå død. Simon havde bedt Margrethe om 2 små skitser, som han havde tegnet, og da han havde fået dem, rev han dem straks itu. Jens Strie så dem derpå gå sammen til kirken.

Kirurgen forklarede, at han havde været hos hende en del gange, og ville have spurgt hende om årsagen til Simons handling. Margrethe havde lovet at fortælle ham det, når hun kom sig, og da han havde forbudt hende at tale, ville han ikke friste hende til at tale nu. Hun havde dog sagt til fetskæreren om søndagen, at hun ikke havde været vred på Simon den dag. Margrethe blev bestandig svagere, og hun kunne fra kl. 14 tirsdag eftermiddag den 23. juli ikke mere indtage medikamenter eller tale, og hun døde kl. omtrent 22 om aftenen.

Forhøret over Simon onsdagen den 24. juli 1811

Onsdag d. 24. juli 1811 indledtes forhøret af Simon i Gundslev efter befaling af kommandøren for 4. Arme Division generalmajor von Varendorff. Forhøret blev afholdt under forsæde af kaptajn von Schultze af Slesvigske Infanteri Regiment med officererne premierløjtnant von Koefod af Artilleri Korpset og sekundløjtnant von Myehl af Slesvigske Infanteri Regiment.

Forhøret blev afholdt i major von Friboes kvarter, fordi man formodede, at det ville være lettere at udrede sagen her. Man havde ikke gjort sig den ulejlighed at afhøre Margrethe, da man mente, at det var mere bekvemt at optage hendes udsagn under det militære forhør. Regimentskirurg Weber havde ment, at Margrethe ville kunne leve i nogen tid, og derfor var hun hel-

ler ikke blevet afhørt af den civile øvrighed. Nu var Margrethe imidlertid død, og det var ikke længere muligt at få hendes forklaring. Simon fastholdt, at han aldeles ikke havde tænkt på gerningen før i det øjeblik han udførte den. Han havde aldrig, hverken i Prøjsen eller i Danmark, været i forhør eller for en krigsret, men han havde engang i Rendsburg, udstået 5 dages arrest for munderingsforebringelse uden dom, og han kendte krigsartiklerne. Simon bad under forhøret om en nådig straf, da han på det alvorligste angrede gerningen.

Obduktionen torsdag den 25. juli 1811

For at belyse drabet på Margrethe blev hun obduceret af stiftsfysikus Bræstrup og distriktskirurg Matsen om torsdagen d. 25. juli. De skrev i deres redegørelse:

”Udvendigt på kadaveret sporede vi intet tegn til nogen voldsom behandling, undtagen såret og enkelte lighvide pletter omkring munden, hvilke giver formodning om, at stemmen var væk. Hun havde under gerningen rallet og klemt munden sammen.

Såret, som fandtes imellem det andet og tredje ribben på den venstre side hen imod brystbenet, var omtrent 1 tomme langt og lidt over en linie bredt. Såret var noget løseligt tilhæftet med tvende hinanden krydsende hæfteplastre, og for resten uden al videre bedækning eller forbindelse, efter hendes tilstedeværende families udsigende, tildeles i den stand, de afbenyttede læger havde forladt det. Ved at åbne brysthulheden for således nærmere anatomisk at undersøge de beskadigede dele, viste sig imellem muskellegemet på brystet et ikke ubetydeligt blodplasma, formodentlig forårsaget af den læderede pulsåres arterie. Kniven havde ved at gå transversal ovenfra ned og der på lidt opad overskåret pulsårearterien på den nederste kant af det

andet ribben og trykket brysthinden, den øverste og mellemste lungelap og ligesom berørt fra nederste, hvilket dog ligeså sandsynligt kunne være en følge af den efter en tilstedeværendes angivelse af kompagni kirurg Engel vist nok ligeså nødvendige som skadelige foretagne undersøgelse, dels med en sonde og dels med et stykke voksstabel af en ikke ringe størrelse, hvilken sidste mere foreviste.

Fremdeles bemærkede vi, at denne lunge var aldeles sammenfaldet uden ringeste spor til svulstceller sammenvokset, en mængde blodplasma, vist nok næppe formindsket ved bemeldte sondering, formentlige på mellemgulvet og et over næsten hele brysthulhedens cellevæg udbredt pudsdannelse. For resten var denne hulheds øvrige under hjertet med sin hjerte-hinde, den højre lunge osv. aldeles uskadte, og som i den sande tilstand, hvilket også var tilfældet med den i underlivets hulhed, der for at erfare, om pigen måske kunde være svanger også blev åbnet, men hvor alt nogen luft i tarmene undtagen, som mulige forårsagedes af den sig værende forrådnelse, var fuldkommen naturligt og selve moderen i jomfruelig tilstand. Da der ingen svulst eller tilfældig sammen-voksning imellem brysthinden og lungen fandtes på det sted, hvor såret var anbragt og åbnet, og således var af en gennemtrængende smerte, erklærer vi det for absolut dødeligt. Imidlertid tør vi i hensigt til behandlingen, og uden at undlade at bedømme de herrer regimentskirurg Weber og kompagnikirurg Engels sygehistorie og den angivne kur metode ikke forbigå, at en for underbindingen af den sårede pulsåres arterie i formodning med en større forsigtighed i at forekomme den atmosfæriske lufts adgang til den sårede lunge for at have været lige så nødvendig som indiceret.”

Obduktionen blev betalt af regimentet.

Uniformstegning af regiments kirurger ved det Slesvigske Infanteri. Forsvarets Billedarkiv vedr. danske uniformer 1803-1983. Rigsarkivet.

Dommen over Simon

Den 13. august 1811 indsatte man en krigsret i Nykøbing Falster efter befaling af kommandøren for 4. Arme Division ge-

neral major von Varendorff, for at afsige dommen over Carl August Simon. Krigsretten havde ikke kunnet holdes før, fordi man først nogle få dage forinden havde modtaget attesten med den dræbte piges obduktion. Den havde været længe undervejs, fordi stiftsfysikus Bræstrup og distriktkirurg Matsen havde ønsket af få oplyst regimentkirurg Weber og kompagnikirurg Engels sygehistorier. Deres obduktionserklæring slutter da også med en kritik af den lægelige behandling, eller mangel på samme, som Weber og Engel havde udsat Margrethe for.

Ved krigsretten fremstod den arresterede Simon ufængslet og erklærede på nærmere forespørgsel, at han i sin ungdom var undervist i kristendom, og at han indså det umoralske i sin forbrydelse. Da han ikke havde mere at sige, og ingen ellers havde noget at fremføre, aflagdes i hans nærværelse dommereden, hvorpå han blev ført ud igen til vagten. Herefter voterede dommerne og afgav følgende dom:

”Carl August Simon Dømmes for Simpelt Drab, blev kendt for Ret.

Tiltalte Fourer Carl August Simon bør miste sin Hals med Økse, så bør han og om han er formuende erstatte, et ved den dræbtes Obduktion forårsaget Omkostninger efter lovlig regninger og i øvrigt havde sin Hovedlod og Jord om han nogen ejer til Kongen forbrudt.

Således dom i Nykøbing på Falster d. 13de August 1811.

Friboe/ Bræstrup”

Skarpretteren duede ikke

Stiftamtmanden Dahlstrøm fik d. 31. august 1811 tilsendt et brev fra major Friboe med en stadfæstelse fra kongen af dommen dateret d. 27. august 1811 og en ordre til at indkalde skarpretter Holm, som var

ansat af amtet, så dommen kunne eksekveres. Stiftsamtmanden havde dog sine betænkeligheder omkring skarpretteren, som det fremgår af flere breve til stiftbefalingsmand Munthe de Morgenstjerne. Stiftamtmanden skrev bl.a.:

”Det ville efter min underdanige formening ikke lade sig gøre, at den fra sin tjeneste afsatte Skarpretter Holm i Kraghave blive tilladt at forrette Eksekutionen paa Artilleri Fourer Simon, thi for det første har han ikke de hertil fornødne Instrumenter, og for det andet anser jeg en sådan forretning af største nøjagtighed. Thi i dag kunde han være ædru, men i morgen beskænket i den grad at man ikke kunne lade ham forrette Eksekutionen, uden dermed at udsætte den ulykkelige for at blive mishandlet.

Jeg giver mig altså den frihed underdanigst at henholde mig til en Skrivelse af 31 forrige Måned til Deres Høje velbårenhed. Min begæring er at den nærmeste Skarpretter i Sjælland måtte blive rekvireret at forrette denne Eksekution

Nykøbing d. 5 te Sept. 1811.

Dahlstrøm.”

Skarpretteren fra Næstved blev indkaldt til at foretage henrettelsen af Simon, og skarpretter Holm fra Kraghave blev på grund af drukkenskab sat fra bestillingen samme efterår.

Henrettelsen af Simon

Carl August Simons henrettelse blev omtalt i Lollands Falsters Stifts Kongelig Adresse Contoirs privilegerede Efterretninger tirsdag d. 24. september 1811:

”Artilleri Foureren, der for nogen tid siden med Morderstålet gennemborede den Piges Hjerter i Gunslev på Falster, der efter hans Foregivende havde svigtet den Tro-

Soldaten, som af Skinsyge stak sin Kjæreste ihjel.

Met.: Vag grøntlæbte Vaffe der ligger et Huus.

En sørgelig Vise jeg haver opfat,
Alt om en lille Pige og saa en smuk Soldat,
De har hinanden svoret med Ære, Lid og Sjæl,
At giftes med hverandre, men det fik ingen Held.

Thi da hendes Fader og Moder det fornam,
At hun havde givet sin Kjærlighed til ham,
Da sagde de til hende: du skal ham aldrig faae,
Han er jo ei din Lige, det kan du vel forstaae.

Det var en Søndag Morgen, da dette monne stoe,
Saa gif hun til Kirken med stor Bedrøvelse,
Da monne det sig hændte, hun til sin Kjærest kom,
Men hun ei turde kaste et Die til ham om.

Hun ei paa hannem agter, men gaaer sin egen Vei,
Og lod i sine Tager, som hun ham kjendte ei,
Thi det er saa beskiftet, der altid være maa
En Marsag til Ulykken naar den skal for sig gaae.

Da hun nu hjem var kommen og havde spist sin Mad,
Saa gif hun ud i Marken og var kun lidet glad,
Da han nu det mærkte, hun ene der mon staae,
Han havde ingen No, men til hende strax mon gaae.

Skillingvisen "Soldaten, som af Skinsyge Stak sin Kjæreste ihjel". Dansk Folkemindesamling.

skabsed, hun så helligt havde tilsvoret ham, faldt den 18. september Kl. 10 d. År ved Retfærdighedens straffende Arm, som et ulykkeligt offer for sin sværmende håbløse kærlighed.

Skarpretteren fra Næstved fuldbyrdede Henrettelsen. Feltpræsten Hr. Møller ledsagede ham til Retterstedet, hvor han med hensyn til tid og omstændigheder holdt en såre skøn og rørende tale. Efter Straffuld-

byrdelsen blev hans afsjælede legeme lagt i en kiste og af 16 artillerister bragt til Ønslev Kirkegård, hvor det blev nedsat i gravens skød.

Indtil sit livs sidste øjeblik lagde han en sjælden frimodighed og ånds nærværelse for dagen. Med sjæls fastheds styrke gik han sin død i møde, dog uden mindste tegn til frækhed og overmod, stille og blid underkastede han sig lovens vilje. Som et træk i hans sværmende, elskov bemærkes: Dagen før henrettelsen tegnede han overmåde skønt med grønt forbogstaverne af sit og sin elskedes navn, slyngede i hinanden. På retterstedet udbad han sig som den sidste gunstbevisning, at en Blomsterkost, som han havde gemt ved sin barm, måtte som den eneste han her i verdenen havde fået af hende, blive lagt med ham i kisten, som også blev opfyldt.

Han var en udlænding af Fødsel, nogle og tyve år gammel. I året 1806 var han med i hin navnkundige slag ved Auersted og Lybæk. Han har været 3 gange i fransk fangenskab og kom endelig efter mangfoldige uståede besværligheder i dansk krigstjeneste, hvor han indtil hint ulykkelige skridt - hvortil hans sværmende elskov forledte ham, nød sine foresattes kærlighed og agt."

Så tragisk endte kærligheden mellem den tyske artillerifourer Carl August Simon og den kun 16-årige Margrethe Sørensdatter fra Gundslev.

Soldaten, som stak sin Kjæreste ihjel

Carl August Simons tragiske kærlighed til Margrethe fik straks et efterliv i form af en skillingsvisen kaldet "Soldaten, som af Skinsyge stak sin Kjæreste ihjel". Skillingsvisen var datidens nyheder for almindelige mennesker uden adgang til aviser, og den ser ud til at være forfattet i tiden efter drabet, men inden henrettelsen af Carl August Simon i 1811. Skillingsvisen ken-

des i flere udgaver fra Strandbergs Forlag omkring 1860 på Dansk Folkemindesamling. Den er også meddelt af fru Anna Pedersen i Lommelev til den falsterske folkemindesamler og forfatter Helene Strange og bragt i Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 1916.

Max Hansen, født 1937. Uddannet som malersvend i 1957 fra Saksøbing, blev i faget hele sit arbejdsliv og gik på efterløn i 1998. Han har dyrket slægtsforskning og lokalhistorie siden 1975, og han har i tidsskriftet "Slægtsgården" udgivet en beretning om sin fædrene gård, matrikel nr. 41a i Østerby på Fejø. Han har også udgivet "Skifter i uddrag fra Fejø Birk 1690-1830" og "Fæstere i uddrag fra Fejø Birk 1640-1761" på CD. På samme CD findes de 4 ældste tingbøger fra Fejø Birk transkriberet og oversat af Kirstin Nørgaard-Pedersen. CD'en er udgivet af Forlaget Peter Ohm-Hieronymussen.

Soldaten, som af Skinsyge Stak sin Kjæreste ihjel

Mel.: Bag grønklædte Bakke der ligger et Huus.

En sørgelig Vise jeg haver opsat,
Alt om en lille Pige og saa en smuk Soldat
De har hinanden svoret med Ære, Liv og Sjæl,
At giftes med hverandre, men det fik ingen held.

Thi da hendes Fader og Moder det fornam,
At hun havde givet sin Kjærlighed til ham,
Da sagde de til hende: du skal ham aldrig faae,
Han er jo ei din Lige, det kan du vel forstaae.

Det var en Søndag Morgen, da dette monne skee,
Saa gik hun til Kirken med stor Bedrøvelse,
Da monne det sig hænde, hun til sin Kjærest kom,
Men hun ei turde kaste et Øie til ham om.

Hun ei paa hannem agter, men gaaer sin egen Vei,
Og lod i sine Fagter, som hun ham kjendte ei,
Thi det er saa beskikket, der altid være maa
En Aarsag til Ulykken naar den skal for sig gaae.

Da hun nu hjem var kommen og havde spiiist sin Mad,
Saa gik hun ud i Marken og var kun lidet glad,
Da han nu det mærkte, hun ene der mon staae,
Han havde ingen Ro, men til hende strax mon gaae.

Han sagde: Søde Pige, Du høre mig et Ord,
Hvi er du saa bedrøvet, hvad haver jeg dig gjort,
Thi du mig forekommer nu saa forunderlig,
Du haver vist isinde nu at forlade mig.

Hun hannem derpå svarte: jeg det jo nødig vil,
Men mine Forældre de tvinge mig dertil,
De har mig det forbuden, og det saa strengelig.
O vee hvad skal jeg gjøre, jeg er ulykkelig.

Han sagde da: Min Pige, staaer du ei ved dit Ord,
Saa er det jo forgæves hvad vi hinanden svor,
Hun hannem atter svarte: Jeg det slet ikke tør,
Thi mine Forældre jeg adlyde bør.

Derpaa han strax mon jage en Kniv i hendes Bryst,
Saa gav hun et Skrig ud af højeste Røst:
Han hende slog for Munden og dermed foer af sted
I Vagten han mon rende og aabenbaret blev.

O, hør I, mine Venner, som her i Vagten gaaer,
Jeg beder Eder kære, gaae hen til vor Major,
Og melder, hannem dette: jeg haver med en Kniv
Saa ynkelig berøvet min Kjæreste sit Liv.

I Aaret Attenhundrede og Elleve vi skrev,
I Gunsterløv paa Falster den Gjerming han bedrev,
For hvilket han sit Hoved for Øxen lade maa,
For sådant Mord som dette er ei Pardon at faae.

Der var en Hjertens Jammer med denne unge Mø,
Hun laae i fire Dage og kunde ikke døe;
Da saa Enhver vel tænke, at der stor Sorrig var,
Især for hendes Moder som hende baaret har.

Hun var ret som en Rose, saa dejlig saae hun ud,
Hun 16 Aar til fulde ei levet har endnu,
Den Tid hun maatte lade sit unge Liv og Blod,
Alene for hun gjorde sin Kjæreste imod.

Kilder

Dansk Folkemindesamlings samling af skillingsviser.

Forsvarets Billedarkiv vedr. danske uniformer 1803-1983. Rigsarkivet.

Generalauditøren: Ad Rel. CCCX. Udskrift af det Slesvigske Infanteri Regiments Justitsprotokoller 1796-1813, pagina 15. Rigsarkivet.

Generalauditøren: Sag 756. A.V.F. Borneman. Bilag til relation til Kongen. Rigsarkivet.

Jensen, Charlotte S. H.: Mordet på den vakre Maren. I: Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 2000, s. 43-48.

Lindvang, A.: Slesvigske Fodregiment gennem 200 år 1778-1978, s. 22-23.

Militære sager 1810-1811, Maribo Amt. Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm.

Strange, Helene: Gammel Vise. Pigemordet i Gundslev 1811. I: Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 1916, s. 122-123.

Noter

¹ En fourer (fra fransk: fourrier) er en person, der skaffer og uddeler foder. I hæren var foureren en befalingsmand, som tog sig af regnskab, proviant og indkvartering.

² I 1785 skiftede regimentet navn til Slesvigske Infanteri-Regiment, og i 1804 erstattede et jægerkompagni det ene grenadekompani. Napoleonskrigene ændrede regimentet i årene 1801-1815. De forskellige bataljoner blev udstationeret over hele Slesvig; men efter bombardementet af København i 1807 fik regimentet ordre til at rykke til Lolland-Falster, hvor man var i otte år. Den 29. april 1813 blev der givet marchordre til Holsten.

Regimentet deltog i flere mindre og større slag på Napoleons side. Træfningen ved Sehested den 10. december 1813 viste regimentets styrke; men Napoleon havde tabt krigen, og Danmark underskrev freden i Kiel 14. januar 1814 med tabet af Norge til følge.

Af Nøbbet Kirkes tilblivelseshistorie

- i anledning af 100 året for kirkens indvielse

Af Bjarne A. Madsen

Indledning om Nøbbet Kirke

Sidste år var det 100 år siden Nøbbet Kirke blev indviet. Kirken blev indviet ved en højtidelig indvielsesgudstjeneste søndag den 18. oktober 1908, hvor kirken var fyldt til bristepunktet. Ved indvielsen var diverse honoratiores til stede; men heldigvis fyldte folket kirken.

Det er selvfølgelig ikke hver dag, der er kirkeindvielse på Nordvestlolland. Slet ikke i de forholdsvis tyndt befolkede landområder, hvor der på trods af en rigdom af kirker kan være langt til kirke.¹ Det var tilfældet i 1908. Den gang gik de fleste nemlig til kirke, hvis de ikke var så heldige at blive kørt i hestevogn. Desuden arbejdede de fleste folk på landet endnu ved landbruget, hvor dyrene skulle røgtes, inden man kunne drage af sted til højmesse i den nærmeste kirke, hvorfor højmassen af samme årsag var lagt kl. 10,00, så bønderkarlene kunne nå at blive færdige i staldene, inden de skulle i kirke. Derfor var det i begyndelsen af 1900-tallet et udtalt ønske i lokalbefolkningen, at de fik deres egen kirke i Nøbbet.²

På den tid var Nøbbet et samfund præget af udvikling og vækst. I 1912 blev der op-

ført en dobbeltskole med to klasseværelser og to lærerboliger i nærheden af kirken. Nøbbet havde endvidere en stor købmandshandel, et bageri og et anseeligt fællesmejeri.³ I dag er det kun Nøbbet Kirke, der er i brug efter dens hensigt.

Egentlig fortjener indvielsen af Nøbbet Kirke og hele dens tilblivelseshistorie at få sin egen bog skrevet af en historiker, der har tid til at sidde i København og andre steder og studere alle arkivalierne om kirkens tilblivelse, dokumenter, breve, opgørelser, tegninger osv. For det viser sig, at ikke alle arkivalier ligger i Landsarkivet for Sjælland m.m. i København. Desuden må vi formode, at en væsentlig del af arkivalierne er forsvundet i forbindelse med en større ombygning af Horslunde præstegård, hvor der angiveligt blev smidt en hel del arkivalier ud, som burde have været afleveret til Landsarkivet for Sjælland m.m.⁴

Af de til Landsarkivet for Sjælland m.m. afleverede arkivalier fra Horslunde pastorat og Horslunde og Nordlunde samt Nøbbet menighedsråd er det kun Horslunde-Nordlunde menighedsråds forhandlingsprotokol (1903-1976) og Nøbbet menighedsråds forhandlingsprotokol (1922-

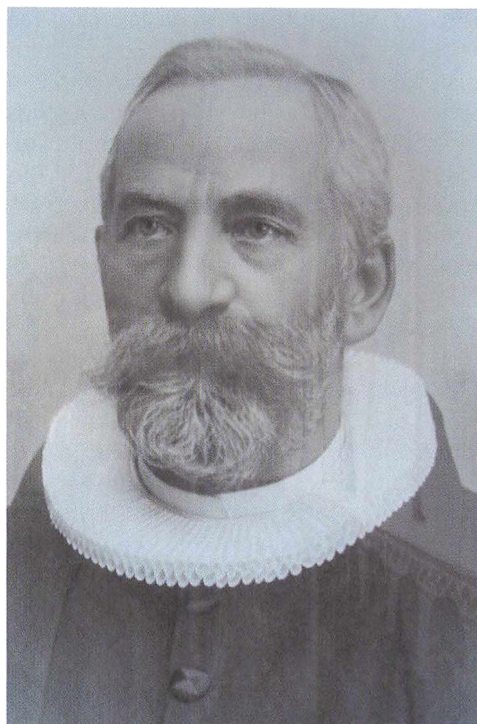
Nøbbet Kirke Anno 2008 fra syd. Foto: forfatteren.

2001), som jeg af pladsmæssige hensyn har konsulteret. Endelig har Nøbbet menighedsråd endnu en synsprotokol for kirken, der blev taget i brug et par år efter kirkens opførelse og som endnu er i brug ved kirken. Den er også konsulteret.⁵ Før den første officielle tilførsel i synsprotokollen for Nøbbet Kirke blev noteret, har en behjertet sjæl med en sirlig og meget ensformig og forholdsvis let læst håndskrift skrevet en selvoplevet beretning om Nøbbet Kirkes tilblivelseshistorie. Denne håndskrevne beretning er på lige godt tre sider i foliostørrelse. Det er heldigt. For den tale, som pastor Hans Ludvig Møller⁶ holdt ved grundstensnedlæggelsen den 13. august

1907, og hvori han redegjorde for de historiske omstændigheder omkring kirkens tilblivelse, blev ved grundstensnedlæggelsen lagt i en stålkapsel sammen med nogle mønter og indmuret i kirkens grund. Den hånd, der har ført pennen om Nøbbet Kirkes tilblivelseshistorie, har formentlig tilhørt pastor Møller.⁷ I hvert fald er det oplagt, at vores historieskriver er tæt på kilderne. Ligesom de underskrivende tydeligvis står som garanter for historien, som de hver især skriver under på og dermed står inde for. Ved et nærmere eftersyn viser det sig, at de anførte oplysninger om Nøbbet Kirkes tilblivelseshistorie i stor udstrækning er identiske med de oplysninger, som

Vestlollands Avis bringer dagen efter indvielsen af kirken. Avisen bringer en fyldig beskrivelse af kirkens ydre og indre. Desuden bringer avisen et længere afsnit om kirkens tilblivelseshistorie såvel som et afsnit om selve indvielsen af kirken med særlig vægt på biskoppens indvielsestale. Flere af sætningerne i avisens afsnit om kirkens tilblivelseshistorie er ordret identiske med sætningerne i kirkens synsprotokol. Det gælder også for flere af avisens afsnit om kirkens indvielse. Det må således antages, at vores historieskriver har støttet sig til avisens fremstilling. Samtidig har vedkommende været nok inde i sagerne til at udelade og tilføje oplysninger, efter at vedkommende har foretaget et skøn og derefter skrevet sin egen historie. Samtidig kan det ikke udelukkes, at vores historieskriver i forbindelse med indvielsen af Nøbbet Kirke har stillet oplysninger til rådighed for avisen, som avisen så har givet sin egen fremstilling.⁸ Avisens fremstilling er ikke forsynet med noget forfatternavn.⁹

I det følgende gengives historien om "Nøbbet Kirkes Tilblivelseshistorie" i sin helhed, sådan som den er skrevet på de første sider i synsprotokollen for Nøbbet Kirke i 1910. Desuden suppleres den håndskrevne tilblivelseshistorie med senere uddrag af synsprotokollen for Nøbbet Kirke såvel som Horslunde-Nordlunde Menighedsråds forhandlingsprotokol og ganske kort til sidst Nøbbet Menighedsråds forhandlingsprotokol. Fremstillingen er således primært baseret på de utrykte kilder, sekundært på de trykte kilder. For læsevenligheds skyld er diverse bemærkninger til understøttelse af teksten og yderligere forklarende oplysninger trykt i fodnoterne. Ligesom en kritik af fremstillingen af hensyn til læsevenligheden finder sted i fodnoterne.

*Foto af Pastor Møller ophængt i kirken.
Foto: forfatteren.*

Nøbbet Kirkes Tilblivelseshistorie

Da det formenes at kunne have sin Interesse at faa Nøbbet Kirkes Tilblivelseshistorie bevaret fra Forglemmelsen, turde det maaske være paa sin Plads, at den optegnes just her i Kirkens Protokol:

I Aaret 1901 blev der i Nøbbet stiftet en Foredragsforening, som vandt megen Tilslutning, hvorfor der opstod Ønske om at faa sig bygget et Forsamlingshus. For at drøfte denne Sag indbød man til et Møde, der fandt Sted i Nøbbet Skole d. 20. Febr. 1902. Her fremsatte Sognepræsten Pastor Møller imidlertid den Tanke, om det ikke var bedre at bygge en Kirke: "vor Herre et Hus." – Det havde allerede ligget Pastor

[Edvard Julius] Anger¹⁰ paa Hjerte at faa rejst et saadant i denne Del af Sognet, hvor man havde saa langt til Horslunde Kirke. – Pastor Møllers Tanke vandt Tilslutning hos Forsamlingen, og der blev nedsat et Udvalg bestaaende af: Sognepræst H. L. Møller, Horslunde; Købmand Petersen, Nøbbet; Gaardejer J. Friis, Egholm; Sogne raadsformand P. Thomsen, Nøbbet; Grd. N. Jensen, Svinsbjerg; Fisker H. Larsen, Egholm; og Propr. K. Theil, Urne.

Oprindeligt tænkte man at bygge en lille Kirke til c. 12.000 Kr.;¹¹ og Udvalgsmedlemmerne gik rundt med en Liste for at Sognets Beboere kunde tegne sig for deres Bidrag. Man henvendte sig ogsaa til Grev Reventlow, Christianssæde, om at støtte Sagen. Greven lovede 2.000 Kr., men paa den Betingelse at man byggede en Kirke til mindst 16.000 Kr.¹² Man omgikkes ogsaa med Tanken om mulig at faa Støtte fra Staten, og paa en Rejse, Pastor Møller foretog til København, gik han op til daværende Kultusminister Enevold Sørensen for at forelægge ham Sagen.¹³ Ministeren stillede sig meget imødekommende, og Resultatet blev et Statstilskud paa 18.500 Kr. Dette foraarsagede en hel Omordning i de allerede færdige Byggeplaner. Imidlertid kom Menighedsraadsloven af 1903, og det opr. Udvalg overgav Kirkesagen i Menighedsraadets Hænder.¹⁴ Dette bestod af Sognepræsten, Grd. R.[asmus] Clausen, Horslunde; Grd. N.[iels] Jensen, Svinsbjerg; Lærer [Christian] Hansen, Tvede; Sognefoged [og gårdejer] R.[asmus] Klinke; Fru Grd. Thora Nielsen; Møller Rasmussens Enke [Christiane], og efter dennes Død, Sup[p]leant – Grd. H.[ans] Rasmussen [Pilekovgaard]. – De 4 sidste af Nordlunde. –¹⁵

Da det efter Statstilskuddet¹⁶ blev en ret stor Kirke, der skulde bygges, besluttede man ogsaa at anlægge en Kirkegaard. Grd.

A. Rasmussen¹⁷ havde skænket Grunden: – 1 Skp. Land – til Kirken, og nu købte man 3 Skp., der grænsede op hertil, til Kirkegaard.¹⁸ Ved de nye Overslag for Kirken kom man op paa 24.000 Kr. Da der nu yderligere skulde indsættes 3.000 Kr. til Vedligeholdelsen blev der Underskud. Man ansøgte saa atter Grev Reventlow og fik 1.000 Kr. og Horslunde-Nordlunde Kommune gav 600 Kr. Man søgte om en mulig Forhøjelse af Statstilskuddet, men fik Afslag med en Bemærkning om, at Menighedsraadet skulde garantere for det manglende¹⁹

I Foraaret 1907 tog man saa fat paa Forbedelserne til Byggearbejdet²⁰ og d. 13. August 1907 fandt den højtidelige Grundstensnedlæggelse Sted under Nærværelse af en Forsamling paa 200-300 Mennesker.²¹ Stedets Provst, Sognepræst Jungersen,²² Halsted, var blandt de tilstedeværende. Højtideligheden tog sin Begyndelse med Afsyngelsen af Salmen: Aand over Aander [DDS 299]; derefter holdt Pastor Møller Talen i Dagens Anledning og oplæste et Dokument, hvori der gjordes Rede for de nærmere historiske Omstændigheder ang. Kirkens Tilblivelse. Pastor Møller sluttede med at nedbede Herrens Velsignelse over det paabegyndte Værk. Derefter nedlagdes Dokumentet i en Staalkapsel og indmuredes sammen med en Del Mønter i Grunden, idet Sognepræsten, Particulier [dvs.: privatmand] [gårdejer] Niels Jensen, Svinsbjerg, Lærer Hansen, Tvede, Grd. R. Clausen, Knudstrup, og Sognefoged Klinke, Nordlunde, – alle sammen Medlemmer af Menighedsraadet – hver murede en Sten. Til Slut sang man: ”Paa Jerusalem det ny” [DDS 332] og ”Amen raaber hver en Tunge” [DDS 394 i den gamle salmebog].²³

Kirken er opført efter Tegninger af Arkitekterne C. C. A. Nielsen og L. Larsen,²⁴

København, Murerarbejdet er udført af Muremester Rudolf Clausen, Nakskov, Tømrerarbejdet af Tømrermester Langhoff, København, Snedkerarbejdet af Snedkermester Chr. Clausen, Nakskov. Kirken er dekoreret af Kunstmalerne Lønborg Jensen og Ejnar Olsen, København. Alt andet Malerarbejde er udført af Malermester Mühel, Nøbbet.²⁵ Billedskærerarbejdet er udført af H. C. Berg og Flüge, København, Granit og Kalkstensarbejdet er leveret af Billedhugger Fr. Møller, Maribo. Kapt.[ajn] Fr. Hansen, Svinsbjerg [tidligere Marstal], har skænket 2 smukke fuldriggede Skibe [tremastere], der er ophængt i Kirken.²⁶ Damer fra Sognet – for største Delen fra Nøbbet og Svinsbjerg – har broderet og skænket Alterdugen.²⁷ Grd. R.[asmus] Nielsen har skænket et Stykke Jord til Holdeplads foran Kirken; og flere har ydet forskellige Kørsler og andet Arbejde.

Kirken med Kirkegaard staar alt i alt i 27.166 Kr. [og] 90 [ører]. Til dens Vedligeholdelse er yderligere hensat i Stiftsmidlerne: 3.000 Kr. I alt 30.166 Kr. [og] 90 [ører].

Heraf har

Staten ydet:	18.500 Kr.
Grev Reventlow:	3.000 Kr.
Horslunde-Nordlunde Kommune:	600 Kr.
Grd. A. Rasmussen	1 Skp. Land ²⁸
	400 Kr.
Kapt. Hansen	2 fuldriggede Skibe
	125 Kr.

Endvidere maa nævnes:

Gaver af forskellig Form:	
Alterdugen, ydet Arbejde og lign.	100 Kr.
Bidragene indsamlet for Størstedelen her i Pastoratet 1910	Kr. 210 ²⁹

		DEBET	
		SK	OR
1908			
18	Okt.		
	Ar. 2 Styk Malerklokker 18" og 20" med		
	Arde Støler, Børstegjær samt		
	Hævede. -følge Overlæg.	400.00	
	2 Trækstøbe med Høstskibe (af Jern)	10.00	
		410.00	
		8.2.0	
		B. Low & Son	

Regning på to malmklokker til kirken. Foto: forfatteren.

Particulier Niels Jensen, Svinsbjerg, fhv. Menighedsraadsmedlem, har foretaget hele Indsamlingen af Bidrag og haft Opsyn med Bygningen af Kirken. Ja, det tør uden Overdrivelse hævdes, at uden hans ihærdige Arbejde, hans utrættelige Nidkærlighed var Maalet næppe naaet.

I Efteraaret 1908 nærmer Kirken sig sin Fuldendelse, og d. 18. Okt. 1908, 18. Søndag e.[fter] Trinitatis fandt Kirkeindvielsen Sted.³⁰ Kirken var fyldt til Trængsel. Lidt før Kl. 1 samledes Gejstligheden hos fhv. Købmand Ottesen og derfra udgik Processionen, som bar Kirkens hellige Kar og Bøger hen til Kirken. I Spidsen gik Biskop Wegener³¹ og Stiftsamtmænd Feddersen,

efter dem fulgte Stiftsprovst Kemp³² med Herredsfoged [Gustav] Christensen, Provst Jungersen med Sognepræsten Pastor Møller, konst. Provst Ewaldsen³³ med Kapellan Husum,³⁴ og derefter de fleste af Herredets Præster.³⁵ Processionen tog Plads i Koret sammen med Kirkens Arkitekter og Folketingsmand Grev Reventlow. Pastor Husum læste Indgangsbønnen, hvorefter Salmen: Aand over Aander [DDS 299] blev afsunget. Biskoppen fremsagde nu Trosbekendelsen staaende foran Alteret iført sin gule Silkekaabe, og oplæste Dagens tekst: Math. 22,34-Enden [Dvs.: kapitel 22, vers 34-46]. Gaaende ud fra Teksten bad han om, at Guds Ord i al sin Fylde maatte faa Lov til at lyde her, og at Gud vilde lægge sin Velsignelse i det, saa at Frelsens Vej maatte gaa gennem dette Hus, at Mennesker her maatte finde Trøst og finde Svaret paa Livets største og vigtigste Spørgsmaal. Derefter blev flere af Forjættelserne oplæst af de forskellige Præster, hvorpaa Biskoppen foretog selve Indvielsen ved at lyse Velsignelsen over Kirken med dens Alter og Døbefond.³⁶

Man sang nu: ”Paa Jerusalem det ny” [DDS 332], og Pastor Møller besteg Prædikestolen og talte over Prof.[eten] Haggai 2,7-9: ”Jeg vil fylde dette Hus med Herlighed”, siger den Herre Zebaoth. Disse Herrens Ord vilde gaa i Opfyldelse, naar Menigheden vilde sætte sin Lid til ham, der er Kirkeskibets Fører i alle Livets Trængsler og Storme, og derved faa Kraft til at besejre det onde. – Saa Salme Nr. 434 [i den gamle salmebogs forgænger, Psalmebog for Kirke og Hjem, 1910: ”Fader milde! lad din rige Naade”], Kollekt og Velsignelse – Efter at Salmen: ”Hyggelig rolig, Gud er din Bolig” [DDS 411] var sunget, bad Lærer Hamre³⁷ Horslunde Slutningsbønnen, og hermed var denne stemningsfulde og højtidelige Kirkeindvielse fuldført.³⁸

Horslunde Præstegaard d. 1 Juni 1910.
Svinsbjerg den 1ed Juni 1910

H.[ans] L.[udvig] Møller
[Sognepræst, Horslunde]
N.[iels] Jensen [Gårdejer, Svinsbjerg]
C.[hristian] Hansen [Lærer, Tvede]

Her slutter den lige godt tre sider lange, håndskrevne beretning om Nøbbet Kirkes tilblivelseshistorie i den upaginerede synsprotokol i foliostørrelse for Nøbbet Kirke.³⁹

De årlige syn af Nøbbet Kirke

Herefter kan man følge og aflæse kirkens historie i forbindelse med de årlige syn i kirkens synsprotokol. Først i 1923 afholdes det første provstesyn under ledelse af provst Johs. Thorlacius.⁴⁰ I synet, der blev holdt den 19. juli 1923,⁴¹ deltog som provstens bygningskyndig, muremester R. Clasen. Menighedsrådet var repræsenteret ved to medlemmer og havde som deres bygningskyndige muremester Rasmussen fra Nøbbet med (A). Ved synet blev kirkens protokol, forsikringsdokumenter og kirkegårdsprotokollen fremlagt (B 1)). I synsprotokollen er det videre anført:

”B 2) Kirken er forsikret for en Sum af 64.900 Kr. 23/5 1919.⁴² De hellige Kar, Orgel m.m. er forsikret for 1.260 Kr. 3) De hellige Kar [sic!], Døbefond, Lystestager og 2 [kirke]Skibe er forsikret for 1.000 Kr. 4) Beløbene skønnes at være tilstrækkelige.”

Herefter følger en længere beskrivelse af kirken:

”C a) Kirken bestaar af Skib, Kor og Vaabenhus samt et [21 meter højt] Taarn forbundet med en Mellemgang mod Nord, en Udbygning mod Syd med Trappe til Pulpi-

turet. Kirken er opført af røde haandstrøgne Mursten og fuget. Tagene er dækket med røde Falstagsten, Tagrender under alle Tagene.

b) Skibet har Bjælkebræddeloft, Flisegulv i kirkegangen, Bræddegulv under alle Stolestader, 8 rundbuede, blyindfattede Vinduer, 28 Stolestader, 1 Degnestol, en Prædikestol med [lyd]Himmel, 1 Kakkellovn med Skærm, 1 Messinglysekroner, 2 Skibsmodeller, 4 Lamper, 3 Nummertavler, 2 Messingkirkebøsser, 1 Kokosløber, Fotografi i Ramme af Pastor Møller. I et mindre Rum mod Syd [sakristiet], som har Indgang baade udefra og fra Koret, findes Opgang til Prædikestolen, et Skab og en Servante, et mindre Rum mod Nord med Indgang udefra, hvori findes en Jerntrappe, der fører op til Loftet.

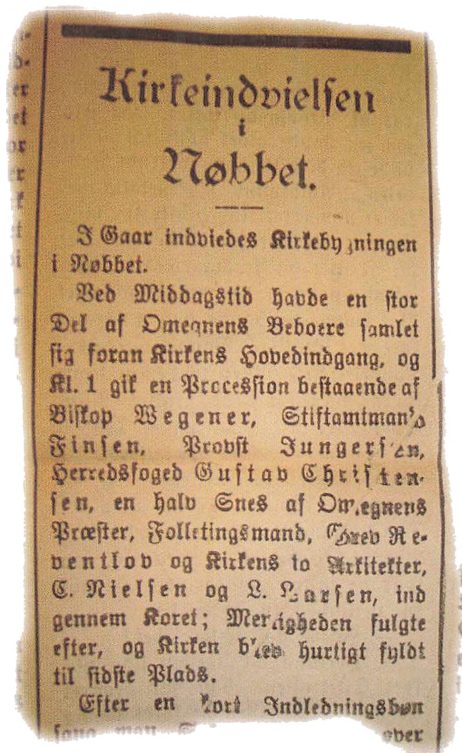
Koret har to murede Hvælvinger, Cementgulv belagt med rød Mimeralit (?), 3 murede rundbuede blyindfattede Vinduer, et Alter med et Krucifiks, 1 Døbefund af [sort] Marmor [Noir Brevig], 1 Messing døbefad og 1 Daabskande af Tin, 5 Kalkmalerier i Hvælvingerne. Vaabenhuset har Bjælke- og Bræddeloft, Flisegulv, Knagerækker og 2 løse Bænke. Over Vaabenhuset er Pulpituret med i Orgelharmonium. Der er 3 rundbuede blyindfattede Vinduer i Gavlen.

c) Kirkeloftet er Bræddeloft. Tagværket er af Fyrretømmer med savskaarne Lægter, en 9x9 Tommers Skorsten. Taarnet har 4 Bræddeloft og over det øverste Loft hænger to mindre Klokker. Den største af dem har Aarstallet 1908.

d) Vasa sacra [dvs.: kirkens hellige kar] og øvrige Inventar var til Stede.

e) Kirkegaarden er omgivet af et levende Hegn med en dobbelt Indgangslaage mod Vest og har en Brønd med Pumpe i det nordvestlige Hjørne af Kirkegaarden.

f) Ligkapel, Redskabshus og Nødtørftshus findes ikke.

Omtale af kirkeindvielsen i Nakskov Tidende.
Foto: forfatteren.

g) Brandredskaberne er anbragt på nordre Side af Skibet.

D. Kirken er gennemgaaende i synsforvarlig Stand, idet dog henvises til det under B og F bemærkede.

E. 1) De ved Synet 1922 udsatte Mangel var afhjulpne med Undtagelse af Punkt 1, da Tagstenene ikke var ankomne.

2) Mangelen afhjælpes inden første September 1923. Attest til Provsten.

F. a) Ny Mangel

1) Der opføres et Tag, som dækkes med

Krucifiks på alteret. Foto: forfatteren.

Tre år senere, den 21. maj 1926, afholdes det næste, den gang 3-årigt lovbealede provstesyn over kirken og kirkegården. Denne gang fremlægges kirkegårdens kort også og efterses. Kirken med tilbehør er fortsat forsikret for 64.900 kr., heraf løssøre for 3.000 kr. Kirkens hellige kar, lysekroner, lysestager og messeklæder er brandforsikret og tyverforsikret for henholdsvis 1.260 kr. og 1.000 kr. Alle de ældre mangler er afhjulpet. Af nye mangler er det i overensstemmelse med synsforretningens opgave ikke mindst den ydre vedligeholdelse af kirken, der er i fokus. Dvs. tag og fag. Kakkellovnen skal dog efter aftale have en indvendig istandsættelse til 30 kr. Ligesom de udsatte kirkegårdslåger skal istandsættes og males for 25 kr. Det konstateres, at kirken er vel vedligeholdt og i synsforsvarlig stand.

Under den 23. maj 1929 er alle de ældre mangler også afhjulpet. Igen er der især fokus på tag og fag. Af nye mangler anføres bl.a., at stolestaderne skal have en omgang og gulvene skal ferniseres. Anslået pris 200 kr. (Pkt. 6). "Et Nødtørftshus opføres paa Kirkegaarden. Der indrettes i Forbindelse med dette et Kulrum. S[i]tuations [?] rids, Tegning, Beskrivelse og Overslag indsendes til Ministeriet. Pris 600 Kr." (Pkt. 8).

Ved provstesynet den 15. juni 1932 var alle ældre mangler afhjulpet. De nye mangler er almindelige ind- og udvendige vedligeholdelsesopgaver. Som noget nyt bliver der nu sat tidsfrister på opgavernes udførelse.

Den 1. juli 1935 er alle ældre mangler også afhjulpet. Denne gang er det provst

Tjærepap paa Egestolper, hvorunder anbringes Brandredskaberne efter nærmere Aftale, anslaaes til 80 Kr.

2) Fire Brandspande anskaffes = 12 Kr.

3) Kakkellovnsskærmen sølvblanceres (?) = 15 Kr.

4) Gulvet indenfor Alterrampen belægges med Filt. en 130 Kr.

b) Manglerne afhjælpes inden Eftersynet i 1924.

G. De tilstedeværende fandt ikke Anledning til Bemærkninger.

P.[å] S.[tiftsøvrighedens] V.[egne]

Johs. Thorlacius"

C. P. Agger,⁴³ der står for synet. En af de få nye mangler er, at "Taget over Nødtørftshus og Brændeskuret tjæres." (Pkt. 2).

Den 22. maj 1936 afholdt menighedsrådet for første gang selv kirkesyn. Her under et år efter sidste syn var der kun én mangel, der endnu ikke var blevet afhjulpet, "da Muremester Rasmussen erklærede, at Kirkens vestre Gavl ikke havde været tør nok til at foretage den udsatte Reparation ved. Mangelen vil være afhjulpen inden 1. Oktober 1936." Der fandtes ingen nye mangler.

De har været gode til at få fulgt op på de nye mangler, for der findes næsten ingen ældre mangler i synsprotokollen. Kakkellovnen er ofte tilbagevendende. Den istandsættes jævnligt med større og større beløb.⁴⁴ Ligesom den indvendige hvidtning af kirken løber op.

Den 16. maj 1940 var kirken brandforsikret for 67.160 kr. Den 13. juni 1944 er brandforsikringen igen nede på 64.900 kr. Kalkmalerierne i korbuen skal males op. Kakkellovnsrøret reparerer for 6 kr.

Da provst Agger kommer igen efter krigen den 9. juni 1947 er der blot én ældre mangel, der atter udsættes. Som en ny mangel sættes en indvendig hvidtning af kirken atter på. Denne gang regner de med en pris på 800 kr. I 1938 afsatte de 150 kr. til det samme formål. Det er mere end en femdobling af prisen på under ti år! Derfor er det forståeligt nok, at denne mangel er med som eneste ældre mangel året efter.

Ved kirkesynet den 11. juni 1949 sættes gulvet i den nordre side af kirken til at blive fornyet. Ligesom gulvet igen skal ferniseres.

Ved provstesynet den 15. juni 1950 er kirkens brandforsikring sat op til hele 140.000 kr. De ældre mangler var alle afhjulpet. Seks stole anskaffes til brug ved bryllup i kirken. Cykelstativerne og kirke-

gårdslågen males igen. Ved det ordinære kirkesyn den 13. august 1951 sættes som eneste nye mangel: "Dræning af den nye og gamle Kirkegaard, med større Rør, da den gamle Dræning er stoppet og ødelagt." Dræningen er allerede udført året efter. Af nye mangler nævnes bl.a.: Antependium fornyes. Hækkene langs gangene på kirkegården klippes og rettes af og plantes delvis om. Kirken kalkes.

Året efter besluttes det at opføre en rødstensmur omkring affaldspladsen på kirkegården. Skærmen omkring kakkellovnen reparerer og males. Kirken kalkes indvendig for 200 kr. Det må være en delvis kalkning. Cykelstativerne males for 40 kr.

Ved provstesynet den 14. juni 1956 er kirkens brandforsikring sat til 234.100 kr. Cykelstativerne skal igen reparerer og males. Pris 50 kr. Ligesom kirkegårdslågerne igen skal males. Pris 75 kr. Ved provstesynet den 21. maj 1962 er kirkens brandforsikring sat til næsten det dobbelte: 425.000 kr.

Først fra 1965 er de årlige kirkesyn systematisk indført i synsprotokollen: I 1966 anskaffes en elektrisk hækkeklipper. I 1967 vedtages det at lægge fliser fra kirkegårdslågen til kirkedøren. Ligesom man vedtog at indhente tilbud på hynder til kirkebænkene og at anskaffe blomsterholdere til kirkebænkene.

I 1968 er kirkens brandforsikring steget til 511.700 kr., og i 1970 besluttede menighedsrådet at indsende ansøgning til kirkeministeriet om nyt orgel. I 1972 skal der anskaffes en motorplæneklipper til kirkegården. I 1973 er det ønsket at få en ny løber i skib og kor.

Ved provstesynet den 11. maj 1976 blev det bl.a. vedtaget, at et nyt kirkegårdskort snarest skulle udfærdiges. Ligesom gravstedsprotokoller og kort skal ajourføres. Det var provst Johannes Albinus-Jørgensen,⁴⁵ der ledte forretningen. Ved

provstesynet den 20. juni 1979 under provst Kurt E. Johannsons⁴⁶ ledelse blev det besluttet at indrette et afsnit på kirkegården til urner. Det er forholdsvis sent et sådant afsnit bliver indrettet.

Ved det ordinære kirkesyn den 29. april 1980 blev der for første gang drøftet besparelser. Der skulle spares 4.000 kr. I 1981 foreslås der opsat en termostat i kirkerummet. I 1982 foreslås der oprettet et lapidarium.

Det er de mindre ting med løbende reparationer og vedligeholder, der går igen i kirkens synsprotokol: Understrygning, fugninger, udskiftning af tagsten, puds, kalkning, maling af træværk, mindre udskiftninger af planter og beskæring af træer og påfyldning af perlesten på kirkegårdsgangene.

Sidst i 1980'erne undersøges kirken for fugtproblemer. I 1990 afsættes 6.000 kr. til anlæggelse af en kirkemødding. Ligesom en ny plæneklipper skal anskaffes. Ved provstesynet den 29. august 1991 har menighedsrådet efterhånden haft en ældre mangel med som overført i nogle år: fugning af tårn. Det anbefales at indsende forslag til istandsættelse af tårnmur. Ligesom det igen anbefales at overveje toiletforholdene.

Den 12. april 1994 er den kongelige bygningsinspektør Karsten Rønnov med ved et ekstraordinært syn for at besigtige parkeringsforholdene og især kirketårnet. Kommunen bedes om at male parkeringsbåse. Hvad angår kirketårnet blev det anbefalet, at nye vingetagsten opsættes til erstatning for de gamle fuldsten. Lægerne udskiftes. Graterne dækkes med bly. Murværket fuges og forvitrede sten udskiftes. Tagrender udskiftes. Det hele anslås at løbe op i kr. 250.000.

Ved provstesynet den 14. juni 1994 er renoveringen af tårnet således med til et

beløb af kr. 220.000. Desuden er indretning af toilet i bygning anført med anslået kr. 150.000. Den 6. juni 1996 ønskes opsat en præstetavle (series pastorum). Tæppet i kirkens midtergang fjernes.

Den 27. maj 1997 er gulvet i koret sat på, idet der ønskes lagt et nyt gulv i træ eller i fliser, der matcher gulvet i skibet. Lysekronerne i kirkens skib trænger til at blive repareret. Der ønskes en flagstang og et flag.

Under den 26. maj 1998 nævnes det, at kirken i 2008 fylder 100 år. Det ville være flot at fejre det i en nyrenoveret kirke. Arbejdet tænkes iværksat i prioriteret rækkefølge, når det nuværende lån udløber i 2002.

Ved kirkesynet den 17. august 1999 bliver de syge elmetræer på kirkegården nævnt som en af de mange nye mangler. En del større ældre mangler føres med over fra tidligere år.

Den sidste større indvendige renovering af Nøbbet Kirke fandt sted i efteråret 2002, hvor trappen op til koret og gulvet i koret foran alteret, der før var rødt, nu er blevet belagt med fliser magen til fliserne i skibets gulv, så gulvet i koret nu harmonerer med det sort-hvide mønster i skibets gulvbelægning.⁴⁷

Ved provstesynet den 14. august 2003 var stort set alle de ældre mangler afhjulet. Kun borebillerne havde man endnu ikke fået bugt med. Kirkens lysekroner sættes dog på igen. De trænger til at blive pudset op. Ligesom ledningerne skal efterses. Der sættes elektrisk belysning op i såvel tårnrummet som på kirkens loft.

Den 7. september 2006 sættes pudsnings af lysekronerne på til udbedring i 2007, da de endnu ikke er pudset. De nye mangler er af mindre betydning, så længe de følges op. Kirken er i meget fin vedligeholdelsesstand. Kirkens kort og protokol-

*Døbefont i marmor.
Foto: forfatteren.*

ler og en ajourført inventarliste blev fremlagt.

Ved det ordinære kirkesyn den 18. september 2007 er de ældste mangler udbedret. Kun mindre reparations- og vedligeholdelsesopgaver er løbende i spil. Sådan er kirkebygningen hele tiden i sin vorden.

Så vidt kirkens bygningsmæssige historie, der kan forfølges yderligere i arkivalierne. Nu lidt om kirken af levende stene, hvis formål kirkebygningen skal tjene.

Menighedsrådet ved Nøbbet Kirke

Af forhandlingsprotokollen for menighedsrådet fremgår det, at det første menighedsrådsmøde efter indvielsen af Nøbbet

Kirke afholdtes i præstegården i Horslunde den 8. november 1908, hvor alle seks valgte medlemmer var mødt. Herud over noteres det: ”Biskoppen har givet Paalæg om, at der vælges to Medlemmer, der sammen med Sognepræsten udgør en Bestyrelse for Nøbbet Kirke. [Niels] Jensen og [Christian] Hansen valgetes.” (folio 22).

Under den 15. december 1908 underskrives et regulativ for gudstjenesten i pastoratets tre kirker. Gudstjenesterne fordeles på sognepræsten og en forventet kommende kapellan (folio 22).

Den 27. september 1909 fremlagde Niels Jensen en protokol, dvs. den nye synsprotokol for Nøbbet Kirke, hvori det

blev vedtaget at ”anføre Nøbbet Kirkes Historie fra Begyndelsen”.⁴⁸ I december 1909 fordeltes de i kirkerne indkomne midler (folio 23).

Herefter er menighedsrådets forhandlingsprotokol tavs indtil foråret 1912, hvor Henrik Fensmark⁴⁹ er blevet ny sognepræst. Mødet finder sted i anledning af nyvalg til menighedsrådet. En valgbestyrelse bliver nedsat for såvel Horslunde som Nordlunde. Efter indstilling til og ministeriets godkendelse vælges seks medlemmer til menighedsrådet i Horslunde og fire medlemmer til menighedsrådet i Nordlunde (folio 28).

Under den 16. januar 1913 valgtes til tilsyn ved Nøbbet Kirke gårdejer Anton Hansen, Enghavegård i Svinsbjerg, og lærer Johs. Olsen i Nøbbet (folio 30).

Ved mødet den 7. juli 1913 redegjorde sognepræsten for, havde han havde gjort for at få en kapellan – uden resultat, hvorefter der forhandlede om, hvilken fremgangsmåde der så skulle benyttes. ”Man enedes om, at Stillingen skulde averteres ledig til Tiltrædelse straks eller senere.” Ansøgningsfristen blev sat til den 20. juli (folio 30).

Den 24. juli 1913 måtte sognepræsten meddele, at ingen ansøgere havde meldt sig til kapellanstillingen. ”Det vedtoges enstemmigt, at Ministeriet skulde andrages om at opslaa Stillingen ledig, og i Fald flere Ansøgere skulde melde sig, tilstille Sognepræsten Ansøgningerne.” (folio 30).

På mødet den 22. august 1913 måtte menighedsrådene konstatere, at biskoppen havde sendt andragendet tilbage til menighedsrådet med opfordring til menighedsrådene om med det samme at udtale sig om en eventuel ordning for fremtiden. Menighedsrådene vedtog enstemmigt at svare, at menighedsrådene ønskede ministeriets afgørelse på det indsendte andragende, før

de udtalte sig om en eventuel fremtidig ordning, for at der kunne blive tid til nærmere drøftelse og overvejelser heraf (folio 31).

Den 20. november 1913 forelå der ved mødet en skrivelse af den 27. oktober fra ministeriet, der ikke mente at kunne opslå stillingen som kapellan vakant. Det ”tages til Efterretning.” (folio 32).

På mødet den 11. juni 1914 fremsatte sognepræsten tilbud om at gå med til kaldskapellani fra 1. januar 1915. ”Der forhandles om den eventuelle Ordning men tages ingen endelig Beslutning.” (folio 33).

Den 5. december 1916 er pkt. 5 på dagsordenen: ”Forslag til Distriktsudskillelse for Nøbbet Kirke.” Ved skrivelse af 27. november 1916 fra biskoppen opfordres menighedsrådet og sognepræsten til at komme med forslag til udskillelse af et distrikt for Nøbbet Kirke i anledning af lov om kirkers bestyrelse m.m. af 1. oktober 1915, da der skal vælges en bestyrelse for Nøbbet Kirke af og blandt distriktets kirkelige vælgere. ”Man enedes om, at Grænsen skulde gaa fra Vesterborg Sogns nordvestre Hjørne i Nord og langs Jyderodsgaards (?) østre og nordre Skel til Nøbbølle Lund, langs Skovhegnet til Tvedevej, langs denne til Tvedegaards Jord, langs Skovhegnet i nordvest til vest for Tvede gamle Skole og herfra i Nord til Stranden østefter Ravnholt Bys Jorder. Gaardejerne L. Nymand og J. Laursen valgtes til at drage det nærmere Skel fra Nøbbølle Lund til Stranden.” (folio 41).

Den 13. april 1917 hedder det sig under pkt. 2: ”I Anledning af pastor Varmings Forflyttelse forelagde Sognepræsten Spørgsmaal, om han nu skulde søge en ny personel Kapellan, eller om Menighedsraadene ønskede at stille Forslag om Oprettelse af fast Kapellani. Det vedtoges at nedsætte et Udvalg bestaaende af Grd. L.

*Fattigbøsse i kirken.
Foto: forfatteren.*

Nyman, Johs. Larsen, H. Rasmussen og Formanden til at udarbejde Forslag til Oprettelse af Kapellani til Forelæggelse for et nyt Menighedsraadmøde, samt at Sognepræsten skulde søge en midlertidig Medhjælper og forelægge eventuelle Ansøgninger for Menighedsraadene.” (folio 41).

Den 26. april 1917 oplæste formanden ”en den 20. ds. modtaget Skrivelse fra

Provsten, som meddeler Biskoppens Skrivelse af 13. ds., hvorefter man agter at tage Oprettelsen af et residerende Kapellani i Horslunde-Nordlunde Pastorat under fornyet Overvejelse, og udbeder sig Sognepræstens og Menighedsraadenes Erklæring. Formanden meddelte derefter, hvad han hidtil havde gjort for at faa en midlertidig Medhjælper, og at der endnu

ikke havde meldt sig nogen. Det nedsatte Udvalg fremlagde derefter 2 af det udarbejdede Forslag til Regulativ for Embedsforretningernes Fordeling mellem 2 Præster henholdsvis for det Tilfælde, at Kapellanen fik Bolig i Nøbbet eller i Horslunde, samt Udkast til Erklæring, hvori foreslaas, at der oprettes et residerende Kapellani af I Klasse. Det vedtoges med 9 Stemmer at foreslaa, at Kapellanen fik Bolig i Nøbbet, og det dertil sigtende Forslag til Regulativ vedtoges.” (folio 42).

Ordlyden af menighedsrådenes udførlige skrivelse til biskoppen, der fremsendes via provsten, er indskrevet i menighedsrådenes protokol. Desuden er sognepræstens udførlige kommentar hertil indført i protokollen under den 30. april 1917. Sognepræsten anbefaler af hensyn til stillings besættelse meget, at der i stedet for et kaldskapellani oprettes et residerende kapellani af 1. klasse. Sognepræsten er imod en bopælspligt i Nøbbet, da det er i udkanten af pastoratet, og der derved ikke kan forventes, at en kommende kapellan kan påtage sig så meget arbejde som forventet, hvilket der dog kan rådes bod på via regulativet. Endelig er forslaget til regulativ indført i protokollen (folio 42-46).

Under mødet den 14. september 1917 meddelte formanden, ”at han havde forhandlet med cand. theol. Fog-Christensen om at overtage Stilling som midlertidig Medhjælper (event.[uel] pers.[onlig] kap.[ellan], hvis Ministeriet ikke for Tiden vilde oprette det resid.[erende] Kapellani) og erklærede sig villig til, hvis Menighedsraadene ønskede det, at søge om at faa ham beskikket. Det vedtoges med 6 Stemmer – 2 stemte ikke – at opfordre Sognepræsten til at søge om at faa ham beskikket til midl.[ertidig] ordin.[eret] Medhjælper.” (folio 46). Et ikke ubetydeligt beløb blev ved samme lejlighed uddelt til en lang

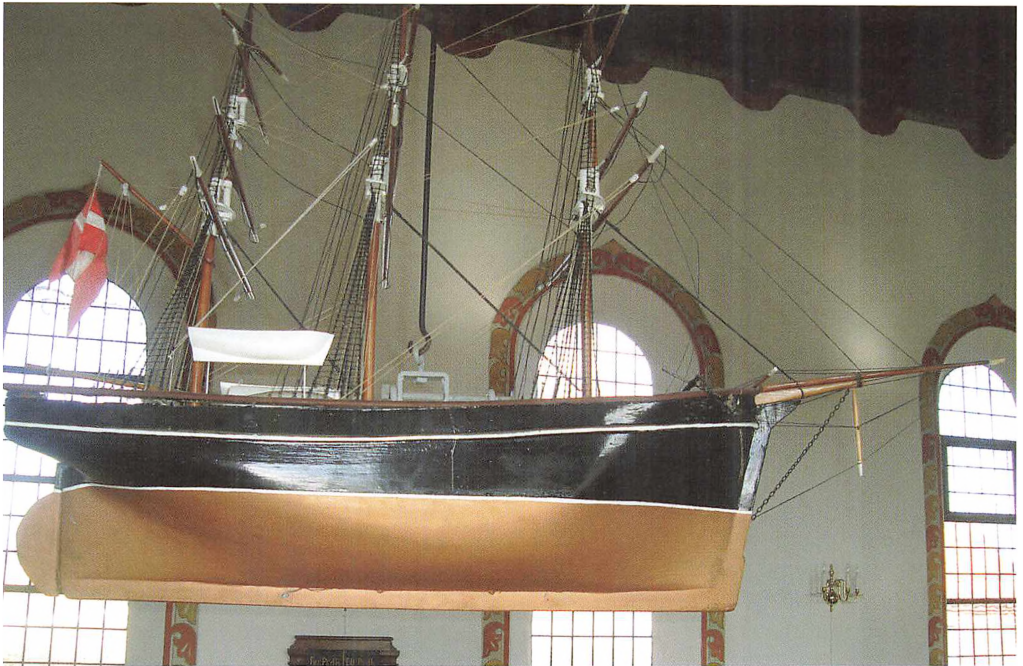
række velgørende formål. De fattige i sognene blev også betænkt med et stort beløb. Endelig blev reformationsfesten aftalt.⁵⁰

Ministeriet havde fremsat ønske om, at den foreslåede grænse mellem Horslunde og Nøbbet fulgte bestående ejendomsgrænser. Derefter indsendtes forslag til ændring af grænsen, så den så vidt muligt tog hensyn hertil, idet man dog ikke mente at kunne undgå overskæring af Tvede Bys Jorder.

Under den 28. november 1917 hedder det sig under pkt. 3: ”I Anledning af cand. theol. Fog-Christensen havde taget anden Stilling og cand. theol. Skov havde tilbudt midlertidig at overtage Stillingen som præsteviet Medhjælper udtalte flere Medlemmer sig for at afvente Svar med Hensyn til det residerende Kapellanis Oprettelse, medens andre mente, at cand. theol. Skovs Tilbud burde modtages; Sognepræsten sluttede sig til de første særlig under Henvisning til, at cand. theol. Skov først fyldte 25 Aar 21. August 1918 og kun ønskede at være her midlertidig... , så han ikke vilde søge at faa ham ordineret.” (folio 47).

Efter som der endnu ikke den 21. januar 1918 var kommet svar fra ministeriet på det af den 26. april 1917 indsendte forslag om oprettelse af et residerende kapellani, vedtoges det at rykke ministeriet for et svar. Menighedsrådenes udførlige henvendelse til ministeriet er omhyggeligt indført i sin ordlyd på folio 48.

I mellemtiden har pastor Fensmark taget sin afsked, og biskop Wegener har indkaldt menighedsrådene til møde på Sølsted Gæstgivergaard om de 14 ansøgere til det ledige præstekald i Horslunde. Menighedsrådene foretrak syv af ansøgerne og ønskede at få de bedst mulige oplysninger om samme, for derefter at mødes igen. På et møde den 12. juni 1918 blev ansøgerfeltet

Sankt Peders skib i Nøbbet Kirke. Foto: forfatteren.

indsnævret til tre mænd (folio 51-52). Den 25. juni 1918 blev der holdt indstillingsmøde med biskop Wegener i et privat hjem i Nordlunde. Sognepræst C. R. Berggreen⁵¹ blev indstillet som nr. 1 (folio 53).

På mødet den 26. oktober 1918 forelå der endeligt svar fra ministeriet, der ikke mente at kunne bifalde oprettelsen af et residerende kapellani. I stedet udbeder ministeriet sig en erklæring fra menighedsrådet om en eventuel omordning af den præstelige betjening, således at Nordlunde sogn udskilles fra sin hidtidige forbindelse til Horslunde sogn og i stedet henlægges til Vesterborg sogn. I den forbindelse udtaler menighedsrådene, at der er fuld enighed om at ville modsætte sig en sådan adskillelse, idet man fremdeles må fastholde det ønskelige i at få oprettet det kapellanembe-

de, hvorpå der på længe er blevet arbejdet formentlig med god grund til at forvente dette ønske opfyldt (folio 54).

Den nyansatte sognepræst vedføjer følgende bemærkning: "Da jeg i alt Fald foreløbig paa Sagens nuværende Stade helst ønsker at indtage en neutral Stilling til den af det høje Ministerium foreslaaede Omordning af den præstelige Betjening af Nordlunde Sogn, har jeg ikke ment at kunne medunderskrive ovenstaaende Erklæring fra Menighedsraadene." (folio 54).

På mødet den 10. marts 1919 oplyses bl.a., at en af menighedsrådet valgt deputation havde været i København for hos ministeren og departementschefen at søge kapellansagen fremmet, men uden resultat.

*Parti fra Nøbbet Telefon-Central med Nøbbet Kirke i baggrunden.
Foto: forfatteren.*

Siden fulgte et brev fra landstingsmand dr. Kragh, der også havde været til stede under deputationens besøg i ministeriet i København. Krag foreslog i brevet, at menighedsrådet ville råde til, at der pålagdes sognepræsten at undervise konfirmanderne i Nøbbet på selve stedet mod befordringsgodtgørelse. Endvidere meddelte Kragh, at kapellaniet i Nøbbet for øjeblikket ikke vil blive besat, samt at man opgiver at slå Nordlunde sogn sammen med Vesterborg sogn. Vedr. spørgsmålet om konfirmandundervisning i Nøbbet ville menighedsrådet ikke pålægge sognepræsten en sådan byrde (folio 55).

Den 26. juni 1922 blev ministeriets cirkulære af den 9. juni præsenteret, idet ministeriet til foreløbig orientering ønsker oplyst: 1) Menighedsrådskredeenes antal. 2) Medlemmernes antal inden for hver kreds. Alt i henhold til de givne regler. Menighedsrådet konstaterer herefter: For vort vedkommende vil der herefter blive 1) 3 Kredse (nemlig et særskilt for Nøbbet Kirkedistrikt) og 2) 20 Menighedsrådsmedlemmer (nemlig for Horslunde kreds 7 (1.236 indbyggere), for Nøbbet kreds 7 (1.010 indbyggere) og for Nordlunde kreds

6 (228 indbyggere)) (folio 62). Den 10. august 1922 vælges en valgbestyrelse for hver af de tre menighedsråds kredse (folio 63). På et møde den 28. oktober 1922 fastsatte man fristen for indgivelse af kandidatlisters indgivelse til tirsdag den 14. november kl. 6 om aftenen. Valgdagen var fastsat til mandag den 20. november (folio 64).

I Nøbbet Menighedsråds kreds var der kun indkommet én liste. Følgende var derfor valgt til Nøbbet Kirkes første selvstændige menighedsråd: Fru Thora Thomsen, Svinsbjerg; førstelærer Johs. Olsen, Nøbbet; gårdejer A. Krogh, Ravnholt, gård-ejer Carl Clausen, Ravnholt; gårdejer L. Juliussen, Nøbbet; gårdejer Anton Hansen, Svinsbjerg; mejerist M. Jensen, Tvede Mejeri (folio 65). Som suppleanter valgtes: Tømrer Petersen, Svinsbjerg; gårdejer Chr. Olesen, Svinsbjerg; fru Skotte, Nordborggaard, Ravnholt; gårdejer Anton Friis, Svinsbjerg; fru Johansen, Askehøj, Nøbbet; sognefoged Andersens enke, Nøbbet; fru proprietær Theil, Kathrinesminde (folio 66).

Det nyvalgte menighedsråd ved Nøbbet Kirke underskrev som det første menig-

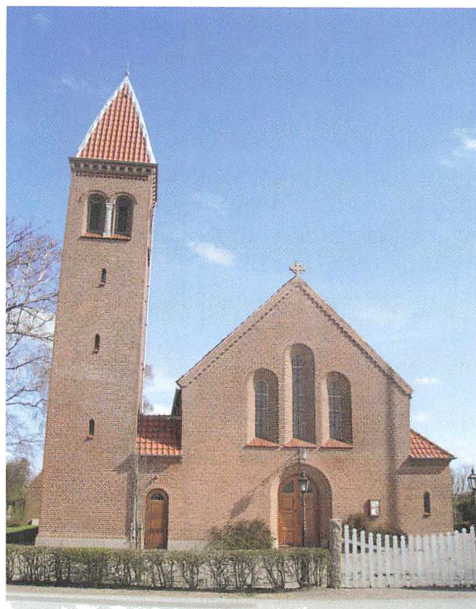
hedsrådserklæringen om at ville udføre det dem betroede hverv i troskab mod den danske evangelisk-lutherske folkekirke, så at den kan byde gode vilkår for den kristne menigheds liv og vækst. Det står højtidelig anført på folio 1 i den nyanskaffede forhandlingsprotokol for det nydannede Nøbbet Menighedsråd. Herefter konstituerede menighedsrådet sig søndag den 26. november 1922 med lærer Johs. Olsen som formand, gårdejer A. Krogh som næstformand. Til Nøbbet Kirkes bestyrelse valgtes gårdejer L. Juliussen, fru Thora Thomsen og lærer Johs. Olsen, sidstnævnte tillige som kirkeværge og kasserer.

Afsluttende om Nøbbet Kirke

Således gik der godt 14 år fra indvielsen af Nøbbet Kirke til kirken fik sit eget menighedsråd; men bedre sent end aldrig. For det er vigtigt, at der er nogle folkevalgte ved enhver kirke, som kender sig forpligtet på at byde gode vilkår for den kristne menigheds liv og vækst.

Det var også godt, at de for 100 år siden ikke nøjedes med at stræbe efter et forsamlingshus, men at de fik deres egen kirke i Nøbbet, selv om vi må konstatere, at antallet af indbyggere i de mellemliggende år er faldet meget i netop Nøbbet. For indbyggertallet er fra 1922 til 2008 faldet fra godt 1.000 til 387.⁵² Så meget desto mere prisværdigt er det, at der endnu kan samles et menighedsråd til at tage var på kirken. Ligesom kirkegangen er forholdsmæssigt høj i netop Nøbbet.

Kampen for at få en kapellan med bopæl i Nøbbet har det også været velgørende at følge. For denne kamp vidner om, i hvor høj grad menigheden på stedet har set et behov, som de ønskede at få opfyldt. Ligesom kampen afspejler menighedens syn for, at der skal være ordnede arbejdsforhold i kirken. For i årene for Nøbbet Kirkes opførelse er der ingen tvivl om, at den

Nøbbet Kirke Anno 2008 fra vest. Foto: forfatteren.

stedlige sognepræst havde en endog meget stor byrde at løfte, når vi tager befolkningstallene i hele pastoratet i betragtning. Kampen for at få en kapellan med bolig i Nøbbet lykkedes ikke; men kirken blev bygget og står der den dag i dag og rejser sig i landskabet som et vidnesbyrd om, at her var der en gang nogle selvstændige og meget ihærdige mennesker, der lagde person og penge til, for at der også skulle være en kirke på dette sted.

I sin indvielsestale omtalte biskop Wegener bl.a. "Kirken som et Kendemærke for dem, der rejser paa fremmede Steder; han ser den, standser og spørger om dens Navn og finder derved Vejen. Mange Mennesker standser ogsaa for at lytte til det hemmelighedsfulde Sprog, Kirken taler. Den taler om sine Minder. Tænk paa alt det, saadan et gammelt Kirkehus har ople-

vet; dog ikke alle forstaa dette Sprog, vil ikke forstaa det, vil ikke følge Kirkeklokens kaldende Røst; Verden drager dem og kalde paa dem, og de gamle Kirkebygninger sukker, naar de skal staa øde, kolde og tomme. Men mange kommer ind, kommer med de mange Spørgsmaal, lytter og faar Svar og takker Gud for Svaret paa Hjertets dybeste Spørgsmaal.”⁵³

Utrykte kilder

Forhandlingsbog for Menighedsraadet for Horslunde-Nordlunde Menighedsraadskreds (pagineret forhandlingsprotokol i foliostørrelse) 1903-1976. Landsarkivet for Sjælland m.m. i København.

Nøbbet Kirkeprotokol (upagineret synsprotokol for Nøbbet Kirke i foliostørrelse), 1910. Er stadig i brug og opbevares hos kirkeværge Tove Rasmussen i Nøbbet.

Nøbbet Menighedsraad (pagineret forhandlingsprotokol for Nøbbet Menighedsråd i foliostørrelse). 1922-2001. Landsarkivet for Sjælland m.m. i København.

Ravnsborg lokalhistoriske Arkiv, Købelev Kulturcenter. Læg 1981/31.

Trykte kilder

Danmarks Kirker. Udgivet af Nationalmuseet, Bind VIII, Maribo Amt ved Otto Norm og Aage Roussell under medvirken af Gertrud Købke Knudsen, 1. Halvbind, København: G. E. C. Gads Forlag, MCMXLVIII [1948].

Danmarks Kirker. Udgivet af Nationalmuseet, Bind VIII, Maribo Amt ved Otto Norm og Aage Roussell under medvirken af Erik Skov og Kirsten Weber-Andersen, 2. Halvbind, København: G. E. C. Gads Forlag, MCMLI [1951].

Elvius, Sofus: Danmarks Præstehistorie i Aarene 1869-1884. Personalhistoriske Undersøgelser af Sofus Elvius. Udgivet med Offentlig Understøttelse. Kjøbenhavn: Emil Bergmanns Forlag, 1885-1887.

Groshennig, Max og Hauch-Fausbøll, Th.: Danmarks Præstehistorie 1884-1911. Ved Max Groshennig og Th. Hauch-Fausbøll. Først Bind. Udgivet af Dansk Genealogisk Institut. Kjøbenhavn: A. Rosenbergs Bogtrykkeri, 1914.

Groshennig, Max og Hauch-Fausbøll, Th.: Danmarks Præstehistorie 1884-1911. Ved Max Groshennig og Th. Hauch-Fausbøll. Andet Bind. Udgivet af Dansk Genealogisk Institut. Kjøbenhavn: A. Rosenbergs Bogtrykkeri, 1932.

Haugner, C. C.: Gamle lollandske Gaarde. Udgivet af C. C. Haugner. Nakskov: Trykt i Tidendes

Bjarne A. Madsen, f. 1957, cand. theol. 1993, sognepræst på Fejø siden 1993, arkivleder i Fejø lokalhistorisk Arkiv siden 1996, provst i Lolland Nørre Provsti siden 2000 og provst i Lolland Vestre Provsti siden 2007. Bjarne A. Madsen har især specialiseret sig i reformationshistorien, som han har skrevet flere artikler om; men som arkivleder beskæftiger han sig også gerne med lokalhistorien.

Trykkeri, 1912. (Omhandler pudsigt nok også Horslunde præstegårde som den eneste præstegård)

Haugner, C. C.: Gamle lollandske Kirker. Udgivet af C. C. Haugner. I Kommission hos Boghandler Ole Wegge. Nakskov: Trykt i "Tidende"s Trykkeri, 1915. (Indeholder ikke noget om Nøbbet Kirke)

Haugner, C. C.: Nørre Herreds Historie, Topografi og Statistik. Nakskov: Udgivet paa Forfatterens Forlag / Tidende's Trykkeri, 1922.

Jensen, Chr. B.: Provincial-Lexicon over Danmark. Første Deel indeholdende Sjellands, Fyens, Laalands-Falsters og Nørrejyllands Stifter. Ved Chr. B. Jensen, ordineret Catechet og første Lærer ved Borgereskolen i Horsens. Odense: Trykt og forlagt af S. Hempel, Eier af Fyens Stifts Adressekontor og Bogtrykkerie, 1830.

Kirkebladet for Horslunde, Nordlunde og Nøbbet. September, oktober og november 1998, s. 7-10.

Kirke-Leksikon for Norden. Udgivet af henholdsvis Frederik Nielsen, Aarhus: Jysk Forlags-Forretning / Forlaget for Kirke-Leksikon og J. Oskar Andersen under medvirken af Helge Haar og Michael Neiiendam, København: H. Hagerups Forlag, Bind I-IV med tillæg, 1900-1929.

Kongelige Rescripter og Resolutioner, Love og Expeditioner Geistligheden i Danmark vedkommende. Samlede og udgivne ved C. F. Schwartzkopf, Ny Række, Første Bind 1846 og 1847. [Indledt med Supplement til Samlingen af Lovbud og Collegialbreve vedkommende Geistligheden og de i Lovens anden Bog omhandlede Gienstande. (For Aarene 1840-1845) ved J. L. A. Kolderup-Rosenvinge]. Kjøbenhavn: Forlagt af den Gyldendalske Boghandel. (F. Hegel). Trykt i det Schultziske Bogtrykkeri, 1855 ff.

Larsen, J. H.: Laaland og Falster topographisk beskrevne af Dr. J. H. Larsen. Første Bind. Nørre, Sønder og Fugelse Herredene. Kjøbenhavn: Trykt, paa Forfatterens Forlag, hos Bianco Luno & Schneider, Pilestræde Nr. 105, 1833.

Larsen, J. H.: Laaland og Falster topographisk beskrevne af Dr. J. H. Larsen. Andet Bind I. Ved A.

Kall Rasmussen, Cand. theol. Kjøbenhavn, Forlagt af I. H. Schubothes Boghandel, G. S. Wibes Bogtrykkeri, 1866. Andet Bind II. Ved F. R. Friis. Kjøbenhavn, Gyldendalske Boghandel, Bianco Lunos Bogtrykkeri ved F. S. Muhle, 1872.

Lokalhistorien – medlemsblad for Ravnsborg Lokalhistoriske Forening, nr. 1, 1998ff.

Lolland-Falsters Folketidende. (Stiftet i 1873 af politikeren Rasmus Claussen).

Lolland-Falsters Kirker. Tegninger af Hakon Mielche. Med Tekster af Lolland-Falsters Præster. Nykøbing F.: De lolland-falsterske Venstreblade, Lolland-Falsters Venstreblads Trykkeri, 1936.

Lolland-Falsters Stifts-Tidende (Stiftets første avis blev grundlagt den 1. september 1806 i Mariibo af underretsprokurator J. N. Høst. Avisen opførte den 1. juli 1960)

Lolland-Falsters Social-Demokrat. (Startet i Nakskov den 1. oktober 1901 af socialdemokraten S. Bresemann. Avisen blev den 1. oktober 1950 til Ny Dag, der udkom sidste gang tirsdag den 25. oktober 1994).

Nakskov Tidende. Lollands folkeblad og Avertissementsavis. (Grundlagt i 1868 af Valdemar Petersen).

Nedergaard, Paul: Præstehistoriske Samlinger. Udgivet af Selskabet for Danmarks Præstehistorie. Redigeret af Paul Nedergaard. Præst [ved Eliaskirken] i København og Aage Dahl, Sognepræst i Egen og ved Horsens Klosterkirke. 1. til 14. Hefte. København: I hovedkommission hos O. Lohse, 1929-1940.

Nedergaard, Paul: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie (Kirkelig geografi) 1849-1949 (1957). Samlet og udgivet af Paul Nedergaard. Sognepræst, København. Bind IV. Lolland-Falsters Stift. København: Duplex-Trykkeriet-København (ved Harry Olsen), 1957 (De ikke indbundne hæfter kom året før).

Rasmussen, Alan Hjorth: Folkeminder i Nørreherred. Førsteudgaven fra 1961 findes kun i det ene eksemplar. I 1974 lod Nakskov Bibliotek bogen

trykke i 200 eksemplarer. Nærværende udgave er udgivet af Ravnsborg Kommune i 500 eksemplarer. Ravnsborg Kommune, 1976, 168 sider samt indholdsfortegnelse, kortudsnit (1776) og forord af Alan Hjorth Rasmussen og Bjarne Lund Hansen.

Rhode, P.: Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters Historie af P. Rhode, Sognepræst i Uterslev, Herredsprovst og Medlem af det kgl. Genealogiske og Heraldiske Selskab. Med en Deel Forandringer, Tillæg og Rettelser paany udgivne af J. J. F. Friis. Sognepræst for Horne og Asdal Menigheder. Bind I-II. Kjøbenhavn: Forlagt af Chr. Steen & Søn. Thieles Bogtrykkeri, 1859.

Theologisk Stat. Kirkelig Håndbog. Udgivet af Den danske Præsteforening i samarbejde med Kirkeministeriet. 1975, 1981, 1994, 2004.

Trap, J. P.: Danmark. Femte udgave. Redigeret af Niels Nielsen, Peter Skautrup og Povl Engelstoft. Maribo Amt. Bind IV, 3. København: G. E. C. Gads Forlag, 1955.

Treschow-Kühl, Theresia: "En artikel fra gemmerne – om mord i præstegården, krig og faldefærdige bygninger", i: Kirkebladet (for Horslunde, Nordlunde og Nøbbet), Mart, april, maj 2004, side 2-4.

Vestlollands Avis. Politisk og Avertissements-Tidende for Nakskov og Omegn. (Stiftet den 1. oktober 1887 af cand. jur. C. G. Jensen).

Wiberg, S. V.: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie, eller alphabetisk ordnet Fortegnelse over alle Sognekald, Sognecapellanier, Hospitálpræsteembeder o. s. v. i Danmark med Anførelse af Præsterne i dem siden Reformationen, og Efterretninger om deres Personalía o. s. v. samlet og udgivet af S. V. Wiberg, Sognepræst for Jordløse og Hastrup Menigheder. (Sluttet 31te December 1869). (Tre bind samt supplementsbind og register, i alt fire bind). Odense: Forlagt af den Hempelske Boghandel, 1870-1873.

Noter

- ¹ Iflg. *Lolland-Falsters Folketidende* af den 7. juni 1904 havde omtrent 500 beboere trekvart á 1 mil til kirke fra Horslunde sogns nordlige del. Iflg. *Lolland-Falsters Folketidende* af den 2. oktober 1906 havde ca. 500 beboere en mil til kirke i Horslunde.
- ² I ældre tid blev navnet stavet "Nøbygd", dvs. den nye bygd, den nye bebyggelse. Haugner, 1922, side 226. Eller "Nyebygt, Endelsen i Skaane og Blegind ikke sjelden". Larsen, 1833, side 77.
- ³ Haugner, 1922, side 228. Larsen, 1833, anfører for den tid side 77, at der var "20 Bøndergaard, hvoraf 3 Fæstere, de øvrige Selveiere eller Arvefæstere, hvoraf 5 udflyttede... 20 Huse med Jordtillæg, som sædvanligt, 5 Huse uden Jord." Desuden anføres: "Skole med gode og bekvemme Bygninger[,] god Have og Jordlod, de befalede Indretninger og Apparater c. 90 Skolebørn. Ligesaa et Fattighuus [sic!] til 8 Fattige i 2 Stuer med Have." Ved valget til menighedsrådet i 1922 boede der hele 1.010 indbyggere i Nøbbet kirkedistrikt således at der var i alt 2.428 indbyggere i hele pastoratet. Det var rigtigt mange indbyggere for én sognepræst på den tid (menighedsrådets forhandlingsprotokol, folio 63).
- ⁴ Treschow-Kühl, 2004, side 4.
- ⁵ I Landsarkivets egen liste over afleverede arkivalier savnes da også en række oplagte arkivalier. *Lollands Vestre Herreds Provstis* afleveringer er fyldige for den pågældende periode. Fra *Horslunde pastorat* er der også en fyldig liste. Fra *Horslunde-Nordlunde Menighedsråd* er listen over afleverede arkivalier knap så fyldig, som man kunne ønske sig. Nøbbet Menighedsråd afleverede i efteråret 2003 følgende arkivalier til Landsarkivet: Kirkegårdsprotokol fra Nøbbet kirkegård (temmelig vandskadet) (14.6.1957) samt Legatfundats for Anders Rasmussen og hustru og Rasmus Blad og hustrus mindelagt (1961). I sommeren 2006 afleverede Nøbbet Menighedsråd desuden Forhandlingsprotokol for menighedsrådet (1922-2001). *Stiftsøvrighedens og bispeembedets* arkiver kunne også være interessante at konsultere.
- ⁶ Pastor *Hans Ludvig Møller* kom som 42-årig til Horslunde den 13. marts 1886, hvor han virkede indtil den 10. maj 1910, hvor han tog sin afsked. Han fik et kort otium, idet han døde den 29. december 1911 på Frederiksberg Hospital.

Møller blev født den 2. oktober 1843 i Torkilstrup som søn af stiftsprovst, dr. phil. Hans Ulrik Møller. Han blev student fra Nykøbing F. i 1861 og teologisk kandidat den 21. januar 1868. I Vestlollands Avis hedder det sig om ham, at han: "Fik ved sin 67-aarige Fødselsdag, der faldt kort før Afrejsen fra Horslunde, overrakt en Adresse med 425 Underskrifter fra Beboerne i Sognet. Denne Adresse vidnede om det hjertelige Forhold, der bestod mellem Præsten og hans Sognebørn, et Forhold, der ikke mindskedes ved Pastor Møllers tiltagende Svaghed. Den afdødes Eftermæle er da ogsaa det, at han var en god Mand, der gjorde hvad han kunde, og som gennem sin Forkyndelse stræbte at hjælpe sine Medmennesker ind til den Herre, i hvis Tjeneste han havde givet sig." (Vestlollands Avis, den 30. December 1911). (Grohshennig, 1914, side 417). Det må betyde, at han er blevet boende i Horslunde præstegård indtil sidst på året 1910. For yderligere personlig vurdering henvises til Nedergaard, 1957, side 113-114.

⁷ Jeg er ikke i stand til ud fra håndskriften at afgøre, hvem den har tilhørt. Et alternativ kunne være Niels Jensen, der ved menighedsrådsmødet den 27. september 1909 "fremlagde en Protokol, hvori skal anføres Nøbbet Kirkes Historie fra Begyndelsen" (folio 23). Den omtalte protokol er uden tvivl den nye synsprotokol for Nøbbet Kirke, der er anskaffet til lejligheden.

⁸ Et alternativt bud på en kilde kunne være lærer Hamre. *Tidende* skriver bl.a. i deres nekrolog over ham den 19. august 1940: "Han var Tidende en fortrinlig Lokalmedarbejder." Han sad blot ikke i menighedsrådet og var i den forstand ikke så tæt på kilderne.

⁹ *Vestlollands Avis. Politisk Avertissements-Tidende for Nakskov og Omegn*. 21. årg., nr. 243, side 2.

¹⁰ Pastor *Edvard Julius Anger* var den sidste sognepræst, der boede i den gamle præstegård i Horslunde. Han kom til Horslunde den 20. juli 1868 og flyttede to år efter over i den nye præstegård (Haugner, 1912, side 128). Anger blev i embedet indtil 1885, hvor han afløstes af pastor Hans Ludvig Møller. Anger blev født den 6. oktober 1813 i København, hvor han blev student fra Borgerdydskolen i 1830. I 1835 blev han teologisk kandidat og virkede herefter som lærer i København og sognepræst forskellige steder, indtil han i en alder af 54 år kom til

Horslunde. Han har en længere skriftlig produktion bag sig. Han døde den 17. marts 1895 i Roskilde, hvor Roskilde Avis skrev: "Pastor A. var en godgørende Mand, han følte varmt for sine trængende Medmennesker og var altid rede til at hjælpe." (Roskilde Avis, den 19. Marts 1895). (Grohshennig, 1914, side 416-417). For yderligere personlig vurdering henvises til Nedergaard, 1957, side 113. Se endelig Elvius, 1885-1887, side 217.

¹¹ 12.000 kr. var også hvad man i sin tid tænkte på at bygge et forsamlingshus for. Vestlollands Avis, mandag den 19. oktober 1908, side 2.

¹² *Lolland-Falsters Folketidende* af den 7. juni 1904 skriver, at menighedsrådet for Horslunde-Nordlunde har indgivet andragende til ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet om statstilskud til en kirke i Nøbbet i Horslunde sogns nordlige del... Til den ny kirke har beboerne tegnet 5.100 kr., og lensbaron Reventlow har på visse betingelser tilsagt byggekommiteen 2.000 kr. Oplysningerne om priser og tilsagn bekræftes også af referatet fra indvielsen i Vestlollands Avis, mandag den 19. oktober 1908, side 2.

¹³ Forhandlingsprotokollen for menighedsrådet er tavs om denne rejse.

¹⁴ Allerede ved det først valgte menighedsråds første og konstituerende møde den 15. januar 1904 havde menighedsrådet for Horslunde og Nordlunde et udtalt ønsket om en ny kirke. I forhandlingsprotokollen hedder det sig: "Sagen om en Kirke i den nordre Del af Horslunde Sogn drøftedes og ønskedes gennemført. Dog blev ingen Beslutning tagen endnu; men man udtalte Ønsket om, at Ansøgning om Tilskud til en Kirke maatte udgaa saa betids, at Tilskud kunde søges paa næste Aars Finanslov." (Folio 9).

¹⁵ Det stemmer overens med de først tilførte oplysninger i menighedsrådets forhandlingsprotokol efter valget til menighedsrådet i Horslunde-Nordlunde den 17. december 1903 og menighedsrådets første to møder, henholdsvis det konstituerende møde den 15. januar 1904 og det næste møde den 25. april 1904, hvor gårdejer Hans Rasmussen, Pileskovgaard indtræder (folio 8 og 10). Ved det konstituerende møde aftaltes det i foretningensordenen at afholde fire ordinære menighedsrådsmøder, henholdsvis i januar, marts, juli og november. Møde nummer to i menighedsrådet fandt dog først sted den 25.

april 1904. Her var spørgsmålet om en ny kirke i Nøbbet ikke på tale. Til gengæld mødtes menighedsrådet igen allerede den 26. maj 1904 for at nedsætte en komite for den nye kirke i Nøbbet. Foruden menighedsrådet var sognerådsformand P. Thomsen, proprietær Theill og købmand Petersen mødt som medlemmer af den første komité for den nye kirke i Nøbbet (folio 11). Sognepræsten foreslog at prædike hver anden søndag i Nøbbet og hver anden i Nordlunde, når den nye kirke ville stå færdig. Det var rådets medlemmer fra Nordlunde ikke uden videre fornøjet med. Efter nogen forhandling blev det foreslået at holde et møde i Nordlunde Skole, hvortil beboerne i Nordlunde skulle inviteres. Det omtalte møde blev afholdt i Nordlunde Skole den 28. maj 1904, hvor en del beboere fra Nordlunde, menighedsrådet og købmand Petersen var til stede. Sognepræsten fremlagde spørgsmålet om en kirke i Nøbbet og anmodede beboerne om at støtte sagen ved at undvære gudstjeneste i Nordlunde Kirke hver 4. søndag, når den nye kirke ville stå færdig, for at der kunne blive lejlighed til at holde gudstjeneste i Nøbbet. Denne ordning var beboerne tilfreds med. Sognepræsten foreslog desuden, at en nabopræst skulle holde gudstjenesten i Horslunde Kirke hver 4. søndag. ”Der-efter blev der til Regeringen indsendt Andragende om Statsunderstøttelse til Kirken i Nøbbet.” Begge møder er refereret på folio 11 i menighedsrådets forhandlingsprotokol uden underskrifter.

¹⁶ Ved menighedsrådets møde den 11. november 1904 forelå det første svar fra ministeriet: Med et senere andragende må der følge de fornødne tegninger med beskrivelse og overslag til en efter befolkningens størrelse passende kirkebygning såvel som et kort over egnen, hvorpå kirkedistriktets omfang og kirkens beliggenhed findes tydelig angivet samt eventuelle ønsker om en kirkegård. Endelig må der foreligge erklæringer fra sognerådet om, at kommunen udreder de lovbefalede lønninger til kirkesanger og kirkebylærer ved kirken samt udgifter ved klokkerens ringning (folio 12).

¹⁷ På Nøbbet Kirkegård er gårdejer *Anders Rasmussens* familiegravsted endnu bevaret og indgår nu i den række af bevaringsværdige gravminder, der er blevet registreret på alle kirkegårde i provstiet. André August Rasmussen blev født den 3. januar 1877 og døde den 28.

december 1946. Han var ejer af gården ”Augustenborg” i Nøbbet. Hans hustru Margrethe Rasmussen blev født den 16. februar 1886 og døde den 10. august 1928. Gårdejerne på ”Augustenborg” og ”Skottegård” sloges om at donere jorden til kirken. ”Augustenborg” vandt. Senere gav de et stykke jord mere til den nye kirkegård, som blev indviet i 1940.

¹⁸ Af forhandlingsprotokollen for menighedsrådet fremgår det under den 31. januar 1905: ”Gaardejer A. A. Rasmussen i Nøbbet har lovet at afhænde # Alen Jord (deraf 1 Skp. Land som Gave) til Kirkens Byggegrund, til Holdeplads og til Kirkegaard.” (folio 13). N. Jensen havde anskaffet et kort over egnen og kirkedistriktets omfang i Nøbbet bestemtes. N. Jensen påtog sig at anmode landinspektør Hoff, Pederstrup, om at foretage de fornødne målinger og anskaffe et kort over og beskrivelse af begravnelsespladsen. Fra sognerådet forelå der erklæring om, at kommunen ville udrede udgifterne til kirkesanger, kirkebylærer og ringe ved den eventuelle kirke i Nøbbet (folio 13).

¹⁹ Af menighedsrådets forhandlingsprotokol fremgår det, at der den 26. marts 1905 blev underskrevet en ansøgning til ministeriet om statsunderstøttelse på kr. 18.500 til kirken i Nøbbet. Ved samme lejlighed indsendtes de kort, tegninger osv., som ministeriet havde forlangt (folio 14). Den 17. juli 1905 må menighedsrådet imidlertid til det igen, da ministeriet havde meddelt, at det savner en beskrivelse af den påtænkte kirkegård i Nøbbet og kort over samme og desuden et nøjere forslag til betjening af kirken i Nøbbet. ”Der blev da atter indsendt nævnte Beskrivelse og Kort. Forslaget til Kirkens Betjening (se Mødet 28.5.1904) fremstillede udførligt i Svaret til Ministeriet, og der tilføjedes, at naar Sognekaldet igen bliver ledigt – eller og ved Aar 1910 – tænker man sig, at faa baade en Sognepræst og en Embedskapellan.” (folio 14). Efter indsigelse fra ministeriets bygningskyndig har arkitekten leveret nye tegninger til kirken i Nøbbet og nyt overslag over udgifterne. Disse anslås nu til 24.000 kr. Ministeriet forlanger, at der til vedligeholdelse af kirken skal dannes en fond på ca. 3.000 kr. Der er tegnet ca. 7.100 kr. i bidrag og der ansøges nu om et statstilskud på 20.000 kr. Ligesom kredensens folketingsmand blev anmodet om at støtte sagen (folio 15). Under den 26. november 1905 fremgår det, at ministeriet har meddelt, at

der kun vil kunne opnås 18.500 kr. i statstilskud til den ny kirke. For at sagen kan fremmes videre, vil det være nødvendigt, at der tegnes yderligere 1.500 kr. Menighedsrådet vedtog at sende en erklæring om, det indestår for, at de nævnte 1.500 kr. tilvejebringes. "Hr. Højærværdighed Biskoppen overværede Mødet." (folio 16). Den 23. januar 1906 afviser menighedsrådet ministeriets forespørgsel om eventuelt at bortsælge præstegårdsjorden. For præstegårdsjorden er bortforpagtet indtil 1919 (folio 16).

²⁰ Den 13. juni 1907 holdtes kirkesyn, og pladsen til den ny kirke godkendtes af distriktslægen (folio 18). Den 23. juli 1907 meddelte Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, at "det er enigt med Menighedsraadet i, at der ikke er tilstrækkelig Grund til at fratage den oprindelig for Nøbbet Kirke bestemte Plads." (folio 18).

²¹ I menighedsrådets forhandlingsprotokol hedder det sig: "Tirsdag d. 13de August 1907 nedlagde Sognepræst H. L. Møller i Horslunde Grundstenen til den ny Kirke i Nøbbet." (folio 18). *Vestlollands Avis* anfører fejlagtigt under mandag den 19. oktober 1908, side 2, at grundstenen blev nedlagt den 13. november 1907. Under et møde i "Oktober 1907" skriver menighedsrådsmedlemmerne over for ministeriet under på, "at Menighedsraadet skal indestaa for, at den paa-tænkte Kirke i Nøbbet bliver fuldført efter den godkendte Plan." (folio 19). Under den 28. januar 1908 hedder det sig: "Der er tilbudt et brugt Harmonium for 250 kr. Men man vil hellere købe et nyt Instrument til den ny Kirke." (folio 20). Under den 3. juni 1908 hedder det sig i al korthed: "Skødet paa Kirkepladsen underskrevs. N. Jensen gav forskellige Oplysninger om Kirkens Status. Det vedtoges at der søges nøjere Oplysninger over de endelige Udgifter." (folio 20).

²² Provst *Henrik Gerner Helm Jungersen* er biograferet i *Groshennig*, 1914, side 314.

²³ Allerede samme dag bragte *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*, tirsdag den 13. august 1907, side 2, en omtale af grundstensnedlæggelsen, der bekræfter den her fremsatte fremsstilling. I avisen hedder det sig desuden om indholdet i det indmurede dokument: "I Kapslen var der et Dokument, som indeholdt Oplysninger om Kirkens Tilblivelse, Navnene paa de Mænd, der ere knyttede til Kirken, Menighedsraadet

Medlemmer og Bygmestrene, Muremester R.[udolf] Clasen, Nakskov, og Tømrermester Langhoff, København." Ligeledes bringer *Vestlollands Avis* samme dag en omtale, hvor det understreges, at menighedsrådsmedlemmerne "murede hver en Sten" (*Vestlollands Avis*, tirsdag den 13. august 1907, side 3). *Nakskov Tidende* bringer dagen efter en omtale, hvor det præciseres, at grundstensnedlæggelsen foregik "I Gaar Formiddags Kl. 9" (*Nakskov Tidende*, onsdag den 14. august 1907, side 2). *Lolland-Falsters Social-Demokrat* noterer sig dagen efter: "**Grundstenen nedlagdes** i Gaar til den ny Kirke i Nøbbet. Udgifterne ved Opførelsen afholdes af Byen med 7000 Kr. og Staten med 18,500 Kr." (*Lolland-Falsters Social-Demokrat*, onsdag den 14. august 1907, side 2). I avisens hoved er nummeret fejlagtigt angivet 189. Det er nr. 186.

²⁴ Af menighedsrådets forhandlingsprotokol fremgår det under den 31. januar 1905: "Efter nøje Overvejelse vedtoges det at anmode Hr. Arkitekt Nielsen, Frederiksborggade i Kjøbenhavn om at levere en Tegning af den paa-tænkte Kirke i Nøbbet og Overslag til samme." (folio 13). Arkitekt Nielsen er første gang til stede under menighedsrådsmødet den 17. juli 1906, hvor de af ministeriets konsulent godkendte tegninger og overslag fremlægges. "Der blev atter indgivet Andragende om Statsunderstøttelse til Kirken." (folio 17).

²⁵ *Vestlollands Avis* anfører under mandag den 19. oktober 1908, side 2, at Malermester Mithel boede i Svinsbjerg.

²⁶ I dag hænger der kun ét kirkeskib i kirken. Jeg har ikke undersøgt det nærmere.

²⁷ *Vestlollands Avis* anfører under mandag den 19. oktober 1908, side 2: "Fru Pastor Møller o. fl. Damer har broderet og skænket Alterdugen."

²⁸ Dvs. den skæppe land, som kirken ligger på. *Vestlollands Avis*, mandag den 19. oktober 1908, side 2.

²⁹ Haugner bekræfter de største af beløbene. De stemmer overens. Desuden tilføjer han: "Ved en Indsamling blandt Beboerne indkom 7,970 Kr." Haugner, 1922, side 228. Trap bekræfter ligeledes de største af beløbene. *Trap*, 1955, side 774. Dette kan endvidere verificeres ud fra to håndskrevne indsamlingslister i Ravensborg lokalhistoriske Arkiv, hvor beløbet opgøres til kr. 7.970,21. Her kan man i øvrigt også se et håndskrevet regnskab for opførelsen af Nøbbet Kir-

ke for årene 1907-1908 med i alt 98 bilag (herunder med bilag for de forudgående år) (læg 1981/31).

³⁰ Den 8. september 1908 holdtes der menighedsrådsmøde hos N. Jensen i Svinsbjerg: "Menighedsraadet har laant 2.000 Kr. i Lollands Sparekasse. En Obligation paa dette Laan underskrevet af samtlige Medlemmer. Man vil tilbagebetale Laanet med de tegnede fleraarige Bidrag til Kirken, naar disse indkommer. – Døbefad, Alterkar m.m. forevistes. Medlemmerne besaa Kirken og samlede derefter atter hos Jensen. – Der blev foreslaaet at sende Bidragyderne til Kirken Adgangskort til Kirkeindvielsen." Blot underskrevet af sognepræst H. L. Møller, Thora Nielsen og N. Jensen (folio 21). Møde den 7. oktober 1908 i præstegården i Horslunde: "Det vedtoges at der udstedes Adgangskort til Bidragyderne til Kirkeindvielsen. Forhenvær.[ende] Købmd Ottesen i Nøbbet ansættes som Ringer ved Nøbbet Kirke for 30 Kr. aarlig. Klinker var fraværende." Underskrevet af alle tilstedeværende (folio 21). Regningen på adgangskortene og obligationen kan ses i Ravnsborg lokalhistoriske Arkiv. Af regnskabets bilag 70 fremgår det, at der hos Vestlollands Avis blev trykt 250 adgangskort den 24. september 1908 (læg 1981/31). Den 3. oktober 1908 forelå den kongelige resolution "hvorved det paa Ministeriets derom nedlagte allerunderdanigste Forestilling har behaget Hans Majestæt Kongen allernaadigst at bemyndige Biskoppen over Lolland-Falsters Stift til enten selv eller ved vedkommende Provst at foretage den højtidelige **Indvielse af den nyopførte Kirke i Nøbbet** i Horslunde Sogn Søndag den 18de d.M." (Love og Ekspeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen, 1908 (trykt 1909), side 519).

³¹ Biskop *Caspar Frederik Johansen Wegener* er biograferet i Grohshennig, 1932, side 522-524. Se endelig Elvius, 1885-1887, side 219.

³² Stiftsprovst Axel Gudmund Kemp er biograferet i Grohshennig, 1914, side 757 og i Nedergaard, 1957, side 28, 49, 247, 249 og 262. Se endelig Elvius, 1885-1887, side 245.

³³ Konstitueret provst *Niels Bahne Christian Ewaldsen* er biograferet i Grohshennig, 1914, side 513 og i Nedergaard, 1957, side 85, 104, 107 og 174. Se endelig Elvius, 1885-1887, side 117.

³⁴ Kapellan *Holger Müller Husum* blev født den 4. januar 1883 i Thisted. Han blev student i

1903 og teologisk kandidat den 28. januar 1908. Efter et kort virke som uordineret hjælpepræst kom han til Horslunde-Nordlunde som personlig hjælpepræst den 27. juni 1908. Han blev ordineret den 1. juli 1908. Han var bestyrelsesmedlem i Horslunde Foredragsforening i to år. I 1910 modtog han i forbindelse med sognepræstens afsked en adresse, underskrevet af 900 myndige sognebeboere i Horslunde-Nordlunde med opfordring til at søge det ledige embede efter sognepræst Hans Ludvig Møller, men ministeriet fandt ham for ung. Han var da 27 år gammel. (Grohshennig, 1932, side 226-227). Nedergaard anfører: "Husums ansøgning blev slet ikke medsendt fra ministeriet, og pastor *Fensmark* blev udnævnt." Der blev hverken kaldskapellan eller præstebolig i Nøbbet. Gårdejer Niels Jensen, Svinsbjerg, der havde stået for indsamlingen til Nøbbet kirke, vedblev at kæmpe for at få kapellanen til at bo dér. (Nedergaard, 1957, s. 112). Efter at have virket som personlig kaldskapellan fra 1908 til 1911 i Horslunde hos sognepræst Hans Ludvig Møller kom den unge Holger Müller Husum den 28. juli 1911 til Sønderho på Fanø. (Grohshennig, 1932, side 226-227).

³⁵ Iflg. *Nakskov Tidende* af den 19. oktober 1908, side 2, var der mødt "en halv Snes af Omegnens Præster."

³⁶ *Nakskov Tidende* af mandag den 19. oktober 1908 bringer side 2 et udførligt referat af biskoppens indvielsestale. *Vestlollands Avis* af mandag den 19. oktober 1908, side 2, bringer ligeledes i referatet fra selve indvielsen af kirken et fyldigt referat af biskoppens indvielsestale. I *Lolland-Falsters Stifts-Tidende* af mandag den 19. oktober 1908 bringes et udførligt referat af indvielsen på forsiden, hvoraf referatet af biskoppens tale fylder mest. I Stifts-Tidende nævnes, at biskoppens velsignelse ud over alter og døbefont også udstrakte sig til "Prædikestolen, de Unge, der stillede til Konfirmation, de Brudepar, der skulde vies her, og dem, der herfra skulde stedes til den sidste Hvile. Sluttelig lyste han Velsignelse over Menigheden." Præstens prædiken refereres ikke. Det sidste forhold kunne tyde på, at H. L. Møller er kilde i forhold til aviserne.

³⁷ Lærer *Frithiof Hamre* blev født den 9. juli 1874 i Nykøbing F. Han tog lærereksamen fra Blågård's Seminarium i København. I 1900 blev han ansat som andenlærer ved

Nøbbet skole. I 1904 blev han ansat som førstelærer ved Horslunde skole, nu Ravnsborgskolen. Desuden blev han kirkesanger ved Horslunde Kirke. Han virkede i begge stillinger frem til sin død. Han døde den 17. august 1940 i en alder af 66 år og blev begravet på Horslunde kirkegård. For yderligere detaljer henvises til Jens E. Christiansens artikel i Lokalhistorien, nr. 7, september 2000, side 5-10.

³⁸ *Lolland-Falsters Social-Demokrat* meddeler mandag den 19. oktober 1908, nr. 242, side 3, under rubrikken Nakskov, kort: "Den ny Kirke i Nøbbet indviedes i Gaar." *Nakskov Tidende* bringer mandag den 19. oktober 1908, 41. årg., nr. 243, side 2 en udførlig skildring fra indvielsen over to næsten helsides spalter. *Vestlollands Avis* bringer mandag den 19. oktober 1908, 21. årg., nr. 243, side 2 en udførlig skildring over lige godt to helsides spalter. *Lolland-Falsters Stifts-Tidende* bringer mandag den 19. oktober 1908, 103. årg., nr. 243 en udførlig skildring over lige godt to helsides spalter på forsiden under overskriften "Kirkeindvielse paa Vestlolland." I Ravensborg lokalhistoriske Arkiv i Købelev Kulturcenter findes en godt to sider lang håndskreven beretning om kirkens tilblivelseshistorie, som stort set er identisk med den her trykte tekst. Afsnit for afsnit. Næsten ord for ord. Grundstensnedlæggelsen og selve kirkeindvielsen er imidlertid ikke omtalt. Den håndskrevne beretning er udateret og uden underskrift (læg 1981/31).

³⁹ Efter indvielsen samledes en del indbudte til en middag i Horslunde præstegård, hvor der blev holdt forskellige taler. Til stede var stiftsamtmand Feddersen, biskop Wegener, stiftsprovst Kemp, provst Jungersen og konstitueret provst Ewaldsen, herredsfoged Gustav Christensen, de fleste af herredets præster o.fl. (*Kirkebladet*, 1998, s. 10).

⁴⁰ Provst *Johannes Angelo Petersen Thorlacius* er biograferet i Grohshennig, 1914, side 513 og i Nedergaard, 1957, side 91, 104 og 107-108.

⁴¹ Ved samme lejlighed noterede provst Johs. Thorlacius forrest i kirkens synsprotokol, at han under den 19. juli 1923 havde set denne uautoriserede og upaginerede synsprotokol for Nøbbet kirke.

⁴² Det sidste tal (9-tallet) i årstallet 1919 er meget svært at læse i protokollen. Af synsforretningen af den 23. maj 1929 fremgår det imidlertid, at

"Brandforsikringens Police er af 1919[.]"

⁴³ Provst *Christian Peter Agger* er biograferet i *Teologisk Stat*, 1975, side 785. Han efterfulgtes som provst af Georg Søndergaard, Skt. Nikolai i Nakskov, der virkede som provst fra 1968 til 1969. Agger døde den 21. september 1975 (*Teologisk Stat*, 1981, side 1367).

⁴⁴ Vi hører underligt nok ikke noget om udskiftningen af kakkelovnen med et nyt varmeanlæg. Det understreger, at vi ikke må tage nogen protokoller for fuldt udtømmende beskrivelser.

⁴⁵ Provst *Johannes Albinus-Jørgensen* (senere blot Johannes Albinus) er biograferet i *Teologisk Stat*, 1994, side 785.

⁴⁶ Provst *Kurt Erling Johansson* er biograferet i *Teologisk Stat*, 2004, side 1054. Han gik på pension den 31. juli 2006.

⁴⁷ *Lolland-Falsters Folketidende*, tirsdag den 17. december 2002.

⁴⁸ Protokollen var købt samme dag hos Niels Peter Nielsen, Bogbinderi og Protokolforsyning, i Horslunde. Se bilag 93 i regnskabet for kirkens opførelse (læg 1981/31).

⁴⁹ Pastor *Henrik Edvard Fensmark* blev født den 3. oktober 1869. Han blev student i 1888 og teologisk kandidat den 6. juni 1896. Han kom som 41-årig sognepræst til Horslunde den 6. januar 1911, hvor han også var bestyrelsesmedlem i Horslunde Realskole. Han har udgivet enkelte bladartikler og prædikener. Han tog sin afsked den 9. marts 1918 (Grohshennig, 1914, side 417-418) (Nedergaard, 1957, side 114).

⁵⁰ Det var 400-året for reformatoren Martin Luthers berømte opslag af de 95 teser mod afladshandlen.

⁵¹ Pastor *Carl Rudolph Berggreen* blev født den 19. februar 1870 på St. Thomas. Han blev student fra Schneekloths skole i 1888. Den 15. juni 1894 blev han teologisk kandidat. Den 18. juli 1918 kom han til Horslunde i en alder af 48 år. Han skrev mange lejlighedsdigte, dels i højskolebladet, dels i dagspressen, og han offentliggjorde flere prædikener. Han tog sin afsked den 4. oktober 1937 (Grohshennig, 1914, side 144-145). (Nedergaard, 1957, side 114).

⁵² Den 1. januar 2008.

Kilde: <http://www.sogn.dk/noebbet/>

⁵³ *Vestlollands Avis*, mandag den 19. oktober 1908, side 2.

Folketælling 1814 for Stokkemarke Sogn - Bemærk årstallet!

Af Thomas W. Lassen

Ved en storslået gestus over for alle slægtsforskere og personalhistorisk interesserede, med mange flere, har Statens Arkiver på hjemmesiden arkivalieronline.dk siden 2002 offentliggjort digitaliserede kopier af flere hundredetusinde sider af kirkebøger og folketællinger. Det er en utrolig hjælp for alle, der søger oplysninger om aner eller slægtssammenhænge, for bestemte personer og familier adskillige slægtled tilbage. Materialet fra Statens Arkiver udbygges stadig for folketællingernes vedkommende og for kirkebøgerne er dækningsgraden allerede fuldstændig for alle landets sogne, fra de ældste overleverede kirkebøger fra 16-1700 tallet og frem til 1925, i det omfang bøgerne er udskrevet dette år. Folketællingernes indlæsning er prioriteret således at de ældste landsdækkende tællinger 1787, 1801 og 1834 først stilledes til rådighed for købstæder og landdistrikter, og er fortsat med de efterfølgende tællinger, således at der nu (2009) er folketællinger tilgængelige til almindelig brug frem til 1925, med ca. 10 års intervaller for de nyere siden 1890.

Tilgængeliggørelsen på Nettet og den lette tilgang til materialet gør, at der også er mulighed for - ved tilfældets gunst - at støde på nye uventede oplysninger, i f.eks.

Stokkemarkeområdet omkring 1800. Det store Stokkemarke sogn strækker sig fra nordkysten af Lolland, med Ørbygård, Saltvig, Keldernes og Blands. Østligt mod Østfofte hører en del af Tågerudsgårdens jorder til sognet og i spidsen mod syd er Løjet og Tjennemarke. Mod vest mod Søllested sogn er Abed og nord herfor er Stokkemarke Skovhuse og Knuthenlund med Ugleholt skov grænsen mod Birket sogn. Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort, kobberstik original 1781, efter dkonline.dk: Fund og Fortidsminder.

mylderet af optegnelser århundreder igennem i kirkebøgerne. Et helt enestående eksempel skal her nævnes fra Stokkemarke, hvor den sidste af sognets fuldt håndskrev-

ne kirkebøger fra begyndelsen af 1800-årene, blev taget i brug 1812 og kun benyttet indtil foråret 1814, hvor den blev erstatet af de nye påbudte ministerialbøger med fortrykte rubrikker. Den forudgående kirkebog, påbegyndt 1767, var udskrevet i 1811, og den ny anlagt af sognets nye, unge præst Peter Kofod Ancher. "Kirkebog for Stokkemark Meenighed Begyndt Anno 1812" har den sædvanlige disposition med afsnit for fødte, konfirmerede, ægteviede, døde og vaccinerede, og efter de nævnte få års indførsler af "Fødde" findes overraskelsen: Her i kirkebogen er optegnet en fuldstændig Folketælling for Stokkemark Sogn 1814 (!). Helt usædvanligt fordi vi normalt må leve med "hullet" fra 1801 til 1834 i de officielle danske folketællinger. Det er et langt spring, 33 år, som alle slægtsforskere og andre beklager sig over, set i forhold til den foregående tælling 1787, hvor tidsforskellen kun er 14 år, og den efterfølgende tælling 1840, efter blot 6 år.

Men for Stokkemark sogn er vi altså i den ekstraordinære situation at en mellemliggende folketælling findes fra året 1814. Indholdet er som det skal være, og stort set som det kendes fra de skematisk førte lister, som f.eks. folketællingen 1801, med samtlige sognets indbyggere noteret husstand for husstand, med anførelse af navn, 'håndtering' og alder samt bopæl i sognet. Folketællingen for Stokkemark, som den er optegnet i kirkebogen, omfatter ikke mindre end 51 sider (pag. 11ff.), og opregner tilsammen 1292 (!) indbyggere i sognet i november 1814. Som det senere vil blive berørt skal det samlede indbyggertal dog justeres en smule, jfr. nedenfor. Efter håndskriften at dømme, er der tale om en samlet indførsel i kirkebogen, skrevet af sognepræsten, og altså en afskrift eller 'kopi' om man vil, af den oprindelige tæl-

lingsliste, som må være ført over mange dage. Og den 'originale' liste må vel være blevet sendt til den rekvirerende myndighed, hvem det så måtte være, - og hvorfor netop en tælling 1814 for Stokkemark (?), når det ikke er normalt kendt for andre egne af landet. En forklaring må der jo kunne gives på, hvorfor denne folketælling overhovedet findes.

I kirkebogen er folketællingen indskrevet med overskriften: *Kongelig allernaadigst befalet Folketælling i Stokkemark Sogn i November 1814*, og det står altså klart at der en tale om en officiel tælling. Men i hvilken sammenhæng er denne "befaling" fremkommet. Løsningen findes i sognepræstens embedsbog, Liber Daticus, hvor der for 8. oktober 1814 er oplyst, at præsten denne dag modtager provstens lejlighedsvises rundsendelse af seneste officielle meddelelser fra biskoppen. Heri citeres kort en cirkulæreskrivelse af 13. september samme år fra Danske Kancelli, til samtlige biskopper, angående 'Fortegnelser over Folkemængden i ethvert Sogn, samt over de der fødte og døde Børn'. Baggrunden oplyses i cirkulæreskrivelsen, som den også kan ses i de trykte Kongelige Reskripter og Resolutioner for 1814: *Da Vaccinationskommissionen, for at kunne bedømme Vaccinationens Fremgang, har ønsket aarligen at erholde en summarisk Fortegnelse over Folkemængden i ethvert Amt, samt over fødte og døde Børn, saa skulde Kancelliet tjenstligt anmode Deres Høiærværdighed om at ville foranledige, at samtlige Præster i det dem anbefoede Embedsdistrikt aarligen, foruden de sædvanlige Lister over Fødte og Døde, igjennem Dem til ovennævnte Kommission indsender summarisk Fortegnelse over Folkemængden i ethvert Sogn, samt over de deri fødte og døde Børn.*

Som det fremgår, skulle tællingerne ad normal administrativ vej indsendes til

Kancelliet via provsten og biskoppen. Og er velsagtens derfra gået videre til Sundhedskollegiet og den nedsatte Vaccinationskommission. I øvrigt var det ikke en hvilken som helst rundsendelse fra biskoppen, som fulgte denne cirkulæreskrivelse. Af præstens embedsbog ses nemlig at der samme dag i oktober 1814, foruden anmodningen om indsendelse af den summariske folkeoptælling, blev modtaget den meget betydningsfulde officielle meddelelse om den nye skolelov for landsbyskolerne i Danmark, og desuden ophævelsen af forbud om handel med Norge, der var led i opløsningen af det århundredgamle rigsfællesskab mellem de to lande. Der er altså her tale om centralforvaltningens udmelding af to af Danmarkshistoriens mest skelsættende begivenheder i disse år. Skoleanordningen af 29. juli 1814 modtages af sognepræsten i 5 eksemplarer, som præsten forklarende noterer: "I til mig selv og fire til Sognets 4 Skoler". Således introduceredes den nye skolelov i sognet ved den trykte "Anordning for Almueskolevæsenet paa Landet i Danmark".

Interessen for kirkebogen fra Stokkemærke skyldes opledning af familieforhold omkring en forligelseskommisær Hans Jacob Henrichsen i Nysted, født 1796 og søn af kirkesanger og skolelærer Knud

Henrichsen i Stokkemærke. Jeg skulle efterse konfirmationen for en af H.J. Henrichsens søskende, og støder da helt uventet og ganske overraskende på folketællingen, ved at benytte kirkebogen i den digitaliserede udgave. Det gav så mulighed for at efterse familien, som den så ud i 1814, med de dengang hjemmeboende børn. Hvilket samtidig førte til identifikation af endnu en broder, som først var født efter tælle dagen for folketællingen i 1801, og derfor havde undsluppet min hidtidige undersøgelse omkring familien. Denne yngre broder blev senere en meget driftig købmand i Maribo, Anders Jørgen Henrichsen, død 1845.

Folketællingen begynder naturligvis med præsten Peter Kofod Ancher, med hustru og lille datter, foruden præstens søster og husjomfruen, en avlskarl, en røgter, kokkepigen og en bryggerspige, alle med navns nævnelse og anført alder. Hver person i folketællingen er anført med fortløbende nummer, og altså ikke nummereret for hver enkelt husstand.

Efter præsten følger skolelæreren, og familien Henrichsens 'optælling' i november 1814 ser således ud, som eksempel på hvilke oplysninger man kan finde i folketællingen, for hver familie i sognet:

nr.	Navn	Haandtering	Alder	Boepæl
10.	Knud Henrichsen	Skolelærer og Kirkesanger	44	Stokkemærke
11.	Kirstine Hansen	hans Kone	47	do.
12.	Henriette Henrichsen	deres Datter	24	do.
13.	Anders Jørgen Henrichsen	deres Søn	13 $\frac{1}{2}$	do.
13.	Christian Arendt Henrichsen	deres Søn	11	do.
14.	Wilhelm Henrichsen	deres Søn	6	do.
15.	Anders Birnbaum	Tjenestekarl	23	do.
16.	Mette Hansdatter	Tjenestepige	14 $\frac{1}{2}$	do.

Nummereringen er som det ses 'smuttet' for skriveren, med to gange 13, og helt galt går det ved den efterfølgende gårdmand Hans Christophersen der igen får nummer 11, hvilket nok skyldes at Henrichsens sidstnævnte tjenestepige i originalen er anført med et utydeligt sekstal, næsten som et lukket O. Fra den følgende nummer 12: Jens Pedersen "Gårdmand, Snedker og Musikant" er der styr på nummereringen 12, 13, 14, 15, 16 osv., hvilket altså betyder at også disse numre er benyttet dobbelt. Forbistringen i tallene, her i begyndelsen af folketællingen, betyder i øvrigt at det samlede folketal for Stokkemark sogn skal forhøjes med 7, til i alt 1299 personer i november 1814. (Hvilket resultat ikke forrykkes af at nr. 244 senere i tællingen er sprunget over, da til gengæld nr. 252 er brugt dobbelt.) De enkelte husstande kan forholdsvis nemt adskilles i folketællingen, og hver person anføres som nævnt med bopæl, uden at der dog umiddelbart kan udfindes nogen bestemt rækkefølge rundt i sognet, med de mange velkendte bebyggelses navne.

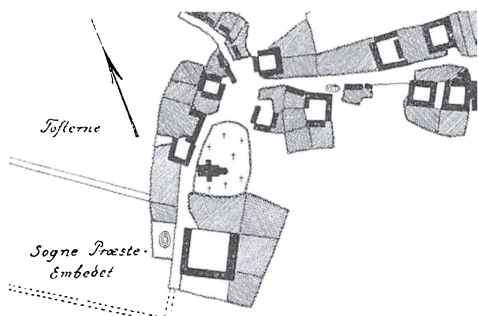
Den aktuelle kirkebog blev som tidligere berørt kun benyttet i godt to år, og allerede fra februar/marts 1814 erstattet af den nye lovbestemte kirkebog med faste trykte rubrikker, som giver et helt andet overblik end de ældre kirkebøger. Det var i øvrigt ved samme kirkebogsreform (ved Reskript af 11. dec. 1812) at der af sikkerhedsgrunde indførtes dobbeltføring af kirkebøgerne i to enslydende eksemplarer, dels ført af sognepræsten og kontraminiesterialbogen ført af kirkebylæreren. I Stokkemark var man dog sparsommelige, og når man nu i året 1812 havde anskaffet en protokol med 361 folierede sider, benyttede man den herefter, foruden til indskrivning af den særlige folketælling i november 1814, og som vaccinationsprotokol helt frem til 1872, også som tiendebog fra 1814 til 22,

Skolelærer og kirkesanger Knud Henrichsen (f. 1771), hvis familieforhold ledte til på sporet af folketællingen 1814 fra Stokkemark sogn. Knud Henrichsen var søn af smeden i Keldernæs og blev kirkebylærer i hjem sognet fra 1803 til sin død 1823. Henrichsens hånd ses flere steder i ministerialierne, men det var sognepræsten Kofod Ancher, der indskrev folketællingen i kirkebogen. Tegning efter gengivelse i Gads Danske Magazin 1914.

foruden til optegnelser til sognepræstens indberetninger om dødfødte børn i sognet til Stiftsøvrigheden i årene 1834 til 1875. Desuden er der i kirkebogen indskrevet en "Protocol ført over Stokkemark Sogns Bogsamling" med oversigt over hvilke bøger der findes i samlingen. Sognebogsamlingen i Stokkemark var vel oprettet med forbillede i provst Dyssels lånebibliothek i Østofte, om end af langt mere beskedent omfang. Pastor Kofod Ancher overførte i øvrigt disse bøger til Østofte med biskoppens tilladelse, da han efter få år i 1818, selv bliver overflyttet hertil.

For interesserede er der i kirkebogen for Stokkemark sogn adskilligt at hente i den "nye" folketælling fra 1814, og meget kan

Stokkemærke by som den ses på udskiftningskortet 1809. Efter udtægning af A. Bang til brug for værket *Danmarks Kirker*, Maribo Amt 1948.

findes vedrørende de enkelte slægter og familier, som på den tid levede i det store sogn. Med knapt 1300 indbyggere er der tale om et af Lollands største sogne, så der er tale om et ikke ubetydeligt materiale, der her er gjort opmærksom på. Måske kan der med et åbent syn for lignende "uregelmæssigheder" i andre kirkebøger gøres andre tilsvarende fund og nyopdagelser. Fra enkelte fynske sogne er tidligere i litteraturen gjort opmærksom på eksempler på 'generalmandtal' fra 1814, med angivelse af størrelsen af de enkelte husstande, sådan som man vel også retteligen skal læse og forstå kancelliets bud til landets sognepræster, om indsendelse af en *summarisk Fortegnelse over Folkemængden i ethvert Sogn*, og tilsvarende findes en fortegnelse over indbyggerne i Kalundborg optaget i november og december måned 1814.

Som det fremgår, er der i de nævnte tilfælde, og altså også for Stokkemærke sogns vedkommende, tale om at tællingerne er fremkommet som resultat af Danske Kancellis cirkulæreskrivelse i september 1814, og ved at forfølge dette spor i Rigsarkivet, er det da også muligt at komme dybere i hele sagen, idet der her findes bevaret et indberetningsmateriale, som sene-

re er tilgået Rentekammerets tabelkontor. Men endnu er der ikke fra andre steder fundet en regulær folketælling 1814, som den bevarede og her omtalte fra Stokkemærke, som det altså også set i landsperspektiv er værd at bemærke!

Kilder

Statens Arkiver: arkivalieronline.dk, Stokkemærke sogn: Kirkebog 1812-1814, der i original findes i LAKbh. (EC-567) Stokkemærke Sogn, Enesteministerialbog 1812-1814.

Desuden benyttet LAKbh. (EC-567) Stokkemærke Pastorat, Liber Daticus 1805-1824.

T. Algreen-Ussing: Kongelige Reskripter og Resolutioner 1814-15 (VII. bd. 5); Kbh. 1826.

En fyldigere redegørelse for de bevarede præsteindberetninger om sognenes folkemængde vil fremkomme i *Personalthistorisk Tidsskrift* årg. 2010 ved TWL.

Thomas W. Lassen (f. 1952) har siden 1973 publiceret en lang række lokalhistoriske og kulturhistoriske artikler og bøger (jfr: bibliotek.dk) og har som særligt forskningsområde de danske topografiske værkers historie, specielt Resens Atlas (jfr: Resens Atlas Danicus; Digital faksimile. Det kongelige Bibliotek 2005 på www.kb.dk). Se også TWL: Vore ældste topografiske billeder. Lolland-Falsters Historiske Samfund, Årbog 2000, og kommende artikel om lollandske præsteindberetninger til Resens Atlas.

Thomas W. Lassen er uddannet middelalderarkæolog, og historiker og arkivar, nuv. arbejdsmarkedskonsulent i Lolland kommune, tidl. museumsinspektør ved Lolland-Falsters Stiftsmuseum og Frilandsmuseet i Maribo (1989-2004), museumskonsulent i Kulturministeriet (Statens Museumsnæv), museumsleder ved Sæby Museum og Byhistorisk Arkiv i Sæby (1980-85).

Eventyret om skomagersønnen fra Nakskov - August Enna

Af Jørgen Heiner

Morgenen efter førsteopførelsen af sin dramatiske opera *Heksen* på Det Kongelige Teater i København i 1892 vågnede den unge komponist August Enna (1859-1939) op og var berømt i Danmark; fra 1892 til omkring 1920 opnåede han tillige en enestående europæisk fremgang, som ingen tidligere dansk operakomponist havde oplevet. Hans værker blev hyldet på operascenerne overalt, først og fremmest i Tyskland, og skomagersønnen fra Nakskov var blevet europæisk berømt.

I Danmark, hvor andre musikalske vinde blæste, var begejstringen for Ennas musik betydeligt mindre i de dominerende musikkredse og blandt mange indflydelsesrige musikkritikere: Senromantikeren Enna virkede for voldsom og brutal, for farvestrålende og grov, for sentimental, for manieret og sydlandsk – alt i alt for aparte efter den herskende smag. Det almindelige teaterpublikum glædede sig imidlertid over hans musikdramatiske værker med mange teateropførelser til følge.

Hvad den skeptiske og danske kritik imidlertid ikke kunne tage fra ham var hans udprægede fornemmelse for teater og blik for de sceniske krav, hans sans for or-

August Emil Enna (1859-1939). Gengivelse efter kabinefotografi fra 1892. Teatermuseet i Hofteatret.

kestral effekt og letflydende melodiositet og hans evne til at skrive virkningsfulde sangpartier. Alligevel skulle Enna i sin levetid erfare, at modernismen, med kompo-

nister som især Carl Nielsen (1865-1931), blev dominerende i dansk musikliv, og ved sin død i 1939 var Enna mere eller mindre glemt i offentligheden.

Familie og opvækst

August Emil Enna blev født den 13. maj 1859 i Vejlegade 225 (nuværende nr. 4-6) i Nakskov, hvor han, som nr. syv i en efterhånden stor børneflokk, voksede op under meget beskedne forhold. Familien havde tidligere levet i gode økonomiske kår med skomagerforretning, tre svende og tjenestepige¹, men faderens fallit i 1853 og tabet af skomagerforretningen havde fuldkomment ændret deres eksistensgrundlag. Efter yderligere år i Nakskov, hvor bl.a. August Enna blev født, indtraf endnu en fallit i 1864, og familien tog i nogle år ophold i Faaborg, før den omkring 1869/70 bosatte sig i København. I et senere brev til sin mor erindrede Enna sin barndom således:

”Jeg husker de trange Timer i Faaborg hvor vi alle, i det usle lille Hul fristede Livet i den tungeste Skikkelse og hvor jeg sad og syede Støvler til mine smaa Brødre, jeg saa hvor dine Øjne altid var vædet med Taarer, og hvor du betroede mig lille elleve Aars Dreng saamange af dine Sorger...”²

Faderen, Andreas Alexander Enna (1822-1909), kom til Nakskov mellem 1840 og 1844, og boede som skomagersvend i Kattesundet. Han var født i Saksøbing og søn af en italiensk indvandrer, Alexandro Enna (født 1795), fra provinsen og byen Enna på Sicilien. August Ennas mor, Eline Amalia Henriksen (1821-1903), der i 1840 var tjenestepige hos købmand Theisen på Axeltorv, kom også fra en skomagerfamilie i Nakskov, hvor parret blev gift den 27. august 1844. To år efter fik Andreas Enna borgerbrev som skomagermester³, og indrettede tilsyneladende værksted og skoma-

gerforretning i Vejlegade i daværende nr. 110⁴.

I forskellige interviews genfortæller August Enna, med en del variationer, bedstefaderens romantiske historie, der begyndte med flugten fra Waterloo, fra Napoleons hær, hvor han var militærmusikant, og til Hamburg. Her forelskede han sig i en tysk jødinde, men da det unge par ikke måtte få hinanden, flygtede de sammen i åben båd over Østersøen til Lolland⁵. Bedstefaderen fik ansættelse som skytte hos den driftige Chr. Heinrich August Hardenberg-Reventlow (1775-1840) på godset Hardenberg (nu Krenkerup). I én version af bedstefar Ennas eventyrlige historie blev denne næsten 100 år, og i familien fremvist som en kuriositet med ”sit store krøllede hår og sit lange skæg, begge dele kridende hvidt”, således som et tipoldebarn beretter i nogle muntre erindringer om sin gren af den særprægede slægt⁶. I en anden version, i et interview fra 1932, fortælles der, at bedstefar Enna, der nu er af adelig slægt, forsvandt i Tyskland og efterlod sin hustru i dyb armod⁷. Her kan fantasien så få lov at blomstre videre, men sikkert er det, at den italienske oprindelse glemte familien aldrig, og det sydlandske temperament, kunsten og musikaliteten fornægtede sig ikke.

Når August Enna i forskellige avisinterviews senere fortæller, at ”der var ikke Antydning af musikalsk Begavelse i min Familie, hverken hos mine Forældre eller hos mine mange Søkende”, altså bortset fra militærmusikeren, bedstefar Alexandro, så skal dette nok tages med et gran salt. At Enna sang med sin mor⁸, og at han i 9-års alderen satte anden stemme til forskellige melodier, blev af ham selv betragtet ”som noget ganske selvfølgeligt”⁹; at en søster spillede guitar og var kirkesanger, at broderen Magnus også spillede guitar, og at niesen Edith og nevøen Eigil siden blev

henholdsvis balletdanserinde på Det kgl. Teater og europæisk violinist omtales ikke. Så helt umusikalsk har familien næppe været.

Lillebroderen, Magnus Ferdinand Enna (1865-1946), blev senere en anerkendt guldsmed på Østergade i København og en habil amatørmaler¹⁰, og den næst yngste lillebror Ernst Enna (f.1862), der var ansat i firmaet Crome & Goldschmidt, tog sig med årene af August Ennas økonomiske forhold og fungerede ofte som hans pres-seagent¹¹.

I København begyndte August Enna i Larslejsstræde Friskole, og her mødte han lærerne Kühl og Holm, der begge fik en ikke uvæsentlig indflydelse på den 10-årige, søgende skomagerson.

Kühl var en god fortæller og især en fængslende oplæser af H.C. Andersens eventyr, og det ”gjorde et saa stærkt Indtryk paa mig og bibragte mig.....en saa glødende Kærlighed til dem, at det ikke er underligt, jeg senere i mit Liv paa forskellige Stadier er vendt tilbage til denne Nationalkat for at sætte den i Musik.”¹² August Ennas litterære interesser og senere nære samarbejde med danske lyrikere og forfattere som librettister til hans operær skyldes måske også denne inspirerende dansklærer.

Den anden lærer var Just Holm (1815-1907). Han var August Ennas tegnelærer i skolen og kendt i København som en yndet portrætmaler. Han fattede interesse for sin unge elev, der viste gode tegneevner. Holm fik endog kollegaen Vilhelm Marstrand (1810-1873) til at invitere Enna indenfor i sit atelier, for at fortælle ham om billedkunst, og Marstrand spurgte ham: ”Kunde Du ikke have Lyst til at blive Maler? Spørg din Fa’r, om Du maa.” August Enna var absolut interesseret og ville da gerne være maler, selvom han ikke helt

forstod sig på Marstrands introduktion til billedkunsten, men Ennas far sagde nej og satsede på en mere solid levevej for sin unge søn. Det blev i stedet til forskellige mislykkede bud- og lærepladser, bl.a. som kontorist i en bisquitforretning, hvor han hellere ville spise kiksene end at sidde på en kontorstol, og i købmandsbranchen hos en urtekræmmer på Højbro Plads, var det lige så lidt en succes. Så det blev i faderens værksted og som ekspedient i broderens skoforretning, hvor han fik stor færdighed i at sælge galocher, at Enna tjente til livets ophold, mens hans hang til musikken voksede ved søsterens gamle klaver. Undervejs investerede han to kroner i en violin fra en marskandiser, og lærte at spille lidt hos en skræddersvend Pedersen, var en bekendt af familien. Samtidig tog han klaver- og violinundervisning hos musikeren Heinrich Krause, og lidt praktisk træning fik han bl.a. sammen med nogle unge venner ved at spille cafémusik i *Det forgyldte Horn* på Nørrebro¹³.

Enna gav også privat musikundervisning, bl.a. til en smuk og ”bedaarende dejlig”, 17-årig kobbersmededatter i Borgergade, men på grund af sine ”yderst radikale Anskuelser”, f.eks. ville Enna ikke ”udbringe et Leve for Hans Majestæt Kongen”, blev han med brask og bram og uden sit beskedne musikhonorar, smidt på hovedet ned ad kobbersmedens trapper¹⁴.

Efter nogle år havde Enna imidlertid fået så meget greb om instrumenterne, at han kunne opgive skofaget og cafémusikken, og blive medlem af forskellige orkestre i folkelige forlystelsessteder som Thalia på Østergade og dansehallen Figaro på Vesterbro¹⁵. Senere, fra omkring 1880, stod Kgl. kapel- og kammermusiker Christian Schjørring (1837-93) og Garnisonskirkens organist Peter Rasmussen (1838-1913) for hans videre uddannelse i violin, musikteori

og komposition. Men en stor del af det musikalske håndværk måtte Enna tilegne sig ved selvstudium og i praksis.

Økonomisk så det dog sort ud, men den unge Enna var ihærdig og tjente lidt ved at spille til baller, underholdninger, danseundervisning og til dramatiske selskabers forestillinger. Det blev desuden til et kortere ophold i Finland, som medlem af stadsorkestret i Björneborg (Pori) under ledelse af Casinos senere kapelmester Carl Gottschalksen (1854-1939). Inden da havde Enna haft sin musikdramatiske debut i *Foreningen Fremad* med operetten *En Idyl* (1881), senere på Frederiksberg Morskabsteater kaldet *En Landsbyhistorie* (1883). Teksten var skrevet af en typograf på avisen *Socialdemokraten*, og operetten blev med held opført ved flere teaterselskaber i provinsen. Som musikalsk leder af turnerende teaterselskaber, bl.a. ved A.V. Verner's selskab i 1883 i Aarhus, blev han gennem årene også fortrolig med provinsens musik- og teaterliv. Teaterselskabet gik imidlertid fallit, og Enna forsøgte i Aarhus at oprette en musikskole, men vendte snart tilbage til hovedstaden.

Under et kurophold i Marienbad fik han kontakt til en polsk familie, der inviterede ham til et ophold på deres gods ved Krakow. Her tilbragte han en "herlig Tid ... komponerede ivrigt og diverterede Husets Gæster med Fantasier paa Slottets prægtige Flygel."¹⁷ Ved hjemkomsten blev Enna, i sæsonen 1884/85 ansat i Casino Teaters orkester under Carl Gottschalksen. En følgende græsk inspireret operette *Areta* blev planlagt til opførelse på Dagmartheatret i 1889, men aflyst ved et direktørskifte¹⁸. Ennas to-akts opera *Agleja* fandt heller ikke vej til scenen, men Det Kgl. Teaters kapelmester S.H. Paulli (1810-91) viste interesse og opfordrede ham til at fortsætte¹⁹.

Forskellige af hans mindre orkesterkom-

positioner fra disse år blev opført på koncertribuner i bl.a. Nationals-Koncertsal og i Tivoli. Enna fik også udgivet nogle klaverstykker (1885), og i Tivoli i maj 1886 blev hans orkestersuite opført og bemærket. Partituret til en symfoni i c-moll (1886) vakte så meget interesse hos J.P.E. Hartmann og Niels W. Gade, at Enna blev anbefalet til Det Ancherske Legat. Rejselegatet førte ham til Flensburg: "det var saa dejligt nær, kostede ikke meget komme over til, og var dog i Udlandet", fortæller Enna år senere²⁰.

Inden afrejsen nåede Enna i 1888 også at gifte sig med en købmandsdatter fra Ribe, Maren Kirstine Topp (1866-1954), med hvem han fik tre børn, Almuth, der blev skuespillerinde, Leo, der døde som lille og Ernst Leo, der skabte sig en smuk karriere som maler og keramikker.

Heksen

I Flensburg faldt Enna hurtigt til og gjorde bl.a. bekendtskab med direktøren på skibsværftet, Thomas Bredsdorff, og dennes frue, der begge var musikalske. Sammen spillede de jævnligt kammermusik for klaver, violin og cello, samtidig med at Enna fortsatte sit påbegyndte kompositionsarbejde med operaen *Heksen*, til tekst af forfatteren og journalisten Alfred Ipsen (1852-1922) på baggrund af dramaet *Die Hexe* (1878), der var skrevet af den østrigske maler og digter Arthur Fitger (1840-1909).

Operaens handling "udspilles paa Thaleas slot og dets omegn ved den østfrisisk-münsterke Græne ved Slutningen af Trediveaarskrigen" (1618-48), dvs. i heksejagternes tid. Thalea har, da hendes forlovede Edzard synes forsvundet i krigen, vendt sig fra livet og kastet sig over naturvidenskabelige og okkulte studier, hvilket gør hende til kætterske og heks i folkets og jesuitten Xavers øjne. Ved krigens slutning

vender Edzard hjem som helt og møder en ældet Thalea, der bor sammen med Simeon, en jødisk lærer, og sin unge, smukke søster Almuth. Edzard og Almuth, der ligner Thalea som ung, forelsker sig i hinanden, men Thalea, der har ventet i årevis på sit brudgom, bliver fortvivlet og vil gennemtvinge sit bryllup. Inden brudeparret går ind til vielsen i kirken, nægter Thalea at afsvære sin lærdom på bibelen, og hun udskrives som heks, der skal brændes på bålet. Edzard og Almuth forsøger at forsvare hende, men Thalea stikkes ned, men når dog at forene de elskende, inden hun dør i Simeons arme²¹.

Efter hjemkomsten til København var operaen næsten færdig til indlevering på Det Kgl. Teater, da Enna, dybt betaget, læste partituret til Richard Wagners opera *Das Rheingold*: ”jeg stirrede som lynslaaet ind i dette Tonemylder af svulmende, blændende Farver og fantastiske Klange, som forvirrede og slørede mine Øjne af Taarer og Bevægelse ... og alt det Haab, jeg havde næret til min Opera, bristede fuldstændig for mig”. Enna måtte begynde forfra og: ”Paavirkningen af Wagner var mig nu umulig at undgaa ... hans rige Ideer, Ledemotivets fuldenkte Gennemførelse, Instrumentationens Mesterlighed forrykkede ganske Hovedet paa mig.”²²

Efter et halvt års intenst arbejde med bl.a. de nogle og tredive erindringsmotiver og den deklamatoriske stil kunne Enna langt om længe indlevere sin fire-akts opera *Heksen* til Det Kgl. Teater, men først efter lang ventetid, og kun ved kapelmesterens ihærdige mellemkomst, blev den antaget, og fik urpremiere i 1892. Og hvilken premiere! Bifaldet og den stormende modtagelse var overvældende, og en anmelder skrev således: ”man staar overfor en Komponist med meget fremragende, herhjemme ganske usædvanlige Evner for Opera-Kom-

position”²³, og en anden anmelder profeterede operaen en levedygtighed på linie med Peter Heises *Drot og Marsk* (1877)²⁴.

Kapelmester Johan Svendsen (1840-1911), der allerede ved operaens antagelse offentligt havde udtalt sig meget entusiastisk om værket, skabte sammen med iscenesættteren Pietro Krohn (1840-1905) og teatrets bedste sangere, bl.a. Elisabeth Dons i titelrollen som Thalea, en bemærkelsesværdig forestilling, som: ”af Publikum blev modtaget med Begejstring...(og)...et ualmindelig stærkt Bifald lød efter Tæppets Fald.”²⁵ Interessen for *Heksen* var så stor, at den i første sæson blev opført 16 gange, hvilket var usædvanligt for et dansk værk, desuden blev operaens første akt spillet som festforestilling i anledning af kongeparrets guldbryllup.

Den norskfødte Johan Svendsen, der også selv var komponist, blev ikke alene en varm fortaler for August Ennas musik, men tillige hans nære ven. Ægteparret Enna blev således gudforældre til sønnen, den senere berømte skuespiller Eyvind Johan-Svendsen (1896-1946), med hvem de hele livet havde kontakt²⁶.

Trods operaens musikalske lidenskab, melodisiteten og det dramatisk virkningsfulde, og trods populariteten og den overvejende positive kritik, var der også anmeldelser, der fandt *Heksen* både fremmedartet, noget overfladisk og effektjagende. Tilsyneladende var det bl.a. fraværet af den velkendte danske romancetone, der forårsagede denne kritik. Ennas værk var både overraskende anderledes og mere europæisk orienteret end dele af den danske musik-kritik var vant til eller forstod. Til gengæld blev efterspørgslen fra fremmede operascener stor, og allerede i sommeren 1892 havde *Heksen* premiere i Prag, efterfulgt af opførelser i bl.a. Magdeburg, Berlin, Han-

nover, Königsberg, Wien, Riga, St. Petersborg, Amsterdam, Bruxelles og i Stockholm. 40 forskellige europæiske opsætninger skulle det blive til, og overalt blev *Heksens* modtaget med betydeligt bifald.

For den betrængte familie betød denne anerkendelse en foreløbig og mærkbar økonomisk fremgang, ikke mindst fordi Enna samme år havde mistet sin kapelmesterstilling ved Dagmar-teatret p.g.a. kunstneriske stridigheder med den magtfulde skuespiller Martinius Nielsen og teatrets direktør C. Riis-Knudsen²⁷.

Kleopatra

I de følgende årtier kom der fra August Ennas hånd en række sceniske værker inden for forskellige genrer: dramatiske og lyriske operaer, eventyroperaer og musikalske eventyr, fantasier, burleske operetter og sangspil, pantomimer og balletter, samt en del skuespilmusik, klaverværker og sange.

Og endnu før *Heksens* premiere havde Enna påbegyndt sin næste opera, *Kleopatra* (1894), der skulle befæste hans ry i Danmark og i udlandet. I Antwerpen fik den således 50 opførelser.

Historien var denne gang hentet fra romanen *Cleopatra* (1889) af Henry Rider Haggard (1856-1925), forfatteren til den populære *Kong Salomons Miner* (1885). Operalibrettoen var virkningsfuldt og frit udformet af dramatikeren Einar Christiansen (1861-1939), og den skildrede en lidenskabelig og tragisk kærlighedshistorie, kombineret med sammensværgelse, et mislykket statskup og drabsforsøg på "Romerskøgen", ægypternes forhadte dronning. Operaens tema er den sensuelle passion, der sejrer over personligheden og viljen til at handle i det afgørende øjeblik. Ved operaens slutning kan en sejrende Kleopatra således hovre over sine fjender med ordene: "Nu som bestandig med Sejer

jeg smykker mig", mens den fortvivlede rivalinde, bøjet over sin elskedes lig, den sidste faraoner, med smerte må erkende:

"Elskov har voldt det, Elskov den stærke,
Elskov den hede, der aldrig faaer Ro.
Dødstung den satte sit blodige mærke
dybt i dit hjerte, hvor Længslerne gro –
Elskov, den stærke, der aldrig faaer Ro."

Denne slutarie var øjensynligt påvirket af Isoldes *Liebested* fra Richard Wagners *Tristan og Isolde*, ligesom Wagner-inspirationen og anvendelsen af ledemotivteknikken ofte kunne høres i hele værket.

Premieren på Det Kgl. Teater, igen iscenesat af Pietro Krohn, med dekorationer af Valdemar Gyllich og danse af Hans Bech, blev imødeset med største interesse og var: "Alt udsolgt til dobbelt og forhøjet Priis"²⁸ men dels på grund af mangelfuld besætning og intern modstand mod Enna, og dels ved en både personlig og offentligt konflikt i pressen om forlagsrettighederne til *Kleopatra*, hvilket medførte Ennas brud med sit danske forlag, blev førsteopførelsen kun delvis vellykket (7 opførelser i sæsonen 1893/94). En kritiker glædede sig imidlertid over Ennas musikalske stræben, og hans "Uddyben af sit Talents Indre, en stille Graven og Pløjen af Ævnerne, for at den kunstneriske Muld kan blive tjenlig og god". Han fremhævede også, som noget helt selvfølgeligt, at: "Alt det udenoms, Dramatik og Teknik, har Hr. Enna af medfødt Instinkt og Lærenemhed hværvet saa meget af, at han i denne Henseende overfløjer næsten alle vore andre Operakomponister, der netop paa disse Enemærker har lidt store Skuffelser og Skibbrud...og deraf kan han være stolt."²⁹

I den efterfølgende sæson (1894/95) var forholdene omkring forestillingen imidler-

tid forbedrede, og *Kleopatra* blev, med sine yderligere 13 opførelser indtil 1897, endnu en stor succes for komponisten, og den blev senere omtalt som en af hans måske bedste operaer. Ude i Europa fulgte sejrjirre opsætninger snart efter: først i Amsterdam (1897), og derefter bl.a. i Berlin, Antwerpen, Breslau, Rotterdam, Riga, Haag, Hamburg, Köln og i Zürich (1910).

Ouverturen til *Kleopatra* blev et hyppigt spillet koncertstykke, og som et kuriosum skal det nævnes, at den i september 1902 blev opført i Queens Hall i London, ved en af de senere så berømte Promenadekonserter.

Forlagsstriden

August Ennas omtalte konflikt og hans endelige brud med Kgl. Hof-Musikhandel og musikforlæggeren Henrik Hennings (1848-1923) kom til at trække lange og dybe økonomiske spor i komponistens tilværelse.

Baggrunden var Ennas ønske om at blive løst fra sin danske kontrakt og tilknyttet det internationalt kendte musikforlag Breitkopf & Härtel i Leipzig, hvis forbindelser til de europæiske operascener var ganske betydelig. Desuden ønskede Enna at få afviklet en større gæld til det hjemlige forlag og til Henrik Hennings. Konflikten fandt først sin afslutning i december 1897 og resulterede i noget, der kan betragtes som en håndfæstning med hensyn til operaopførelser i Danmark, Norge og Sverige, ikke blot af *Heksen* og *Kleopatra*, men tillige af de to følgende, endnu ikke publicerede værker. Enna forpligtede sig også, mod gældsbrekets afvikling, inden 1905 at levere og afgive ”den ubetingede og fuldstændige Forlagsret for alle Lande og for alle Tider uden Hensyn til Antallet af Oplag til 40 - Fyrretyve - ikke tidligere publicerede, af Herr Enna komponerede Sange eller Klaverstykker” – mod et vederlag på 10 kroner pr. nodeside³⁰.

Den langvarige strid med musikforlaget forårsagede, at Enna allerede i 1893 i breve til operainstruktøren Pietro Krohn havde planer om at bosætte sig i udlandet: ”da jeg ikke længere føler mig tryk hjemme, jeg har ingen Ro i mig til at arbejde videre under disse Forhold, som sluger al min Tanke og fører mig ind paa Veje, der lægger al Kunst øde.³¹”

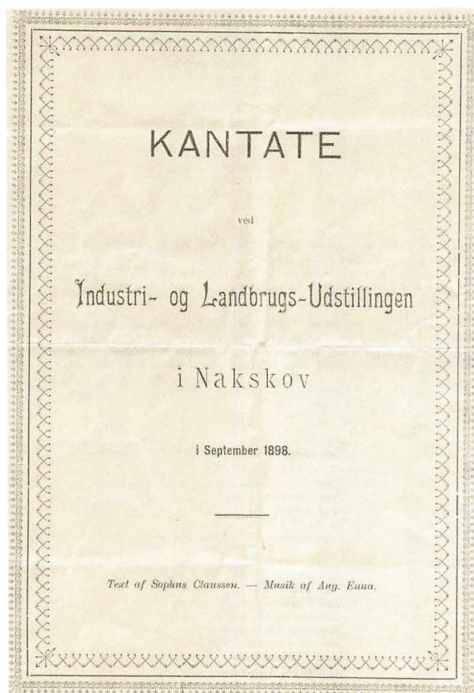
Ennas økonomiske forhold var så fortvivlede og nærmede sig ruin, at han i sommeren 1894 måtte opløse sit hjem og forsøge om han kunne finde sig en fast stilling i Tyskland³².

Forholdene skulle ikke blive meget bedre i de følgende mange år, trods komponistens store flid og ihærdige indsats for at tilvejebringe tålelige økonomiske kår for sig og sin familie. Først fra 1901 modtog August Enna, efter kongelig resolution, en årlig understøttelse på 600 kr., en ydelse der blev permanent fra 1907.³³

Arbejdet går videre

I de første to operaer var det fortrinvis musikdramatikeren Enna, der kom til orde gennem effektfulde scener, teatrale optrin, følelsesladede recitativer, lidenskabelige arier og orkestral farverigdom, men i den følgende opera *Aucassin og Nicolette*, der havde premiere på Det Kgl. Teater i 1896, kun to år efter uropførelsen af *Kleopatra*, forsøgte Enna sig i en mere poetisk-lyrisk stilretning.

Teksten var denne gang skrevet af digteren og dramatikeren Sophus Michaëlis (1865-1932). Samarbejdet mellem dem var af ældre dato, idet de i 1893 arbejdede på en plan om en opera i tre akter med baggrund i Byrons tragedie *Cain* (1821), men planen blev aldrig realiseret³⁴. Det blev til gengæld *Aucassin og Nicolette*, der tog udgangspunkt i Michaëlis' oversættelse (1893) af den anonyme, franske middelalderfolkebog af samme navn (o.1200).

Festkantaten skrevet til Industri- og Landbrugsudstillingen i Nakskov 1898.
Nakskov Lokalhistoriske Arkiv.

Enna havde hertil skrevet musik, der stilistisk lå i fortsættelse af *Kleopatra*, dog med flere arier, korpartier og afsluttede numre i mere traditionel stil i slægt med franskmændene Bizets og Gounods musik, men også med lidenskabelige kærligheds-scener, der fortsat pegede i retning af Richard Wagners værker.

Operaen blev opført 16 gange og kom senere op i bl.a. Hamburg, Prag og Lund (1917).

I 1890'erne samarbejdede August Enna tillige med brødrene Rode, digteren Helge Rode (1870-1937) og journalisten Ove Rode (1867-1933), om forskellige dramatiske projekter. Enna skrev således 12 san-

ge til Helge Rodes skuespil *Kongesønner* på Dagmar-teatret 1897; Ove Rode og Enna skabte sammen det musikalske eventyr *Pigen med Svovlstikkerne* til Casino samme år, og i oktober 1899 blev der, til den flamske operas indvielse i Antwerpen, urpremiere på 2-akts operaen *Lamia* (Det Kgl. Teater 1901). Helge Rodes ikke særligt originale tekst var en blanding af græsk sagnstof og gammeltestamentlig dom over menneskelige lyster, om sansernes forblændelse af mennesket og den deraf følgende straf og ulykke³⁵. Med den fremtrædende brug af ledemotiver var såvel tekst som musik noget af det mest wagnerianske, Enna endnu havde arbejdet med. Forestillingens opsætning blev et spektakulært udstyrsstykke med effektiv instrumentation, glødende arier og danse af stor scenisk virkning. Modtagelsen var positiv både i Holland og i København, men operaen, der kun fik få opførelser, var hurtigt glemt, hvorfor Enna fik den aldrig realiserede idé at omforme *Lamia* til en ballet³⁶. Musikken blev imidlertid delvis genbrugt i operaen *Ung Elskov* (*Heisse Liebe*), der blev uropført i Weimar i 1904.³⁷

Festkantaten i Nakskov

Ved siden af operaerne, forskellige mindre kompositioner, sange og en violinkoncert (1897) samarbejdede Enna i 1898 også med digteren og redaktøren af *Folketiden*, Sophus Claussen (1865-1931), om en festkantate til åbningen af den store *Industri- og Landbrugs-Udstilling* i Nakskov. Kantateteksten hyldede i et billedrigt og poetisk sprog Hollands mennesker og deres virke i nutid og fortid. Den tegnede skitser af fremtiden, af den særprægede lollandske natur og af den særlige ro, der hvilede over landsdelen. Det var en både højstemt og indforstået digtning, som forfatterkollegaen Viggo Stuckenbergs kaldte "en skummende hvid Hingst".³⁸ Kantaten

afsluttede med en smuk hyldest til Lolland:

”Sundhed og Lykke – saa hedder en Høst,
som voxer trods skiftende Sole.
Den spirer ved Hverdagens rolige Bryst
og pryder en tarvelig Kjole.
Lad Storstæder lokke med stærkere Lyst,
med Blomster, som hurtig forødes!
I ejer ved Hverdagens graalige Kyst
den Ro, hvor det store kan fødes.”

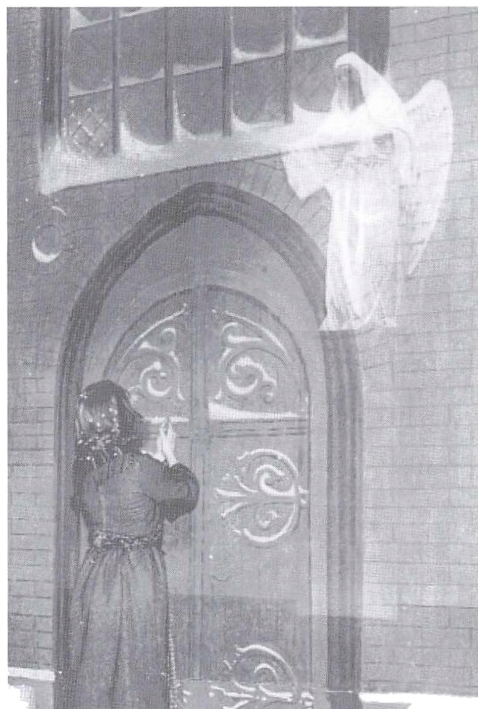
Med sin vanlige sans for farverig instrumentation skabte Enna en indsmigrende kantatemusik for solo, kor og orkester, udført af lokale kræfter, hvilket medførte flere musikalske kompromiser undervejs. Med stor entusiasme ledede han selv indstuderingen af værket og dirigerede førsteopførelsen i Svingelen den 3. september 1898. Begejstringen var stor, og i Folketidende blev han desuden rost for sin pædagogiske hjælpsomhed under arbejdet:

”Man fortæller Æventyr om Hr. Ennas Medgørlighed som Dirigent. Naar der var et svært Sted, som en eller anden af hans frivillige Trup ikke kunde komme over, skrev han strax sin Musik om, saa at den famlende Dilettant ikke længere fandt nogen Sten paa sin Vej...”³⁹

Kantatemusikken, både det originale partitur og orkesterstemmerne, blev i 1999 genfundet på Hotel Harmonien i Nakskov, og værket fik, i en bearbejdet version af komponisten Ole Buck, en smuk og mindeværdig repremiere i maj 2009 på Nakskov Teater i anledning af komponistens 150-års dag.

Inspirationen fra H.C. Andersen

August Enna kom gennem årene til at arbejde med mange forskellige, samtidige lyrikere og forfattere, men lige fra den tid-

Pigen med Svovlstikkerne fik ved opførelsen på Aarhus Teater i december 1904 sin originale eventyrtitel Den lille Pige med Svovlstikkerne, et navn operaen siden har beholdt. Fotografiet viser teatrets operette-primadonna Gerda Krum-Juncker, der 17 gange sang titelpartiet til stor kunstnerisk succes med komponisten som dirigent ved tre af opførelserne. Scenedekorationen med pigen i snevejret ligner påfaldende hovedindgangen til Aarhus Domkirke, hvor Moderen kommer til syne i det sidste fantasibillede. Nollen foto, Aarhus – Aarhus Teaters arkiv.

lige barndom var han især fascineret af H.C. Andersens liv og digtning. Sandsynligvis følte Enna en vis overensstemmelse, en art skæbnefællesskab, mellem skomagersønnen fra Nakskov og skomagersønnen fra Odense, når denne i sine erindringer skrev: ”Man gaar først saa gruelig meget Ondt igjennem og saa bliver man

berømt!”⁴⁰. En lære som også Enna måtte sande, men tilføjet et smerteligt efterspil – glemsel.

Som en af de første danske komponister så August Enna de dramatiske muligheder der lå gemt i H.C. Andersens eventyr. Både Johan Bartholdy (1853-1904) og Charles Kjerulf (1858-1919) havde ganske vist forsøgt sig i operettegenren med henholdsvis *Svinedrengen* (1886) og *Kejserens nye Klæder* (1888), men det var Enna, der satte eventyrene på det musikalske landkort.

Hans første og vægtige forsøg blev et ”Musikalsk Eventyr i 1 Akt” – minioperaen *Pigen med Svovlstikkerne*, der også blev en af Ennas største og mest populære succeser i Danmark og udlandet, bl.a. i Tyskland, Østrig, Ungarn, Holland, Belgien, Rusland og Schweiz, og den var medvirkende til at placere ham som folkets komponist. Ouverturen skulle med årene blive et hyppigt opført orkesterstykke i koncertsale og radio.

I en versificeret form af Ove Rode og med dekoration af tidens berømte teatermaler Carl Lund (1855-1940) fik *Pigen med Svovlstikkerne* premiere i 1897 på Casino i København. Som før og siden tilrettelagde August Enna selv det dramatiske forløb med forskellige ændringer af Andersens oprindelige tekst, idet han fortættede handlingen og ændrede situationen. Således blev nytårsaften til juleaften, den voldelige far var udeladt og i stedet ventede de små søskende derhjemme; mormoderen var ændret til pigens afdøde mor, og pigen, der nu fik et navn, Marie, var ikke længere et barn som hos Andersen, men en ganske ung pige. Den sidste ændring skyldtes sandsynligvis, at et barn næppe ville kunne synge tilstrækkeligt overbevisende. Partiet krævede en voksen sopranstemme, der kunne illudere ung.

Af sceniske grunde havde Enna også flyttet pigens tilflugtssted fra krogn mellem husene til kirkemuren foran kirkens port for at centrere de forskellige fantasibilleder og tableauer, der kom til syne, og samtidig give historien en visuel association til Jesu fødsel og sammenhæng med pigens død selve julenat.

Dertil skabte Enna, med reminiscenser fra Peter Fabers *Sikken voldsom Trængsel* og Alarm (1848), et myldrende bymiljø fyldt med julestemning og julesne, med glæde, travlhed og julegaver som kontrast til den fattige Marie, kulden, sulten, angsten og kurven med svovlstikker, som ingen ville købe. Indlagt i dramaet blev også Andersens digt *I Himlen sidder Guds Engle smaa* (1830), Maries drøm om et lykkeligt liv i himlens varme. Digtet fungerede som optakt til hendes første drømmesyn: moderen med barnet på skødet. Her synges de første fire vers af Andersens *Pandebejn godt det gror* (1845) i forskellige variationer over den kendte melodi af J.C. Gebauer (1808-84). Som et skæbnens memento bryder virkeligheden ind i hendes fantasier med den gamle vægtersang *Hør Vægter, Klokken er slagen...* (1686), i en nænsom bearbejdelse af den originale tekst og musik. Derefter følger det andet drømmesyn med det tændte juletræ, gaverne og de legende børn i en scene der meget minder om *Peters Jul* (1866). Da hele bundtet med svovlstikker tændes følger det tredje og sidste drømmesyn: ”da ser man i Baggrunden en hvidklædt Kvinde, som med et Lys i højre Haand, langsomt gaar ned ad en Marmortrappe, som synes at komme højt oppefra.” Moderen vinker pigen til sig, og med Andersens ord fra digtet *Det døende Barn* (1827): ”Moder, jeg er træt, nu vil jeg sove, lad mig ved dit hjerte slumre ind”, dør Marie i den kolde sne, og operaen afsluttes, til N.W. Gades melodi (1859)

Prinsessen på Ærten, Aarhus Teater 1900. Præsentationsfoto til festforestillingen i anledning af Aarhus Teaters indvielse den 15. september 1900 med Gerda Christophersen som Prinsesse Ilse, Anker Kreutz som Prinsen og dele af orkestret i forgrunden. Dekorationen var af teatermaler Carl Lund. Nollen foto, Aarhus Teaters arkiv.

og kirkens brusende orgel og kor, med endnu et Andersen-digt *Barn Jesus i en Krybbe laa* (1832).

Musikkens inderlige og følelsesfulde eventyrtone, med ledemotivernes klarhed, de strofiske sanges bevægende skønhed og de virkningsfulde recitativiske replikker, slog straks an hos publikum; det blev Ennas oftest opførte værk herhjemme, men især i udlandet, f.eks. med omkring 15 europæiske opsætninger i løbet af år 1900. I Tyskland blev det en så populær forestilling at adskillige teatre hver jul, indtil 1933 og forbudt mod den såkaldt "jødiske" musik, havde *Pigen med Svovlstikkerne* på det faste repertoire.

I Danmark turnerede en opsætning med *Den nye danske Opera* i 1924; i 1927 blev den udsendt i Danmarks Radio med Ennas datter Almuth Thormgren i titelrollen, og i 1936 fandt den, i en iscenesættelse af Svend Gade, langt om længe vej til Det Kgl. Teater, hvor den gik 23 gange med Edith Oldrup i titelrollen, bl.a. i 1939 i anledning af August Ennas 80-års dag.

Jeg elsker denne Mester

Fra 1897 og i de følgende femten år udsendte Enna en række værker med inspiration fra H.C. Andersen, bl.a. adskillige sange til hans digte (1899) og, med hjælp fra forfatteren og sceneinstruktøren P.A. Rosenberg (1858-1935), eventyroperaen

Prinsessen på Ærten, der sammen med Holbergs *Erasmus Montanus* skulle være åbningsforestillingen (15. september 1900) ved Aarhus Teaters indvielse, hvor Enna selv dirigerede. Oprindeligt havde der været planer om, at Enna skulle skrive en opera med *Nattergalen* som forlæg, men musikken blev for vanskelig for teatrets skuespillere¹².

Efter en del problemer med rollebesætningen og med orkestret, der var nyt og uvant med operamusik, blev der imidlertid premiere på *Ærten* ved en uforglemmelig festforestilling, der skulle blive den spæde begyndelse på teatrets musikteatertradition – ”Begejstringen var stor blandt Publikum, og med rette... med denne lille Opera har Aug. Enna lært Provinsen, at den selv med de beskedne Sangkræfter... kan blive Tolk for den gode Musik.”¹³ Handlingen udspilledes i fyrstendømmet Dumpenstein engang i rokokotiden og var en godmodig satire over livet ved hoffet med en munter blanding af parodi og alvor i Ennas elegant imiterede rokokomusik. Vellykkede indslag var Dronningens og Kongens sang om etikettens lov som tronens pille, den lystige sengeredningsscene, Prinsessens enkle folkeviser ”Der var en Dronning i Thule” samt Prinsens og Prinsessens komiske kærlighedsduet. Den lille opera comique blev opført 11 gange i Aarhus; i 1902 kom den på turné i Danmark og Sverige, og i 1903 var der premiere på Det Kgl. Teater under Johan Svendsens ledelse. Få sæsoner senere skulle også *Svovlstikkerne*, med sine 17 opførelser i julemåneden 1904, blive en af Aarhus Teaters vellykkede publikumsucceser.

August Ennas nære kontakt til Aarhus Teatret og dets første direktør Benjamin Pedersen (1851-1908) resulterede i 1905 i et forslag fra Enna om oprettelsen af en jysk operascene ved teatret, med ham selv som fast dirigent. Han tilbød desuden tea-

tret en ny opera komponeret over H.C. Andersens *Historien om en Moder*. Forslaget blev modtaget af bestyrelsen med stor sympati og oprigtig interesse, men det ville kræve for store udgifter, bl.a. til et udvidet orkester, at realisere planen på daværende tidspunkt.

Hyrdinden og Skorstensfejeren

Til en privat velgørhedsforestilling i 1901 på Casino, til fordel for et plejehjem, skrev Enna i samarbejde med P.A. Rosenberg og på foranledning af den godgørende, usnobbende Prinsesse Marie (1865-1909) et nyt musikalsk eventyr *Hyrdinden og Skorstensfejeren*. Aktørerne var alle amatører og kom fra det højere borgerskab og adelen ligesom publikum, der tillige omfattede adskillige medlemmer af kongehuset. Aalholm Slots senere ejer, lensgreve Raben-Levetzau (1850-1933) ledede prøverne og havde også tegnet kostumer i rokokostil, Det Kgl. Teaters balletdanser Gustav Uhendorff (1875-1962) havde skabt koreografien, og orkestret, under ledelse af komponisten, bestod af 35 musikere.

Carl Lund havde igen formet scenografien, hvor dekorationen og møblerne var stærkt overdimensionerede for at skabe den rette illusion i forhold til porcelænsfigurerne, legetøjet, tinsoldaterne og spillekortene. Stykket var udformet som en pantomime med talt dialog, og August Ennas musik, der vakte særlig stor glæde, var af en usædvanlig ynde, både elegant og munter. Figurerne blev karakteriseret ved hver sit instrument: Hyrdinden ved en koket fløjte, Skorstensfejeren ved en inderlig cello, Den gamle Kineser ved en gnaven fagot, og Bukkeben ved en skraldende trompet. Desuden havde hver enkelt situation sin egen musikalske karakter.

Senere på året genopstod *Hyrdinden og Skorstensfejeren* på Det Kgl. Teater i Uh-

Balletpantomimen *Hyrdinden og Skorstensfejeren*. Det Kgl. Teater 1901. Den gamle Kineser (Hans Beck) er trimlet om på gulvet, og Gedebukkeben (Chr. Christensen) ser til sammen med de levende Spillekort og figurerne fra Dukketeatret. *Hyrdinden* blev spillet af Ellen Price og *Skorstensfejeren* af Gustav Uhlendorff. I decorationen er inventariet overdimensioneret for at skabe de rette proportioner i forhold til porcelænsfigurerne. Lindstrøm foto i Tidsskriftet Teatret.

lendorffs koreografi og iscenesættelse og med enstemmig anerkendelse af Ennas musik. En kritiker skrev således: "Der er Eventyrduft over den. Lige fra Indledningens til Afslutningens sarte Harpe- og Violintoner... er der et fantastisk Skjær over dette lille Partitur, hvis Charme man vanskelig kan unddrage sig."⁴⁴

Om August Enna som kunstner kunne samme kritiker i sin artikel også mere generelt konkludere:

"Enna (er) en talentfuld Komponist og en erfaren Scenemand, som i en Række store Operaer har vist, hvor sikkert han kan tumle det musikalske Stof for Scenen. Han er her født med en Guldske i Munden... Midt i sit Opera-Orkester og med

Scenen for sig er han som en Fisk i Vandet."⁴⁵ Pantomimen fandt også vej til Dagmar-teatrets scene i 1912 med Clara Wieth/Pontoppidan og Adam Poulsen i titelrollerne.

I anledning af August Ennas 75 års dag i 1934 blev værket genopsat i Harald Landers koreografi og iscenesættelse og med Svend Gades decorationer. Af den oprindelige pantomime for voksne skabte de en meget populær børneballet med unge, lovende elever fra balletskolen, og med sine i alt 57 opførelser holdt den sig, med stor succes, på repertoiret indtil 1951.

I 1941 og igen i 1959 kunne *Hyrdinden og Skorstensfejeren* også ses på Pantomimeteatret i Tivoli i nye koreografier, og så sent som i 2001 blev musikken og eventy-

ret indspillet med Frits Helmuth som fortæller sammen med operaen *Den lille Pige med Svovlstikkerne*⁴⁶.

Mindre held havde Enna i det følgende arbejde med H.C. Andersen, historien om *Ib og lille Christine*, som han udarbejdede på grundlag af en populær engelsk dramatisering, skrevet af librettisten Basil Hood (1864-1917), og opført på to London-scener i 1900 og 1901 med forskellige komponisters musik. Ennas musikversion, der bestod af et forspil til hvert af de tre billeder, samt en del melodramaer, havde skiftevis to børn og to voksne i titelrollerne. Forestillingen havde premiere i 1902 på Dagmar-teatret, men gik kun 12 gange. Samme år udsendtes *Drei Klavierstücke* med musik fra forestillingen, bl.a. en sigøjnerdans.

Mutterliebe

I 1905, der var 100-året for Andersens fødsel, skrev Enna nogle symfoniske billeder for orkester, *Märchen*, samt en *H.C. Andersen Festouverture*, komponeret over initialerne H-C-A, og samtidig genoptog han sit afbrudte arbejde med *Historien om en Moder*, der som nævnt oprindelig var tilbudt Aarhus Teater som opera. Med udgangspunkt i Viggo Stuckenbergs digt, inspireret af eventyret, skabte Enna sit store, komplicerede og ganske enestående korværk *Mutterliebe* – Legende for Soli, Kor og Orkester, trykt 1907 og uropført i Görnitz i Tyskland i 1908, hvor det fik en uforbeholden og storslået modtagelse. Om værket skrev musikhistorikeren Gerhardt Lyng (1884-1956) at man ”fyldes med Beundring over den Skønhed, der er udbredt over denne Musik. Paa én Vis er den fuldt moderne, i sin Rythmik, Harmonik, Kromatik, i sine dristige Modulationer og i sin aandfulde, gennemførte Ledemotivsteknik... og samtidigt er det et dybt ro-

mantisk Arbejde, hvilket viser sig i den Sødme, der kendetegner den melodiske Bygning, og den helt igennem varsomme, milde og forsonende Tone, der bestemmer Musikkens Karakter. Paa alle Punkter gør denne Musik Indtryk af at være følt, der fornemmes en Personligheds Sprog og et Hjertes Pulsslag, en Indadvendthed og stille Skuen som Udspring for den.”⁴⁷ Værket følger i store træk eventyret og fremtræder i seks scener: Prolog – Ved vuggen – Kilderne i dybet – Tjørnebusken – Søen – Dødens drivhus. Hver skikkelse eller personificering har sit eget motiv, således motiv for Gud, for Moderen, Barnet, Sorgen, Døden, Natten og Tjørnen. Korene er polyfone, ofte med 7-8 stemmer; hovedvægten er lagt på det sanglige, der undertiden afbrydes af enkelte replikker. *Mutterliebe* blev under stor opmærksomhed opført flere steder i Tyskland, mens den manglende opførelse i Danmark ofte påpeges. Imidlertid viser det sig ved nærmere undersøgelse, at korværket *Historien om en Moder* – alias *Mutterliebe* blev opført ved den 12. Folkekonzert i Statsradiofonien den 22. januar 1939 som en slags optakt til Ennas 80-års dag. Martellius Lundqvist, der var Enna en god og sjælden kollega, dirigerede kor og orkester, og partierne blev sunget af Ingeborg Steffensen (Moderen), Edel Andersen (Barnet) og Holger Byrding (Døden og Tjørnebusken)⁴⁸. En lille fornemmelse af værkets storhed og skønhed kunne en sjælden gang opleves ved festkoncerterne i Nakskov, Maribo og Marielyst i anledning af komponistens 150-års dag i maj 2009.

Nattergalen

I 1912 havde Det Kgl. Teater og August Enna premiere på den Richard Strauss-inspirerede opera *Nattergalen*, hvor Carl Nielsen stod for den musikalske ledelse. Handlingen var flyttet fra Kina til et tropisk eventyrland, og librettoens versifice-

ring var af lyrikeren og journalisten Kai Friis Møller. Den virkelige og den kunstige nattegal var ændret til to kvinderoller, henholdsvis ”et Barn af Skoven selv”(nattegalen) og ”en Dejlighed fra Vesterland, som mestrer Sangens ædle Kunst”(kunstflugten), og i eventyret blev der indlagt en politisk hofintrige om magten i riget. Modtagelsen af denne spektakulært opsatte forestilling med tropisk landskab, kinesisk havekunst, paladspragt og overdådig orientalsk fantasi var meget ublid og meget kritisk, og Tidsskriftet Teatret skrev om Enna bl.a.: ”Der er vist gaaet ”Europa” i ham; han føler sig forpligtet til at være dybsindig eller ”ejendommelig” som de store Navne derude; og det er uheldigt; dels fordi det ikke klæder ham, Naturbarneret, dels fordi de dybsindige og ”ejendommelige” Storheder udenlands nu i Reglen komponerer saa kedsommeligt, at det ikke er til at holde ud at høre paa. Den rigtige Enna, ham, der skriver melodisk flydende, uden Krusseduller eller søgt Originalitet, genfinder vi i *Nattergalen* kun i i enkelte lyriske Afsnit...”⁴⁹

Endnu et forsøg på at aflytte og nærme sig nyere europæiske, musikalske strømninger var mislykkedes for Enna, og forestillingen blev kun opført 6 gange; det blev i stedet for Igor Stravinskis udgave af *Nattergalen* (1914), der vakte europæisk opmærksomhed, men først præsenteret i København i 1946.

Så sent som i 1929 arbejdede Enna på en ballet over eventyret *Tolv med Posten*, et værk, der forblev uopført, men trykt med tekst og illustrationer i Berlingske Tidende Søndag i forbindelse med H.C. Andersens 125-års dag i 1930.

I tale og skrift vendte August Enna ofte tilbage til den personlige indflydelse og store inspiration, som H.C. Andersen havde på hans arbejder, og da den jævnaldren-

de lollik Gustav Wied udsendte bogen *H.C. Andersen – Stemninger og Eventyr* (1897) takkede Enna forfatteren med ordene: ”Jeg elsker denne Mester over alt og følte i Deres Bog, hvor meget De ogsaa holder af ham”.⁵⁰

Balletpantomimen

August Enna indlagde ofte og med stor scenisk virkning forskellige danse i sine operaer, og efter den vellykkede modtagelse af *Hyrdinden og Skorstensfejeren* var han blevet tilskyndet til at skrive mere balletmusik. Enna fulgte opfordringen og komponerede, over en tekst af P.A. Rosenberg, balletpantomimen *Sancta Cæcilias Guldsko*.

Handlingen byggede på et gammelt bøhmisk sagn om statuen af musikkens skytshelgeninde Cæcilia, der blev levende og skænkede sine guldsko til de elskende, den rige købmandsdatter og den fattige, men dog musikalske student, som ikke måtte få hinanden. Anden juledag 1904 fik den premiere på Det Kgl. Teater; som juleforestilling blev den opført 10 gange og generelt venligt modtaget. En undtagelse var tidsskriftet Teatret, der skrev en spydig kritik med en hånlige hentydning til Ennas skomagerbaggrund: ”Med Bournonville in mente har ingen vovet at kalde ”Santa Cæcilias Guldsko” for en Ballet. Det er heller ingen Pantomime, knap nok et Udstyrksstykke, snare et Slags levende Billede – brugeligt til Reklame for en bedre Skotøjsforretning. Paa Teatret i Tivoli vilde den være bleven en afgjort Fiasko; paa det Kgl. Teater faldt det ind under Kategorien Fordøjelsstykke og blev saaledes vel modtaget...Musikken sang af Enna, Teksten smagte af Rosenberg, Instruksen lyste af Lehmann. Men naar saa store Aander mødes, var det saa ikke muligt, de kunde finde et Emne, der laa os nærmere end en katholsk-bøhmisk Pantomime?”⁵¹

Der skulle derefter gå adskillige sæsoner, inden Enna igen forsøgte sig inden for pantomimegenren, og denne gang med en stort anlagt forestilling i 3 akter til Aarhus Teater: *Elskovs Guld* (1915) inspireret af nye stumfilms form og indhold. Den tidligere solodanserinde ved Det Kgl. Teater Ellen Price⁵², der var engageret ved teatret, satte i scene, og størstedelen af personalet var i ilden. Handlingen udsplittedes i nutiden i en by i syden i forbindelse med karnevalstiden, og Enna havde skrevet en spændende og dramatisk historie om spillelidenskab og ruin, om lidenskabelig kærlighed, jalousi og død. Trods opsættningens pragt, de mange farverige episoder og Ennas fængslende, følelsesladede musik fik forestillingen ikke den forventede succes, og den blev kun opført syv gange.

Ti år senere skrev han en lille ballet, *De fortryllede Sko*, til et idealistisk foretagende, *Den danske Operaturné*, der var landets første ambulante operaselskab, grundlagt af operasanger Holger Hansen i 1922. Med Enna som kapelmester gæstede turnéen Nakskov i sæsonen 1924/25 med opførelsen af *Pigen med Svovlstikkerne* og den nye ballet, og trods publikums fremmøde tog ingen notits af, at komponisten gæstede sin fødeby: ”Jeg havde saa smaat ventet at blive hyldet lidt i Anledning af, at jeg var Nakskovit, og jeg havde derfor været saa betænksom at tage min Kone med... ja, ha, ha, ha. Men ork nej. Der var ikke nogen på Banegaarden, da vi kom... og der blev ikke skrevet en eneste Linie i Nakskovbladene, ikke en Tøddel.” Skuffelsen var endnu mærkbar mange år senere, men til gengæld var den gamle teatersal i Vejlegade ”stuvende fuld af Mennesker, og der var stor Begejstring.”⁵³

Større held var der på Det Kgl. Teater med balletten *Kysset* (1927), et eventyr om prinsen og prinsessen, hvis kærlighedshi-

storie foldede sig ud fra bladene i den store eventyrbilledbog, der udgjorde forestillingens dekorative ramme; lykke gjorde ikke mindst den beundrede og elskede stjerne-danser Elna Lassen i et af de sidste partier, hun dansede.

Ennas udkast i 1929 til en ballet over H.C. Andersens historie *Tolv med Posten* blev som tidligere nævnt aldrig realiseret; i stedet skabte Knudåge Riisager og Børge Ralov i 1942 deres egen friske og muntre balletversion.

Flere forsøg i det folkelige

I sin tidlige ungdom havde August Enna skrevet musik til syngespil og operetter, ligesom han, som kapelmester ved turnerende teaterselskaber, havde stor erfaring inden for det lette, folkelige repertoire. Desuden havde arbejdet med H.C. Andersens eventyr gjort ham afholdt og medvirket til hans popularitet blandt et bredt publikum, så det var derfor nærliggende, når lejligheden bød sig, at han fortsatte sine små udflugter til det mere underholdende teater.

Til Teatersalen i Tivoli, der i 1902 var indrettet som operette- og revyscene i den gamle Glassal, skrev Enna samme år et lille sangspil *Trylledrikken* med tekst af P.A. Rosenberg, og i 1906 havde han premiere i Casino på en burlesk operette i 4 akter *Yduns Æbler*, af Peter Fristrup (1854-1931) og Carl Arctander (1871-1939).

”Handlingen udspilles dels i Syden, dels i Norden i den mytiske Oldtid”. Det drejede sig om et komisk møde mellem de klassiske, græske og nordiske guder, forårsaget af tabet af de foryngende Yduns æbler, hvilket får den skønne Freja til at falme med rynker som et hengemt vinteræble, og den stærke, modige Thor til at blive en krumbøjlet, gigtplaget olding. Fra den græske verden lød Sokrates’ finalesang med kor og henvendelse til publikum:

Yduns Æbler – en burlesk operette, Casino 1906. 4. akt udspilles i Ledas palmeskov i Athens villakvarter. Den nordiske gudeverden i baggrunden med bl.a. Gerda Christophersen som Freia, og de græske berømtheder som Leda, Sokrates og Xantippe i forgrunden. NR foto i Tidsskriftet Teatret.

”Saa gaar vi til Akropolis
 Akri – Akra – Akropolis
 gemytlig, villig, fro, polisk
 jeg stiller paa Akropolis.
 Men før I slaar paa Trommerne
 maa først jeg takke Dommerne
 jeg mener Publikommerne
 for al Sympa – pa – pa – pati
 Hihi.
 En og to og en og to
 Høire – venster
 Tysker – Svensker
 mon vi har moret de mange Men’sker?”

Med regianvisningen ”Fuldt straalende Sollys, Apoteose, Sokrates bekranses” sluttede den muntre forestilling efter 18 opførelser og blev, efter datidens målestok, en god succes⁵⁴.

Denne musikalske revykomedie var, med sine løsslupne løjer og sine hip til samtiden, moderne i antik forklædning, en slags dansk variant af de populære Offenbachiade-operetter som *Orfeus i Underverdenen* og *Den skønne Helene* og samtidig en art forløber for PH-revyer som *Lysistrate* og *Dyveke*. Enna og forfatterparret var her på slap line og har sikkert moret sig hjerteligt over at slå gækken løs. En kritiker skrev bl.a.: ”Udførelsen var ualmindelig kvik helt igennem; særligt bør fremhæves Gerda Christophersen (Freja), som gav en overdaadig morsom Parodi paa Juvelarien af *Faust*”⁵⁵.

Med forestillingen *Bellman* på Dagmarteatret i den følgende sæson (1907) eksperimenterede Enna igen inden for en ny gen-

Operetten Bellman, Dagmar-teatret 1907. I forgrunden tidens beundrede Anna Larssen som musen Ulla Winblad og tidens idol Johannes Poulsen som den svenske skjald Carl Michael Bellman, der skrev Fredmans epistler og sange. Dansene var arrangeret af balletdanserinde ved Det Kgl. Teater Emilie Walbom. Foto i Teatermuseet på Hofteatret.

re. Forestillingen, der blev kaldt en fantasi i fire billeder, havde karakter af operette, og teksten var skrevet af den talentfulde forfatter og sceneinstruktør Stellan Rye (1880-1914).

Handlingen byggede på en fiktiv historie om et forbund mellem Gustav III og skjalden Bellman med det formål, at skabe "et Land i Lykke og et Folk i Sang". For Enna var det en stor opgave at forvandle 19 af Bellmans enkle melodier til scenebrug, men det lykkedes ham at give sangene så lette harmonier og afdæmpet orkesterakkompagnement, at intimiteten ikke for-

svandt i det store scenerum, og samtidig skabte han stor musikalsk afveksling ved at benytte sig af soli, ensembler, recitation, kor og danse. Til hvert af de fire billeder skrev Enna desuden stemningsfulde forspil.

Forestillingen var sat i scene af forfatteren, og rollebesætningen var udsøgt med Johannes og Adam Poulsen som en lutherspillende Bellman og en elegant Gustav III, Anna Larssen var Ulla Winblad og Clara Wieth/Munck Pontoppidan baronesse Munck, desuden medvirkede filmstjerne Valdemar Psilander og Olaf Fønss, o.m.fl.

Komedianter – opera i 3 akter med forspil. Det Kgl. Teater 1920. I en krogård i 1600-tallets England med tilskuerne foran en gøglerscene udspillede 1. akt. Forestillingen var Johannes Poulsens debut som operainstruktør, og han blev hyldet for at skabe storslået ensemblekunst og give nyt liv til operaen. Tenna Frederiksen (Kraft) på balkonen højt til venstre og Birgit Engell på scenen var operaens to centrale kvindeskikkelser. Juncker-Jensen foto i tidsskriftet Teatret.

Modtagelsen var blandet, men mest positiv, og selvom enkelte nærmest betragtede det som blasfemi at lade skjalden og kongen optræde i en operette, gjorde forestillingen lykke og blev opført 16 gange.

Mindre held havde Enna i 1918 med Casino-operetten *Børnene fra Santa Fé*, der udspillede i 1800-tallets Californien og New York, og trods flere brogede optrin, bl.a. en indianerballet, fik forestillingen kun 9 opførelser.

De store operaer

Endnu tre af August Ennas store operaer fandt vej til Det Kgl. Teaters scene: *Gloria Arsena*, *Komedianter* og *Don Juan Marañá*. *Gloria Arsena* (1917) var en fantasi i fire billeder, skrevet på grundlag af A. Dumas d.æ.'s roman *Kvinden med Fløjls-halsbåndet* (1850) og versificeret af den lollandsk fødte digter Olaf Hansen (1870-

1932). Operaens dramatiske kerne var digteren E.T.A. Hoffmanns indre kamp med sin egen skygge, den sataniske skikkelse Alterego, udsprunget af kærligheden til virkelighedens Antonia og fascinationen af drømmebilledet *Gloria Arsena*, danserinde ved operaen i Paris; en kamp mellem det åndelige og det sanselige, hvorunder publikum, i Hoffmanns drøm, blev vidne til den franske revolutions blodige virkelighed, når ”man i mystisk Nattebelysning saa Revolutionspladsen i Paris med Pøbelen dansende om den blodrøde Guillotine”⁵⁶.

Musikkens påvirkning fra Richard Strauss’ operaer og det senromantiske udtryk var mærkbar med de kromatiske forløb i kontrast til de mere enkle melodier. Operaen vakte interesse blandt publikum som et både spændende, originalt og gedigent værk, mens kritikken, som vanlig, mest var negativ. Forestillingen blev f.eks.

sammenlignet med stumfilmens melodramatiske fortælle teknik og den ledsagende filmmusik, en blanding af lutter overflade og sentimentalitet. De fleste anmeldere var dog enige om at fremhæve Ennas effektfulde brug af den dansende, men stumme titelfigur.

Også den følgende opera *Komedianter* (1920) vakte opsigt. Med udgangspunkt i Victor Hugos roman *Manden der ler* (1869) skabte Enna, atter med Olaf Hansens lyrik, en af sine betydeligste operaer, der fik stor succes ved uropførelsen i Svend Gades dekorationer og Johannes Poulsens iscenesættelse, der "fremtraadte i en saa fantasifuld Form, som ingen dansk Opera hidtil er blevet præsenteret i"⁵⁷. Handlingen udspillede blandt omrejsende gøglere i 1600-tallets England i en teaterverden, der var fuld af romantiske og dramatiske begivenheder og personer: lidenskabelig kærlighed, fortvivelse, drab, flugt og død, en vansiret gøgler, en sanselig adelsdame og en blind forelsket pige. Her var alle kulører på Ennas palet, og som en kritiker fremhævede: "I sin Musik er Komponisten først og sidst Kolorist. Først og sidst er det Farver og atter Farver, ført af en bred, men altid sikker Pensel med baade glansfuldt Glimmer og fine Stemningers Fylde. Denne Farvegivning har altid været August Ennas Styrke..."⁵⁸ Forestillingen, der blev fremført af teatrets bedste kræfter og modtaget "med meget stærkt Bifald," kom til at gå i alt 25 gange, hvilket var usædvanligt for en dansk opera på Det Kgl. teater.

August Ennas sidst opførte værk *Don Juan Maraña* (Det Kgl. Teater 1925) var efter sin handling en del af den klassiske Don Juan-myte om den ugudelige forfører. I operaversionen, der var inspireret af Prosper Mérimée (1803-70) og nordmanden

Johan Bojer (1872-1959), blev Don Juan dømt til fortabelse af ærkeenglen Michael, men frelst ved de forførte kvinders bøn.

Ennas forsøg på musikalsk at nærme sig en mere neoklassicistisk stil med en forenkling af den vanlige og farverige orkestersats og en mere behersket anvendelse af kromatik og dissonans blev ikke venligt modtaget af kritikken. Selve sujettet om forførerens frelse blev angrebet af Holmens provst H.M. Fenger (1850-1930) for usædelighed, idet han anså operaen for at være direkte umoralsk og blasfemisk. Det kirkelige angreb resulterede i demonstrationer i teatret og udviklede sig til en heftig avisfejde.

Til gengæld blev opsætningen af den debuterende iscenesætter dr. Torben Krogh (1895-1970) fremhævet: "Han havde skabt en Række ypperlige Billeder... med Forstaaelse af den moderne Tids Krav til scenisk Virkning. Der var Ro og logisk Sammenhæng i Opstillingerne, der var Liv og ægte Farve over Handlingen."⁵⁹ Tydeligst var instruktøren i tredje akts sceneopbygning inspireret af den engelske teaterreformatør Edward Gordon Craig (1872-1966) og hans arbejde med forskudte planer, trapper og skærme.

Forestillingen havde ifølge Enna mødt en del modstand, og resultatet med kun 6 opførelser blev en stor skuffelse for ham. Enna følte sig udelukket fra teatret, selvom han fortsat arbejdede med nye operakompositioner, hvoraf *Afrodites Præstinde* og *Ghettoens Dronning* forblev uopførte.

I de sidste interviews mærkedes hans skuffelse og bitterhed: "Man skal være død, inden man bliver anerkendt her i Landet. Vel har jeg haft Successer herhjemme, som ikke var til at slaa ned, fordi Folk vilde se dem, men de fik mig alligevel puffet ud. Nævnes jeg nogensinde nu? Medens alle taler om Carl Nielsens dejlige

Don Juan Marañá, der blev sunget af Gunder Knudsen (tv), modtog de tilgivende kvinder ved foden af trappen, der førte ned til Satanas rige. Forrest stod Tenna Frederiksen (Kraft) som den forførte nonne Agatha, der frelste Don Juan fra fortabelse. Dekorationsopbygningen med trapper og skærme var en nyskabelse på Nationalscenen i 1925. Juncker-Jensen foto i tidsskriftet Teatret.

Musik!”⁶⁰ Det var et dybt desillusioneret menneske, der udtalte sig, og hverken professortitlen (1908), ridderorden (1917), udnævnelsen til Dannebrogsmænd (1934) eller anden officiel udmærkelse havde betydning. August Enna ønskede først og fremmest anerkendelse som den ærligt stræbende kunstner, han var.

Verdenskrigen havde skabt mange økonomiske problemer for August Enna, der fik vanskeligheder med at få udbetalt sine tilgodehavender i Tyskland, hans største marked, og hvorfra han, efter Hitlers magtovertagelse i 1933, efterhånden blev ude-

lukket fra teatrene pga. sin jødiske afstamning (farmoderen). En situation som hans søn, keramikeren Leo Enna, berettede om ved 100-årsdagen i 1959. Men samtidig med de finansielle problemer var Enna også ved at miste fodfæstet i både det danske og udenlandske musikliv i konkurrencen med modernismens ændrede tonebillede og smag. Lykken, medvinden og den folkelige popularitet syntes at svigte komponisten, der snart gled ind i glemselens mørke.

August Ennas virke faldt i den gærings-tid, der prægede åndslivet o.1900 med opbrud på mange fronter inden for litteratu-

ren, billedkunsten og musikken. Det var Georg Brandes og det moderne gennembrud der kom til at markere den nye tid. I tonekunsten var der angreb bl.a. på den tonalt og tematisk-motiviske opbygning af musikken, stillet over for modernismens atonale musik. For Ennas vedkommende resulterede denne brydningstid i en vedvarende søgning efter nye musikalske konstruktionsprincipper, og hans operaer bar præg af de ændringer, der fandt sted i det internationale musikliv. Sine musikalske påvirkninger havde Enna ikke blot fra Wagner og hans ledemotivteknik, men også fra komponister som Verdi og Puccini, fra fransk musik især Léo Delibes, fra Richard Strauss og fra verister som Leoncavallo og Mascagni.

For en komponist som Enna, der havde så let ved det melodiskabende, blev det, med hans søgen efter nye udtryk, efterhånden mindre problemløst og mindre selvfølgeligt at skrive musik. Om operaerne, sangene og de instrumentale værker rummer nutidig livskraft afhænger af en prøve og af musikalsk nysgerrighed, men at August Enna, som primært musikdramatisk komponist, fortjener en plads, ikke blot i den danske opera- og musikhistorie, men også på det levende teater kan ikke bestrides.

Til en mindekoncert for August Enna i 1942 skrev digteren Frederik Nygaard:

”Syng for os de sagtere Klange
til den, der stod dig saa nær,
til H.C. Andersens Sange
- og tænd os det tryllende Skær,
som Svovlstikken kaster fra Haanden
hos hende, som Armod har kendt
- dér møder vi Hjertet og Aanden
i Kunstnerens rige Talent!”

Jørgen Heiner (f. 1941) er mag.art. i Teatervidenskab og censor ved universiteterne i København og Aarhus. Dramaturg og sceneinstruktør ved Aarhus Teater 1976-2004, har iscenesat enkelte operaer og dansk dramatik af Holberg, Heiberg, Kjeld Abell, Karen Blixen, Finn Methling, Erik Knudsen, samt en række musikalsk-litterære kabareter i Aarhus og København.

Foruden programartikler til Det Kgl. Teater og Aarhus Teater har han bl.a. skrevet *En brise i dansk teater* (1978), *Oehlschlägertidens sceneregi* (1979), Bourmonvilles iscenesættelser af operaer og skuespil i *Perspektiv på Bournonville* (1981), bidragsyder til *Theatre Companies of the World* (1986), redaktør/medforfatter til *Det gyldne Hus* (Aarhus Teater i 100 år) (2000), *Kjeld Abells billedannelser i Abell blomstrer ikke for enhver* (2002), *Glimt af teaterlivet* (om Teater på Lolland-Falster) i *Understrømmen* (2006) og været medarbejder ved *Gyldendals Teaterleksikon* (2007) samt forfatter til festprogrammet i anledning af *August Ennas 150-årsdag* (2009).

Noter

- ¹ Folketælling 1850, kopi i Nakskov Lokalhistroisk Arkiv (NLA).
- ² Brev fra Flensborg 8.2.1888, Musikhistorisk Museum, København (MM).
- ³ Borgerskabsprotokol. Raadstuearkiver Nakskov 1839-78 på Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Kopi i NLA.
- ⁴ Kopi af Kirkebøger i NLA. I kirkebøger og folketællinger veksler navnet ofte tilfældigt mellem Enna og Ennen.
- ⁵ Bl.a. i Illustreret Tidende 6.9.1903 (nr. 49) og Tidsskriftet Masken 17.11.1912 (nr. 7).
- ⁶ Jette Kühnau, *Det begyndte med Alexander*, Forlaget Hønsetryk 1983.
- ⁷ Chr. Søndergaard i Nakskov Tidende, 1932.
- ⁸ Se note 2.
- ⁹ Interview i Hver 8. Dag, 2. april 1920
- ¹⁰ Se note 6.
- ¹¹ Breve i MM – januar 1903.
- ¹² Illustreret Tidende 6.9.1903 (nr. 49).
- ¹³ Hver 8. Dag, 16.9.1921.
- ¹⁴ Se note 13.
- ¹⁵ Sigurd Trier i Damernes Blad 1902, p. 617ff.
- ¹⁶ Brev 2.9.1893, MM.
- ¹⁷ Se note 15, p. 618.
- ¹⁸ Brev til A.E. fra C. Riis-Knudsen, 7.2.1892, Teatermuseet i Hofteatret (TH).
- ¹⁹ Illustreret Tidende 31.1.1892 nr. 18.
- ²⁰ August Ennas kronik i Politiken 2.9.1908.
- ²¹ Libretto til *Heksen*, Kgl. Hof-Musikhandel 1891.
- ²² Gerhardt Lyng: *Danske Komponister i Det 20. Aarhundredes Begyndelse*, 1.udg. 1917 p. 205f.
- ²³ 4.2.1892, Avisudklip i Det Kgl. Teaters arkiv og bibliotek (DKTB).
- ²⁴ Politiken 25.1.1892.
- ²⁵ Morgenbladet 26.11.1892 (DKTB).
- ²⁶ Brev fra A.E. til Eyvind Johan-Svendsen i TH.
- ²⁷ Se note 18.
- ²⁸ Berlingske Tidende 7.2.1894 (DKTB).
- ²⁹ Politiken 8.2.1894.
- ³⁰ Genpart af kontrakt 23.12.1897, August Ennas papirer i MM.
- ³¹ Brev til Pietro Krohn, 28.11.1893, Det Kgl. Bibliotek, Håndskriftafdl. (KB/H)
- ³² Brev fra Flensborg til Pietro Krohn, 16.7.1894, KB/H.
- ³³ Aage Rasch, *Staten og Kunstneme* 1968, s.102f.
- ³⁴ Politiken 29.12.1893.
- ³⁵ Hanne Engberg, Helge Rode – *En Digters Historie*, 1996 s. 97ff.
- ³⁶ Sigurd Trier, *Damernes Blad* 1902 p. 619.
- ³⁷ Vellykket tysk radioudgave på NDR 2007, udsendt på CPO Records.
- ³⁸ Frans Lasson, Sophus Claussen og hans kreds, 1984 bd. I s. 331.
- ³⁹ Folketidende 10.9.1898.
- ⁴⁰ H.C. Andersen, *Mit Livs Eventyr*, bd. I, 1951 s. 50.
- ⁴¹ Librettoteksten til *Pigen med Svovlstikkerne*, Det Nordiske Forlag 1897. Operaen er udsendt på cd af DR med Henriette Bonde-Hansen i 2001 (CPO) og igen i 2006 med Inger Dam-Jensen.
- ⁴² Brev til teaterdirektør Benjamin Pedersen 12.2.1900, Aarhus Teaters arkiv.
- ⁴³ Aarhus Stiftstidende 16.9.1900.
- ⁴⁴ Angul Hammerich i Nationaltidende 9.10.1901 (DKTB).
- ⁴⁵ Se note 44.
- ⁴⁶ CPO Records 2001.
- ⁴⁷ Se note 22 s. 252f.
- ⁴⁸ August Enna-papirer i MM
- ⁴⁹ Tidsskriftet Teatret, november 1912 XII årgang, s. 25ff.
- ⁵⁰ Brev til Gustav Wied 22.12.1899 i KB/H.
- ⁵¹ Louis Levy, tidsskriftet Teatret 1904-05 s. 51f.
- ⁵² Ellen Price de Plane (1878-1968) der, efter sin afsked med Det Kgl. Teater, ønskede at blive skuespiller og blev engageret til Aarhus Teater, hvor hun i et par sæsoner spillede forskellige roller.
- ⁵³ Se note 7.
- ⁵⁴ Censureret manuskript (10.2.1906) til *Yduns Æbler* i MM.
- ⁵⁵ Paul Sarauw, tidsskriftet Teatret 1905-06, s. 86.
- ⁵⁶ Tidsskriftet Masken, 29.4.1917 s. 453f.
- ⁵⁷ Signaturen A.T. i Berlingske Tidende 9.4.1920 (DKTB).
- ⁵⁸ Angul Hammerich i National Tidende 9.4.1920 (DKTB).
- ⁵⁹ Gustav Lehrmann i Teatret, februar 1925 s. 46
- ⁶⁰ Nls (Nils Schiørring?) i Berlingske Tidende 2.5.1934 (DKTB).

Syv forskellige beretninger om sabotagen mod Lommelev Møbelfabrik

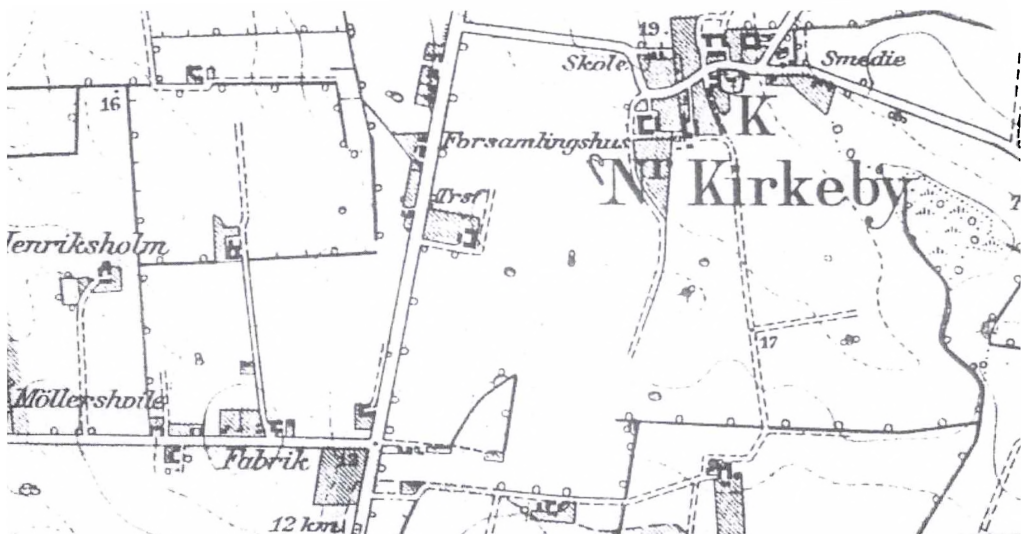
Af Frank V. Nielsen

Historiske begivenheder er meget svære at få hold på. Som eksempel på denne kendsgerning skal der her søges tegnet et billede af omstændighederne i forbindelse med sabotagen under den tyske besættelse mod Lommelev Møbelfabrik, der lå syd for Nørre Kirkeby på Nordfalster.

Udgangspunktet er Poul Kristensens erindringsartikel i Årsskrift 2008 udgivet

af Lokalhistorisk Forening for Nordfalster. Oplysningerne herfra sættes i det følgende overfor citater fra seks andre beretninger om samme begivenhed.

Disse beretninger er modstridende på et eller flere punkter. Det fortæller den kendte sandhed, at hukommelsen spiller os alle et puds. Endvidere at vi opfatter tingene på forskellig måde. Og når vi skal videregive

Forstørret udsnit af Maalebordsblad 1888, rettet 1941.

Af tingbogens blad for Matr. No. 16 d Lommelev By, Nr. Kirkeby Sogn fremgår det, at ejendommen videresælges et par år senere for 25.000 Kr.: ”29/6 1934 Skøde til Fabrikant Frederik Møller fra Skifteretten i Otto Plaschkes Konkursbo.”

Beretning 1

Poul Kristensen (født 1935) indleder sin artikel med at han har fået fortalt at møbelfabrikken var startet som karosseriværksted.

Han beretter videre, at møbelfabrikken ejer hed Møller og at han var tysk gift. Det var en stor fabrik med mange beskæftigede. Møller var nazist, og det meste af produktionen gik til Tyskland. Der var derfor ansat en sabotagevagt til at holde opsyn om natten.

Modstandsfolkene slog til en søndag aften ved 22-tiden sidst i marts 1945. Sabotagevagten blev tvunget til at hjælpe med at få adgang til fabrikken. Familien Møller fik 10 minutter til at pakke i. Samtidig blev der udlagt fængtråd over det hele og hældt celluloselak ud, hvorefter det blev antændt. Fabrik såvel som beboelse gik op i flammer, hvilket tilskrives at der ikke fandtes vand til at slukke branden med.

Beretning 2

I en artikel i Lolland-Falsters Folketidende den 10. september 1987 citeres Frederik Madsen for følgende udtalelse om Stubbe-købings gamle ambulance: ”Vognen blev bygget i 1938 på Lommelev Karosserifabrik på Nordfalster. Denne fabrik blev i 1944 saboteret og siden genopstod den ikke af ruinerne. Ambulancen er et meget fint stykke håndværk, som fabriken var kendt for at bygge. Det fandt den tyske besættelsesmagt også ud af med efterfølgende sabotage. Lommelev Karosserifabrik fremstillede brandbiler, automobilsprøjter og navnlig ambulancer.”

Beretning 3

I en privat korrespondance skrev Mogens Olsen (født 1921) følgende i 1995: Karetmagervirksomheden blev senere til Møbelfabrik og overtaget af Snedkermester Plasse Nykøbing, han solgte den igen til Møbelfabrikant Møller, der havde den til 4. marts 1945, hvor den blev saboteret af Modstandsbevægelsen og nedbrændte. Der arbejdede omkr. 20 Mennesker, jeg ogsaa, der nu blev arbejdsløse. Jeg blev forhørt af Gestapo, men blev da ikke anholdt; der var jo ikke saa længe til 4. maj, jeg havde heller ikke deltaget i noget.”

Beretning 4

Ved en samtale senere i 1995 med Aage Nielsen (født 1921) blev følgende fortalt: ”Lommelev Møbelfabrik blev startet i 1931/32 af Frederik Møller, som havde overtaget bygningerne efter Plaschke Autolakering. Møller havde arbejdet i Tyskland og var blevet gift dernede. Han var nazist og havde adskillige tyskere på besøg i Lommelev. Fabrikken leverede møbler til bl.a. de tyske kaserner. Der var 20-25 ansatte, og det var således områdets største arbejdsplads. Fabrikken blev saboteret i efteråret 1943 eller foråret 1944.”

Beretning 5

Hardy Mortensen (født 1921) har i 2005 fortalt følgende, som er nedskrevet af Leif A. Jensen: ”Lommelev Møbelfabrik ejedes af en hr. Müller og havde 35 ansatte. Om Müller var fra Tyskland eller Slesvig vides ikke, men hans kone var tysker.

En lørdag aften i begyndelsen af 1945 havde nogle karle siddet og drukket nogle øl, de kom så til den beslutning, at Müller trængte til en lærestreg. Müller var medlem af DNSAP. Da de ankommer til fabrikken er familien Müller ikke hjemme. Fabrikken havde lige fået tromler hjem med celluloselak. De hældte en tromle ud i

værkstedet og satte ild til det. Der skete en eksplosion, som lagde fabrik og beboelse i ruiner.

Hardy betoner, at det ikke var en aktion, der var besluttet af frihedskæmperne.”

Beretning 6

Under overskriften ”Møbelfabrikken i Lommelev brændt. Seks Revolvermænd trængte ind i Fabrikken og udlagde Brandbomber” stod følgende at læse i Lolland-Falsters Venstreblad mandag den 5. marts 1945: ”Nykøbing F.: Dansk Møbel Arbejdes store Fabrik i Lommelev er i Nat blevet lagt i Aske ved en voldsom Brand paasat af seks Revolvermænd, der trængte ind i Fabrikken og udlagde en Række Brandbomber.

Fabrikkens Sabotagevagt blev ved 22,30-Tiden holdt op af Revolvermænd, som kom kørende i Bil, og blev tvunget til at vække Fabrikant Frederik Møller og Hustru, som fik Ordre til at forlade deres Lejlighed i Løbet af 10 Minutter medtagende deres Værdigenstande.

Derefter udlagde Revolvermændene Brandbomber, som kort efter eksploderede. Saavel Møbelfabrikken som Møllers Privatlejlighed ødelagdes fuldstændigt, og et stort Lager af Færdigvarer og Raamaterialer samt de værdifulde Maskiner blev ligeledes ødelagt.

Zoneredningskorpset fra Eskildstrup mødte med to Sprøjter, men kunde intet stille op, og hele Virksomheden nedbrændte i Løbet af kort Tid.

Man tog Vand fra en Mergelgrav ca. 200 Meter fra Brandstedet, og endnu i Formiddag brændte det livligt i Ruinerne.

Brandskaden er endnu ikke opgjort, men anslaaes løseligt til 400.000 Kr., maaske en halv Million. Fabrikken beskæftigede 30-35 Mand og gennemgik for 5-6 Aar siden en betydelig Udvidelse og Modernisering.”

Samme omtale ordret fra ende til anden

Udsnit af Serena Gallachers tegning til Poul Kristensens artikel.

blev bragt samme dag i samtlige øvrige lokale aviser, dog under hver sin overskrift: ”Møbelfabrikken i Lommelev helt ødelagt ved en paasat Brand. Seks Revolvermænd trængte ind i Fabrikken og lagde Brandbomber” (Lolland-Falsters Folketidende), ”Møbelfabrikken i Lommelev brændt af. Revolverbevæbnede Mænd udlagde Brandbomber” (Lolland-Falsters Stiftstidende) og ”Brandbomber i Møbelfabrik i Lommelev. Privatlejligheden og hele Virksomheden ødelagt” (Nykøbing Social-Demokrat).

Avisomtalen har givetvis dannet grundlag for omtalen i Søren Hansens ”Daglige Beretninger om Begivenheder under den tyske Besættelse”, der oprindeligt blev udsendt i duplikeret form og i 1946 udkom på tryk. Søren Hansens gengivelse er omskrevet i lettere grad. Den er ligeledes forkortet, idet omtalen af brandslukningsarbejdet og fabrikkens tidligere modernise-

ring er udeladt. Eneste afvigelse derudover er at Frederik Møller er blevet til F.R. Møller.

Beretning 7

I årbogen ”Industrisabotagen” udgivet i 1984 af Frihedsmuseets Venner findes følgende kortfattede omtale: ”Den 4. marts 1945 brændte en møbelfabrik i Lommelev med skade for 191.700 kr. efter hold-up mod sabotagevagten; en næsten total ødelæggelse.”

Denne omtale dannede grundlag for følgende notits i Anders Bjørnvads bog ”Hjemmehæren” fra 1988: ”Den 4. marts 1945 blev sabotagevagterne ved en møbelfabrik i Lommelev på Nord-Falster holdt op af sabotører, som derpå afbrændte virksomheden totalt.”

Fejl og misforståelser

Når der tages afsæt i avisomtalen (Beretning 6), der blev nedskrevet umiddelbart efter begivenheden, så kan der konstateres adskillige unøjagtigheder i samtlige øvrige beretninger.

- 1: Sabotagen fandt ikke sted sidst i marts – men den 4. marts. Der er divergerende meninger om der blev antændt celluloselak eller anvendt brandbomber. Og der manglede ikke vand til brandslukningen – det fandtes i en mergelgrav ca. 200 m fra brandstedet.
- 2: Det kan ikke passe, at den omtalte ambulance stammer fra 1938, som Frederik Madsen påstår. Det er snarere den ambulance, som Hans Nellesmann Hansen (født 1922) fortæller om i 1992 i bogen om Sullerup udgivet 2008. Han var indlagt på Stubbekøbing Sygehus i perioden 3. februar til 27. juni 1938. Der var her stationeret en ambulance fra Zone-retningskorpset i Eskilstrup, som portør

Larsen hentede patienter i: ”Larsen fortalte, at de få år før, jeg var der, havde en gammel ”Hudson”, der var så stiv som en fjællevogn, så det har ikke været behageligt at køre i den.” Denne beskrivelse passer ligeledes på den ambulance, som karetmager Mikkelsen leverede i 1927 til Zonen (omtalt i artiklens indledning).

Endvidere forholder det sig sådan, at Mikkelsens Karosserifabrik blev overtaget i 1932 af snedker Plaschke og derefter af møbelfabrikant Møller. Og det står fast, at det ikke var karosserifabrikken – men møbelfabrikken – som blev saboteret. Det skete ikke i 1944 – men i 1945. Endelig var det ikke den tyske besættelsesmagt, som stod for sabotagen/schalburgtagen – men den danske modstandsbevægelse.

- 3: Det er forståeligt, at Mogens Olsen skriver ”Plaske” som det usædvanlige navn Plaschke blev udtalt. Stamfaderen var født 1859 i Mecklenburg-Strelitz, og kom til Nykøbing i 1882, hvor han i 1927 kunne markere sit 40 års jubilæum som snedkermester. Ifølge vejviserne fra første halvdel af 1900-tallet voksede Plaschke-familien til at omfatte både en skibsfører, en maskinmester og en handelsgartner, medens hele 5 af de mandlige familiemedlemmer var snedkere. Og det var Otto Plaschke, som i 1932 købte karetmagerværkstedet i Lommelev og indrettede møbelfabrik. Mogens Olsen oplyser, at der på tidspunktet for sabotagen arbejdede omkring 20 mennesker på Lommelev Møbelfabrik – hvor avisen taler om 30-35 mand.
- 4: Aage Nielsen sætter fornavnet Frederik på møbelfabrikant Møller. Til gengæld

må der stilles spørgsmålstejn ved om den tidligere ejer Plaschke foretog autolakering – formodentlig er der tale om en sammenblanding med den foregående ejer karetmager Mikkelsen. Og det var som tidligere nævnt Plaschke, der startede møbelfabrikken i 1932, medens Møller først overtog den i 1934.

Aage Nielsen fortæller om 20-25 ansatte, hvilket svarer til Mogens Olsens angivelse på omkring 20 mennesker – hvor avisen som nævnt er helt oppe på 30-35 mand. Men oplysningen om at sabotagen fandt sted i efteråret 1943 eller foråret 1944 er helt forkert – det var som fastslået af avisen den 4. marts 1945.

5: Hardy Mortensen er af den opfattelse, at det var nogle karle, som under et drikkelag havde besluttet at fabrikant Møller skulle have en lærestreg på grund af sine nazistiske sympatier – og at det ikke var frihedskæmpere, der stod bag sabotagen.

Det er imidlertid ikke korrekt, hvilket fremgår af en beretning afgivet 9. november 1945 (altså 8 måneder efter sabotagen) af lederen af Modstandsbevægelsens Falkerslev-afdeling Elias Charis Olsen: ”Kun to fra Falkerslev fik en Mundsmag Sabotage, idet ”Vægter” Robert Jensen, Skjørringe og Underforvalter Møller, Skjørringe begge var med til Sabotagen mod Lommelev Møbelfabrik.”

Hardy Mortensen fortæller, at det skete en lørdag aften i begyndelsen af 1945 – det passer meget godt med datoen 4. marts, bortset fra det var en søndag. Endelig oplyser han, at familien Møller ikke var hjemme – hvilket er i direkte modstrid med omtalen i avisen.

6: Det store spørgsmål er: Kan vi helt tro på Venstrebladets omtale? Først og

fremmest er artiklen lavet under stort tidspres. Den er åbenbart skrevet i løbet af mandag formiddag, hvor avisen er blevet trykt og udsendt om eftermiddagen. Selvom journalisten har siddet i Nykøbing, så er det ikke givet at han har kørt til Lommelev. Sandsynligvis har han ringet til Zoneredningskorpset i Eskilstrup og dér fået sine grundoplysninger. Men hvem har journalisten ellers talt med? Kan oplysningerne været ”farvet”?

Har man fra Zonens side tilbageholdt oplysninger, da man måske har været part i aktionen ved f.eks. at stille køretøj til rådighed. Poul Kristensen fortæller i hvert fald følgende: ”Der gik rygter om, at det var en Zoneredningskorpsets biler, sabotørerne brugte, nærmere betegnet en vogn, der blev kaldt ”130”. Det skal hertil bemærkes, at et af Zonens køretøjer havde bilnummeret L130.

Måske har besættelsesmagten censureret teksten eller har der været selvcensur inde i billedet? Under besættelsen var sandhedsbegrebet nødvendigvis en variabel størrelse.

7: Oplysningen om skadens størrelse (i dagens priser) stammer fra krigsforsikringsmateriale baseret på en rapport fra Zonen – og må betragtes som et korrektiv til avisens skøn. Derudover bemærkes, at i Bjørnvads omskrivning er ”hold-up” blevet til ”holdt op af sabotører”, medens sabotagevagten er blevet til flere sabotagevagter. Og udsagnet ”en næsten total ødelæggelse” er blevet strammet til ”afbrændte virksomheden totalt”.

Der var imidlertid kun en sabotagevagt. Skovrider Morten Skude, der var leder af Modstandsbevægelsens Afdeling NV, har i sin rapport af 8. maj 1945 (altså 3 dage efter Befrielsen) således

indtryk, så er der forskel på hvad der lægges vægt på fra person til person. Det gælder i særlig grad erindringer om begivenheder, der ligger langt tilbage i tiden.

Forhistorien

Indledningsvis skal nævnes, at Henrik Mikkelsen og Niels Bennov i Politiken den 22. juli 2004 oplyste, at deres farfar N.P. Mikkelsen i sin tid ejede Lommelev Karosserifabrik, ”hvor de bl.a. malede biler for redningskorpset Zonen.”

Af folketællingen fra 1906 fremgår, at Niels Peter Mikkelsen var født i 1881, og at han på folketællingstidspunktet havde etableret sig som hjulmand i Lommelev og havde både en svend og en lærling ansat. I vejviseren fra 1903 er han ikke nævnt, men i årene 1909-20 benævnes han skiftevis hjulmand og karetmager.

Lolland-Falsters Venstreblad bragte den 7. marts 1927 følgende notits: ”En ny Lakeremetode. N.P. Mikkelsens Karosseri- og Automobilværksted, Lommelev, har som den første her paa Falster indført en ny Form for Automobil- og Vognlakering. I Stedet for Paasmøring af Lakken bliver denne nu sprøjtet paa, hvilket skal bevirke større Holdbarhed og smukkere Glans.” Denne omtale følges op af en annonce i samme avis, hvor virksomheden anbefaler sig med ”Sprøjttemalingsanlæg til Ducolakering af Automobiles.”

I en artikel i Lolland-Falsters Folketidende den 30. maj 1927 omtales et besøg på Lolland-Falsters Zonebrandvæsen og Redningsvæsen i Eskildstrup, hvor lederen Reinholdt Hansen fremviste en ny ambulance, som stationen lige havde fået ind ad døren: ”en Hudson Vogn med Karosseri fra Karetmager Mikkelsen, Lommelev.”

I en nytårs-annonce fra 1928 benævnes virksomheden som Karosserifabrik og Dukkolakkeri. Og i perioden fra juli 1930

Sabotagen mod Lommelev Møbelfabrik

af Poul Kristensen

Jeg vil fortælle om møbelfabrikken i Lommelev, sådan som jeg husker den. Fabrikken var i sin tid startet som karosseriværksted har jeg fået hørt, men jeg husker den kun som møbelfabrik. At den tidligere var karosserifabrik, er dog sikkert korrekt, da jeg senere har læst, at Zonens Redningskorpset fik bygget en ambulance på værktøjsstedet. Møbelfabrikken ejedes af en mand, der hed Møller. Han var tysk gift, og der var mange mennesker. Blandt dem var der nogle, som boede i nærheden af fabrikken. Det var i årene 1943 - 44. Tyskland, ligesom det var tyske officerer på besøg på fabrikken. Jeg husker, at der blev kørt møbler til Guldborg, hvor de blev lastet i tyske lastvogne. Møller har nok følt sig truet, for der blev ansat en sabotagevagt til at holde opsyn om natten. Det var en ung mand fra Nakskov, der fik stillingen. Jeg ved ikke, om han gik hver nat, eller om der var afløst. I han har en uniform, der lignede hiposoldaternes, og han var udstyret med pistol. I efteråret 1944 blev en ung mand ansat på fabrikken. Man mente siden, at han var placeret der af modstandsbevægelsen for at planlægge sabotageaktioner. Det var naturligvis først efter sabotagehandlingen, at man blev klar over det, af den grund, at han var den eneste af arbejderne, der ikke mødte på arbejde morgenen efter, at fabrikken var blevet ramt af sabotage. Jeg ved ikke, om den unge mand var snekker eller altnuljemand, men en dag blev han fyret af værkføreren, og det var netop på Møllers fødselsdag, hvor der var mange gæster til stede. Det berøytale: den unge mand sig af, han gik ud i gården og grund så hjerteskræende, den unge fik medlidenhed med ham og gik i forban for ham, så Møller annullerede fyringen. Fødselsdagen var i januar måned, og sabotagegen fandt sted sidst i marts samme år. Modstandsfolkene slog til en søndag aften ved 22-tiden. Sabotørerne lå på lur, da sabotagevagten kom og skulle i tjeneste. Det var sådan, at når vagten kom, lukkede Møller ham ind ved et bestemt aftalt bankesignal. Vagten forsøgte sig først med et andet signal, men sabotørerne kendte det

Uddrag af Poul Kristensens erindringsartikel i Årsskrift 2008, udgivet af Lokalthistorisk Forening for Nordfalster.

til juni 1931er der næsten hver uge en annonce i Lolland-Falsters Venstreblad med teksten: ”Karosserier i alle Stilarter saavel Last- som Luksusvogne fremstilles smukt og solidt og til konkurrencedygtige Priser. N.P. Mikkelsen, Lommelev pr. Nr. Alslev. Telefon 98x.”

20. januar 1932 findes følgende notits i Lolland-Falsters Venstreblad: ”Møbelfabrikant Otto Plaschke, Nykøbing, har købt Karetmager Mikkelsens tidligere Ejendom i Lommelev for 12.000 Kr. Overtagelse senere.”

noteret: ”Kl. 11.15 har en Patrulje fra Vennerslund fanget Sabotagevagt Poulsen hos Møller, Lommelev.”

Kildekritisk vurdering

1: Poul Kristensen har nedskrevet sin beretning som 72-årig baseret på sin oplevelse af sabotagen, da han var 10 år. Han boede den gang ca. 1/3 kilometer fra fabrikken. Den aften sabotagen fandt sted var han hjemme som barnepige, medens forældrene var i biografen. Begivenheden har derfor gjort et stærkt indtryk, og det var selvfølgelig noget man talte meget om i familien i tiden derefter.

Her er der tale om førstehåndsoplysninger, hvor han bruger vendingen ”Sådan som jeg husker det”. Og derudover udtrykker han sig i forsigtige vendinger som ”har jeg fået fortalt”, ”senere læst”, ”jeg tror”, ”har nok” og ”jeg ved ikke”. Alt i alt er der dog tale om en troværdig beretning på trods af den tidsmæssige afstand på 62 år. Bortset fra enkelte detaljer er overensstemmelsen med avisreferatet påfaldende, men vedkommende har oplyst, at beretningen er skrevet helt uafhængigt af denne.

2: Frederik Madsens beretning indeholder så udpræget tredjehandsoplysninger. Han har fået fortalt noget, måske endog af flere forskellige. Disse oplysninger har han formentlig sammenfattet og deraf skabt en konklusion. Og til sidst er resultatet videregivet til en journalist, som har nedskrevet det med sine egne ord. Der er således tale om en sammenblanding af oplysninger og gisninger, som tilsammen giver et helt forfjelt billede af de faktiske forhold. I det korte citat er der to forkerte årstal, en misforstået opfattelse af at det var karosserifabrikken, der blev saboteret samt et postulat om at

den tyske besættelsesmagt stod bag sabotagen.

3: Mogens Olsens beretning må betragtes som førstehåndsoplysning. Han var 24 år i 1945 og nedskrev sin oplevelse af sabotagen 50 år senere. Han arbejdede på fabrikken, og boede kun 200 m fra denne. Beretningen er meget kortfattet, men korrekt – måske bortset fra antallet af beskæftigede på fabrikken.

4: Aage Nielsen var kun 23 år, da sabotagen fandt sted, og hans beretning blev ligeledes afgivet 50 år senere. Han har ikke rigtig hold på årstal og navne. Sammenblandingen er ikke så mærkelig, eftersom der i det korte åremål fra begyndelsen af 1932 til midten af 1934 var tre forskellige ejere: karetmager Mikkelsen, møbelfabrikant Plaschke og møbelfabrikant Møller.

At sabotagen angives at have fundet sted i efteråret 1943 eller foråret 1944 kan skyldes misforståelse eller fejlhøring af referenten. Selvom beretningen, der må betegnes som andenhåndsoplysning, er nedskrevet kort tid efter samtalen kan gengivelsen meget vel være fejlbehæftet.

5: Hardy Mortensens beretning indeholder førstehåndsoplysninger (som dog er nedskrevet af anden hånd). Han var 24 år i 1945, og hans oplevelser er nedskrevet 60 år senere. Han var ansat hos en gartner, der var kendt som tysk-venlig ligesom fabrikant Møller, og med hvem gartneren havde tætte forbindelser.

Hardy Mortensens beretning er præget af, at han har været tæt på møbelfabrikantens bekendtskabskreds, dog uden selv at være en del af denne. Det er en naturlig ting, at man uvilkårligt får sympati for mennesker, man har mødt og al-

Møbelfabriken i Lommelev brændt

SEKS REVOLVERMÆND TRÆNGTE IND I FABRIKEN OG UDLAGDE BRANDBOMBER.

NYKØBING F.: Dansk Møbel Arbejdes store Fabrik i Lommelev er i Nat blevet lagt i Aske ved en voldsom Brand paasat af seks Revolvermænd, der trængte ind i Fabrikken og udlagde en Række Brandbomber.

Fabrikens Sabotagevagt blev ved 22,30-Tiden holdt op af Revolvermændene, som kom kørende i Bil, og blev tvunget til at vække Fabrikant Frederik Møller og Hustru, som fik Ordre til at forlade deres Lejlighed i Lobet af 10 Minutter medtagende deres Værdigenstande.

Lejlighed ødelægtes fuldstændigt og et stort Lager af Færdigvarer og Raamaterialer samt de værdifulde Maskiner blev ligeledes ødelagt.

Zoneredningskorpset fra Eskilstrup mødte med to Sprøjter, men kunde intet stille op, og hele Virksomheden nedbrændte i Lobet i kort Tid.

Man tog Vand fra en Mergelgrav ca. 200 Meter fra Brandstedet endnu i Formiddag brændte der livligt i Ruinerne.

Brandskaden er endnu i Lad-

Nordfalster

Brandbomber i Møbelfabrik i Lommelev.

Privatlejligheden og hele Virksomheden ødelagt.
Dansk Møbel Arbejdes store Fabrik i Lommelev paa Nordfalster er i Nat blevet lagt i Aske ved en voldsom Brand paasat af 6 Revolvermænd, der trængte ind i Fabrikken og udlagde en Række Brandbomber.

Fabrikens Sabotagevagt blev ved 22,30-Tiden holdt op af Revolvermændene, som kom kørende i Bil, og blev tvunget til at vække Fabrikant Fr. Møller og Hustru, som fik Ordre til at forlade deres Lejlighed i Lobet af 10 Minutter medtagende deres Værdigenstande. Derefter udlagde Revolvermændene Brandbomber, der kort efter eksploderede. Samvitt Møbelfabrikken som Fabrikant Møllers Privatlejlighed ødelægtes fuldstændigt, og et stort Lager af Færdigvarer og Raamaterialer samt de værdifulde Maskiner blev ligeledes ødelagt. Zoneredningskorpset fra Eskilstrup mødte med to Sprøjter, men kunde intet stille op, og hele Virksomheden nedbrændte i Lobet af kort Tid.

Man tog Vand fra en Mergelgrav ca. 200 Meter fra Brandstedet, og endnu i Formiddag brændte der livligt i Ruinerne. Brandskaden er endnu ikke opgjort, men anslaaes løst til 400,000 Kr., maaske om halv Million. Fabrikanten beskæftigede 30-35 Mand og gennemgik for 5-6 Aar siden en betydelig Udvidelse og Modernisering.

Møbelfabriken i Lommelev helt ødelagt ved en paasat Brand

Møbelfabriken i Lommelev brændt af Revolverbevæbnede Mænd udlagde Brandbomber

Dansk Møbel Arbejdes store Fabrik i Lommelev paa Nordfalster er i Nat blevet lagt i Aske ved en voldsom Brand paasat af 6 Revolvermænd, der trængte ind i Fabrikken og udlagde en Række Brandbomber.

Fabrikens Sabotagevagt blev ved 22,30-Tiden holdt op af Revolvermændene, som kom kørende i Bil, og blev tvunget til at vække Fabrikant Fr. Møller og Hustru, som fik Ordre til at forlade deres Lejlighed i Lobet af 10 Minutter medtagende deres Værdigenstande. Derefter udlagde Revolverbevæbnede Mænd Brandbomber, som kort efter eksploderede.

Samvitt Møbelfabrikken som Fabrikant Møllers Privatlejlighed ødelægtes fuldstændigt, og et stort Lager af Færdigvarer og Raamaterialer samt de værdifulde Maskiner blev ligeledes ødelagt. Zoneredningskorpset fra Eskilstrup mødte med to Sprøjter, men kunde intet stille op, og hele Virksomheden nedbrændte i Lobet af kort Tid.

Man tog Vand fra en Mergelgrav ca. 200 Meter fra Brandstedet, og endnu i Formiddag brændte der livligt i Ruinerne. Brandskaden er endnu ikke opgjort, men anslaaes løst til 400,000 Kr., maaske om halv Million. Fabrikanten beskæftigede 30-35 Mand og gennemgik for 5-6 Aar siden en betydelig Udvidelse og Modernisering.

Møbel Arbejdes store Fabrik i Lommelev paa Nordfalster er i Nat blevet lagt i Aske ved en voldsom Brand paasat af seks Revolvermænd, der trængte ind i Fabrikken og udlagde en Række Brandbomber. Fabrikens Sabotagevagt blev ved 22,30-Tiden holdt op af Revolvermændene, som kom kørende i Bil, og derefter blev tvunget til at vække Fabrikant Frederik Møller og Hustru, som fik Ordre til at forlade deres Lejlighed i Lobet af 10 Minutter medtagende deres Værdigenstande. Derefter udlagde seks Revolvermænd Brandbomber, som kort efter eksploderede. Samvitt Møbelfabrikken samt de værdifulde Maskiner blev ligeledes ødelagt. Zoneredningskorpset fra Eskilstrup mødte med to Sprøjter, men kunde intet stille op, og hele Virksomheden nedbrændte i Lobet af kort Tid.

Man tog Vand fra en Mergelgrav ca. 200 Meter fra Brandstedet, og endnu i Formiddag brændte der livligt i Ruinerne. Brandskaden er endnu ikke opgjort, men anslaaes løst til 400,000 Kr., maake om halv Million. Fabrikanten beskæftigede 30-35 Mand og gennemgik for 5-6 Aar siden en betydelig Udvidelse og Modernisering.

ligevel ikke kender. Hans opfattelse af at sabotagen var forårsaget af lokale folk kan være præget af hans arbejdsgiver, men den svarer altså ikke til de faktiske forhold.

6: Venstrebladets beretning er måske baseret på førstehåndsuplysninger indhentet på brandstedet. Men det kan også være oplysninger, som journalisten har fået over telefonen. Til forskel fra de øvrige beretninger, så er avisomtalen skrevet dagen efter at begivenheden fandt sted. Selvom forholdene under besættelsen nødvendiggjorde en vis forsigtighed, når man videregav informationer, så har artiklen en udpræget autenticitet. Og den er i god overensstemmelse med omtalen i det illegale blad "Tiden", som blev udsendt kort tid efter sabotagen. Her får man endvidere nogle supplerende inside-oplysninger, bl.a. at sabotørerne havde skåret telefonledningerne over.

7: Omtalen i bøgerne "Industrisabotagen" og "Hjemmehæren" indeholder ikke øjenvidneberetninger, men er kortfattede beskrivelser af sabotagen. I det ene tilfælde med supplerende oplysning om skadens omfang, medens der i den anden omtale er sket en forvanskning af teksten i førstnævnte. Det er således et skoleeksempel på, hvorledes faktuelle oplysninger kan få en utilsigtet drejning ved omskrivning af foreliggende materiale.

Forklarende efterskrift

I "Danmarks Frihedskamp – Bind I" redigeret af Ebbe Munck og Børge Outze og udgivet 1949 skriver Ole Schrøder under overskriften ""Spioncentralen" i Lommelev" følgende om Snedkermester Fr. Møller: "Møller, der blev Sysselleder (i 1942), var bl.a. Mester for den saakaldte "Spio-

nagecentral" i Lommelev, der dog ikke bør tillægges nogen væsentlig Betydning. Han oprettede et Kartotek over tyskfyendtlige Personer paa Lolland-Falster og modtog iøvrigt Indberetninger om Folkestemningen i Amtet gennem en Række "Korrespondenter" i By og paa Land. Nogen større Indflydelse synes Indberetningerne dog ikke at have haft."

Allerede den 14. marts 1945 (altså 10 dage efter sabotagen) skrev man i det illegale blad "Tiden" udsendt af Danmarks kommunistiske Parti – Lolland Falster følgende: "Saa røg da Sysselleder for DNS-AP, Møllers Møbelfabrik i Lommelev. Om Aftenen blev Fabrikkens Sabotagevagt, ligesom han havde iført sig sin Uniform og skulde paa Vagt, afhentet af en Bil, som kørte ham til Fabrikken. Her blev han beordret til at kalde paa Syssellederen for at faa Nøglerne, som han plejede. Da Møller saa, hvad det drejede sig om, sprang han til Telefonen for at tilkalde Hjælp. Han fik Lov at dreje alt det han vilde – Ledningerne var skaaret over. Der blev hældt brændbar Væske udover hele Ejendommen, og en Time efter var denne Nazivirksomhed en "saga blott"."

Frank V. Nielsen har siden 1980 skrevet et utal af artikler bragt både i denne årbog, men især i det stedlige lokalhistoriske årsskrift. Efter et arbejdsliv som planlægningssekretær i Nørre Alslev Kommune, hvor han var ansat en menneskealder; fik han i december 2006 udgivet bogen "En storkommune dannes – Nørre Alslev Kommune fra istid til i dag".

Kilder

Poul Kristensen: "Sabotagen mod Lommelev Møbelfabrik" i Årsskrift 2008 for Lokalhistorisk Forening for Nordfalster.

Henrik Mikkelsen og Niels Bennov: "Vedrørende Billeder fra en besættelse" i Politiken 22. juli 2004.

Folketællingen februar 1906 i Lommelev By, Nørre Kirkeby Sogn.

Vejvisere for Lolland-Falsters Stift i årene 1909 til 1920.

Notitsen "En ny Lakeremetode" i Lolland-Falsters Venstreblad 7. marts 1927.

Annonce i Lolland-Falsters Venstreblad 7. marts 1927.

Artiklen "Rednings- og Zonebrandstationen i Eskildstrup" i Lolland-Falsters Folketidende 30. maj 1927.

Nytårsannonce i Lolland-Falsters Venstreblad 31. december 1928.

Annonce i Lolland-Falsters Venstreblad i perioden 4. juli 1930 til 12. juni 1931.

Notitsen "Ejendomshandel" i Lolland-Falsters Venstreblad 20. januar 1932.

Udskrift af blad 343 i Gl. Tingbog fra Retten i Nykøbing F. vedrørende Matr. No. 16-d Lommelev By, Nr. Kirkeby Sogn.

Artiklen "Får overrakt to sjældne køretøjer" i Lolland-Falsters Folketidende 10. september 1987.

Mogens Olsen i brev til forfatteren 1995 (utrykt).

Aage Nielsens samtale med forfatteren 1995 (utrykt).

Leif A. Jensen: "Hardy Mortensen's oplevelser i årene 1940-45" 2005 (utrykt).

Artiklen "Møbelfabrikken i Lommelev brændt" i Lolland-Falsters Venstreblad 5. marts 1945.

Søren Hansen: "Daglige Beretninger om Begivenheder under den tyske Besættelse" 1946.

"Industrisabotagen" udgivet af Frihedsmuseets Venner 1984.

Anders Bjørnvad: "Hjemmehæren" 1988.

Hans Nellemann Hansen: "Min barndom, skolegang og livet op gennem tiderne" i Ketty Lykke Jensen (red): "Sullerup – herfra min verden går" 2008.

Notitsen "40 Aars Jubilæum" i Lolland-Falsters Venstreblad 27. oktober 1927.

Vejvisere for Lolland-Falsters Stift i årene 1903 til 1923.

Skatte- og Adressebog for Nykøbing F. Købstad i årene 1931 til 1941.

Elias Charis Olsen: "Beretning 9. November 1945" (utrykt).

Morten Skude: "Rapport 8. Mai 1945" (utrykt).

Ole Schrøder: "'Spioncentralen' i Lommelev" i Ebbe Munch og Børge Outze (red): "Danmarks Frihedskamp – Bind I" 1949.

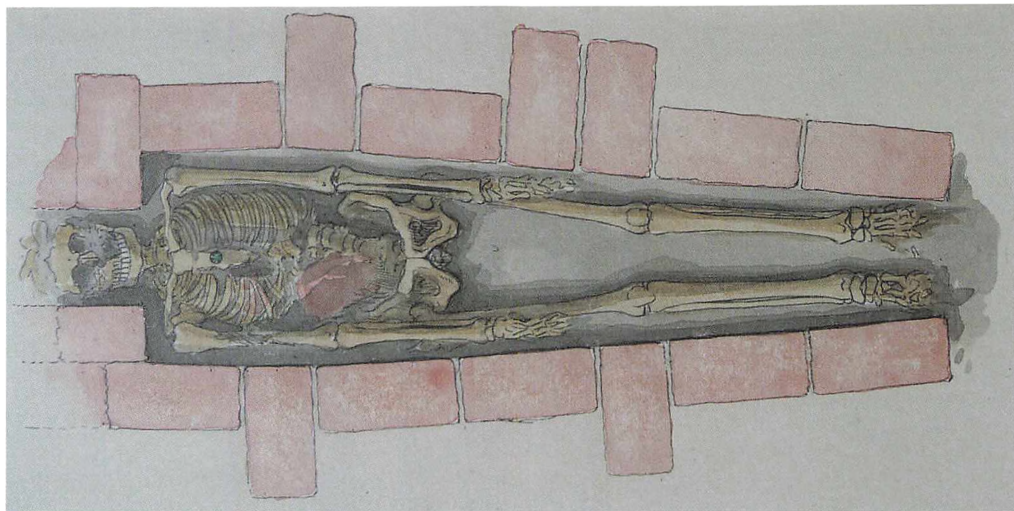
Notitsen "Nordfalster" i "Tiden", udsendt af Danmarks kommunistiske Parti – Lolland Falster 14. marts 1945.

Tak for hjælpen

Danmarks Frihedsmuseum – Falsters Egnshistoriske Arkiv – Lokalhistorisk Arkiv for Nordfalster – Guldborgsund Bibliotekerne, Hovedbiblioteket i Nykøbing F. og Afdelingen i Nørre Alslev – Retten i Nykøbing F., Tinglysningskontoret – Poul Kristensen, Eskildstrup – Leif A. Jensen, Ravnse – Kurt Wilcken-Petersen, Nykøbing F. – Frank Gustavsen, Nykøbing

Engestoftegraven og Borgø

Af Erik Mandrup-Poulsen

Engestofte graven. Copyright Nationalmuseet. Foto ved forfatteren.

Indledning

Når man kommer fra Maribo og kører mod øst af vejen til Nysted, ligger Engestofte Gods til højre, som et varieret, meget smukt anlæg, lige ned til Maribo Sønderø. Herregården udgør en helhed, som den ligger med den store rødstens ladegård i historicistisk stil, en hvid gotisk kirke med en tagrytter og en stor gul klassicistisk teglstenstækket herregårdslænge i to etager over høj kælder.

Manden i graven

I 1889 anlagde graveren på Engestofte Kirkegård et nyt gravsted, da han stødte på munkesten, der viste sig at være fra en

grav. Han underrettede derfor Jørgen Wichfeld, ejeren af Engestofte Gods, som sendte bud til Nationalmuseet. Man sendte Magnus Petersen¹ til Engestofte, og fra ham findes to smukke akvareller af graven og en rapport fra udgravningen. Graven lå i kirkens midterakse udfør vestgavlen. Fra gavlen til fodenden af graven var der 173 cm, og fra jordoverfladen til gravens bund 199 cm.² Graven var muret op af røde munkesten, og kisten gik fra et smalt fodleje, som udvidede sig til skulderen, for derefter at have et lille rum til hovedet (se illustration). Der var ingen sten i bunden, men et lag kalk, og fodenden var åben uden afslutningssten. Over hovedet var

der, som låg, lagt munkesten vandret. Over kroppen lå tagstillede munkesten af samme art som de øvrige sten.

Den gravlagte var en mand på mellem 25 og 55 år, og en højde på mellem 180 og 183 cm.³ Han lå på ryggen med hænderne ned langs siden. Knoglerne i venstre halvdel af ansigtet manglede eller var slået ind. Om det skyldes vold før døden eller skyldes en hændelse efter vides ikke. Magnus Petersen ville nok have skrevet om det, hvis han vurderede at der var noget unormalt. Manden havde været hyllet i en ligklædning af fint linned, som havde været samlet på brystet af en lille bronzeknap, ornamenteret med en stjerne med otte spidser. I fordybningerne var rester af (blå?) emalje. Liget og ligklædet formodes endvidere at have været indhyllet i et lag kalk.

Hvor er vi i tid?

Gravens datering angives til "midten af det 13 århundrede"⁴ og "næppe meget yngre end 1250"⁵. Lidt nærmere kan man måske godt komme, med reference til kongegravene i Sct. Bendts i Ringsted⁶. I de 13 grave, som findes i denne kirke fra Valdemar d. Store død i 1182 til Dronning Margrethes død i 1341, ses en udvikling i gravskikken. Fra grave lavet af munkesten med separat hovedleje og låg af frådsten, over grave af munkesten med separat hovedleje og låg af tagstillede munkesten, til grave af munkesten uden separat hovedleje, og låg af træ eller tagstillede munkesten.

Den grav i Sct. Bendts kirke som kommer Engestoftegraven nærmest, er Dronning Berengarias fra 1221. Så nøjagtigt er det ikke muligt at datere Engestoftegraven ved en sammenligning mellem former. Valdemar Sejrs grav fra 1241 er ligeså meget et match, men fordi graven formodentligt er anlagt før den blev anvendt, er det muligt, at man har brugt den skik, som var på det tidspunkt, hvor graven blev anlagt⁷.

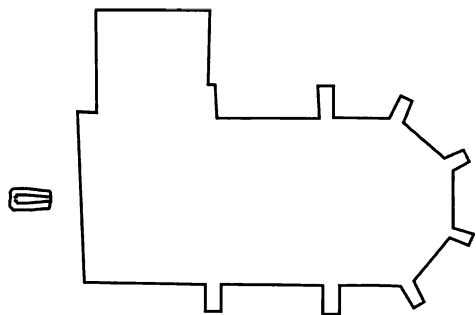

Den lille knap (ca. 1,5 cm) fundet på brystet af liget. Copyright Nationalmuseet. Foto ved forfatteren.

Dette bliver sandsynliggjort af, at Valdemar den unge og hans dronning Elenore d. 1231 er gravsat i grave uden separate hovedlejer. Den sidste grav i Sct. Bendts kirke med frådstenslåg er Dronning Dagmars fra 1212. En datering til 1221 med 10 år i begge retninger er således det nærmeste, vi kan komme for typen. Dertil er der armenes stilling ned langs siden, som også indikere en datering før 1250.⁸

Hvilken status havde den døde i Engestoftegraven?

Der er flere indikationer på den gravlagtes status. Gravtypen, med en muret grav, er lig kongegravene i Ringsted. Jeg har en fornemmelse af at bønder, innerster, og tyende på landet blev gravlagt i trækister eller kisteløst. Så vidt jeg ved, er der ikke nogen forskere, der har taget præcis stilling til hvor skillelinjen mellem anvendelsen af stenkister og trækister, ligklæde etc. lå. Altså om munkestenskister var forbeholdt adelige og gejstlige, trækister for bønderne osv.

Gravens placering i forhold til Engestofte kirke. Copyright Danmarks kirker og Nationalmuseet modificeret af forfatteren.

Graven er anbragt i kirkens øst-vest akse. Dette kan tyde på, at han måske oven i købet har været en af stifterne af kirken, idet man i adskillige kirker over hele landet havde betydende folk begravet enten i koret, midt i skibet eller i tårnet⁹. Dem vi tolker som de betydeligste ligger i kirkens øst-vest akse. Graven er anbragt udenfor kirken, men vi er usikre på hvor den romanske kirke var placeret¹⁰. Endelig er der højden på manden, som er 180-183 cm. En højde som ganske vist ikke er entydig som social indikator for folk i middelalderen. Folk fra adelen fik god og rigelig kost og var derfor generelt højere end bønder og tyende. Desuden er der knappen, som ikke i sig selv er statusgivende, men som oven i de andre ting også taler for, at det er en mand med høj status, som blev begravet her. Den gravlagte tilhørte efter min opfattelse adelen og de efterladte har formentlig fulgt den højeste mode i begravelses på det tidspunkt.

Kirken og stormandsgården

Denne datering af graven gør, at vi må antage, at der har ligget en ældre kirke end den der står i dag. Den nuværende kirke er

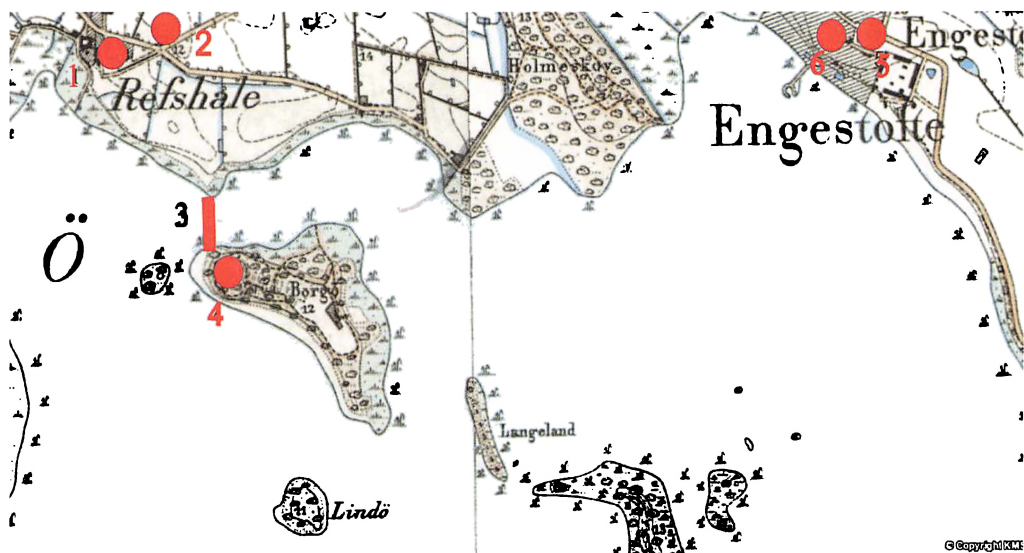
gotisk både ved sine spidsbuede vinduer og sit kor, der er af samme bredde som skibet og afsluttet med en tresidet østgavl. Disse stilræk er først gældende fra omkring 1300 eller måske senere. Det ville være en tanke værd at overveje, om kirken er flyttet lidt, eller om der eventuelt har været tårn/herskabspulpitur, som det man f.eks. forestiller sig var tilfældet med Godsted kirkes. Noget som kun en udgravning kan belyse.

Det vides, at Engestofte i 1231 var en del af kongens jord/kongemagtens jord¹¹. I årene før 1250 var Kristoffer, kongens søn, den senere Kristoffer d.1, hertug over Lolland og Falster¹². Man kan derfor med nogen sikkerhed sige, at den begravede mand i Engestofte, var en af kongens eller måske Kristoffers adelsmænd.

Vi kan ikke se, om Engestofte har været en ubefæstet gård som f.eks. Lisbjerg, der ligger i Jylland, nord for Århus, og som er fra en gang i 1000 tallet¹³, eller måske en borg som i Karlstrup på Sjælland mellem Køge og København, der er fra 1300¹⁴. Det mest sandsynlige er, at det har været en ubefæstet gård, idet arealet, hvor kirken og godset ligger i dag, fremtræder ganske jævnt. Men kun en udgravning kan måske afsløre dette. Kirke og gods synes under alle omstændigheder at have været knyttet sammen fra begyndelsen.

Hvilken rolle har Refshaleborgen i denne forbindelse?

Refshale borg¹⁵ lå på Borgø ca. 1,7 km fra Engestofte, ad søvejen. Den var på dette tidspunkt formodentlig en munkestensborg og var en af to lensborge på Lolland¹⁶. De udgjorde rygraden af den organisation, der holdt sammen på øen, både militært og administrativt for kongemagten eller dens hertugelige repræsentant. Refshaleborgen

Kortet over området mellem Engestofte kirke og Borgø.

1: Refshale landsby. 2: Refshale kirkegård. 3: Broen over til Refshaleborgen. 4: Refshaleborgen. 5: Engestofte kirke. 6: Engestofte herregård. Copyright Kort og Matrikelstyrelsen modificeret af forfatteren.

vides at være en af kongens besiddelser i 1231. Den blev belejret og ødelagt i 1256, for ikke at blive genopbygget.

For at komme til Refshaleborgen kunne man også bruge broen, som synes at forbinde borgen med fastlandet på den tid¹⁷. Broen endte ved landsbyen Refshale, hvor der var en kirkegård og formodentligt en kirke¹⁸. Kirkegården har formodentligt begyndt sin virksomhed før 1100 og sluttet den omkring 1350-tallet i flg. Jakob Kieffer-Olsen¹⁹. Begravelserne på kirkegården er vanlige jordfæstebegravelser enten i kiste eller kisteløse. Der manglede altså det øverste sociale lag, som karakteriseres ved munkestensgrave. De kan meget vel være begravet andetsteds, som for eksempel manden fra Engestofte kirke. Sandsynligvis var Refshale en helt almindelig landsbykirkegård, sådan som Jakob Kieffer-Olsen mener²⁰. I så fald må man enten søge

Borgøs almindelige indbyggere iblandt de døde på kirkegården, eller måske var både kirke og kirkegård ovre på øen. Der er ikke fundet en ladegård på fastlandet, selv om det kunne hævdes, at Refshale landsby kunne være en sådan. Øen var stor nok til at både kirkegård og ladegård kunne være der, idet den i hvert tilfælde var ca. 60.000 m²²¹, hvoraf ca. 25.000 m² blev optaget af borgen og dens volde.

Hvem var så manden i graven?

En række indicier skal opregnes her. Dateringen af Engestoftegraven skal sandsynligvis findes før 1250, formodentligt i tidsrummet mellem 1212-1231. Dateringen af Refshaleborgen er før 1256. Engestofte og Refshaleborgen er i kong Valdemar Sejrs besiddelse 1231. Den begravede mand ved Engestofte kirke er formodentlig en fremstående adelig. Engestofte er tæt placeret ved borgen og man kan sejle til og fra de

to steder. Kristoffer d. I var herre til Lolland og Falster, måske fra engang omkring 1238 og i hvert fald fra 1245 og konge fra 1252-59.

Trods mange uløste spørgsmål har vi hermed tegnet en skitse af en mand, som vi ganske vist ikke kender navnet på. Han har med stor sandsynlighed været en del af Kong Valdemars eller måske Hertug Kristoffers hof. Givet Engestoftes nærhed kunne manden fra graven på Engestofte kirkegård meget vel have været lensmanden, som havde den daglige ledelse med Refshaleborgen.

Erik Mandrup-Poulsen er ansat på Museum Lolland-Falster. Han har studeret arkæologi og historie fra 1974-1978 og deltog om sommeren i udgravninger fra 1971-1978. Han har også ved tidligere lejligheder bidraget med artikler til Lolland-Falsters Historiske Samfunds årbog.

Noter

- ¹ Magnus Petersens Beretning 65/89 i Nationalmuseets Antikvarisk-Topografiske Arkiv, Engestofte sogn, Musse herred, Maribo Amt.
- ² Alle målene er i tommer, men er omregnet til meter. Der regnes med at en dansk tomme er 2,62 jvnf. <http://da.wikipedia.org> opslag: Tomme.
- ³ Magnus Petersen regner med at manden har været 69-70 tommer høj.
- ⁴ Magnus Petersens Beretning 65/89
- ⁵ Danmarks Kirker Maribo Amt s.936
- ⁶ Danmarks kirker, Sorø Amt. Jakob Kieffer-Olsen nævner i Hikuin 17, s. 99-100 og i sin ph.d. afhandling, at der er diskussion om hvorvidt "den romanske grav", som er den gravform som også Engestofte graven tilhører, går op til måske 1300. Det er en diskussion jeg ikke tager stilling til her, idet en afklaring af dette spørgsmål går langt ud over denne artikels mål.
- ⁷ Valdemar II (Sejr) d. 1241, blev begravet i forlængelse af Knud VI d. 1202, imellem dronning Dagmar d. 1212 og Dronning Berengaria d. 1221. De to efterfølgende grave er Valdemar d. unge d. 1231 og hans Dronning Elenore d. 1231.
- ⁸ Jakob Kieffer Olsen: Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark. Aarhus Universitet 1993. s. 78
- ⁹ Hans Stiesdal: Grave i tidlige vesttårne. Hikuin 9, 1983 Moesgård

- ¹⁰ Se afsnittet "Kirken og stormandsgården" i denne artikel.
- ¹¹ Kong Valdemars jordebog bd. I København 1926-43 ved Svend Årkjær s. 49-50 og s. 138-139. For dateringen se s. 28.
- ¹² Danmarks Riges Breve rk.1 bd. 7. Nr. 9, 73, 77, 192. Kun i 192 (i 1245) nævnes han som herre til Lolland og Falster. Der er nogen tvivl om hvorvidt "Hertug" den rette benævnelse.
- ¹³ Vikingernes Aros. Moesgård 2005. 52 ff.
- ¹⁴ Dansk Middelalder arkæologi. Niels-Knud Liebgott. København 1989 s. 77 f.
- ¹⁵ Erik Mandrup-Poulsen: Lensborger på Lolland-Falster, i Lolland-Falster 2006, s. 81.
- ¹⁶ Den anden borg var Vesterborg.
- ¹⁷ Leif Plith Lauritsen: Refshaleprojektet, i Lolland-Falster 2006 s. 88-89.
- ¹⁸ Kirken er ikke fundet. Keld Snedker: Refshaleborgens gravplads. Lolland-Falsters Stiftsmuseum 1973.
- ¹⁹ Jakob Kieffer-Olsen: Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark. Moesgård 1993, s.81.
- ²⁰ Jakob Kieffer-Olsen: Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark. Moesgård 1993, s. 48 se note 19.
- ²¹ Øen er i 10 m koten ca. 60.000 m² og borg og volde udgør ca. 25.000 m². I dag er øen på grund af sænkning af vandstand ca. 170.000 m².

Den ufortrødne foregangsmand

Anton Melgaard (1884-1962)

Elektroinstallatør, R

Af Kaj Dreijer

I 1959 udkom "De danske El-erhverv" som faglig og biografisk håndbog i to bind. Selvbiografien deri af Anton Melgaard Rasmussen er kort og knap:

Melgaard, Anton, elektroinstallatør, f. 15/8 1884 i Århus, søn af gårdejer Lauris Melgaard, g. 22/10 1909 m. Cathrine M. f. Lund, udd. på Askov elektrikerkursus 1904, montør h. Siliam Bjerre, Skive, installatørleksamen i Kbh. 1907, etabl. sig som selvstændig el-installatør i Nykøbing F. 1907, medl. af best. f. Elektroinstallatørforeningen f. Provinsen 1916-58, medl. af best. f. Protektor 1923-53, medl. af Elektricitetsrådet 1942-58, medl. af udvalget for lærlingeuddannelse 1916-58, medl. af svendeprøvekommissionen og af det faglige udvalg 1937-58, de sidste 4 år formand f. samme, medl. brandforsikringselskabernes elektricitetsudvalg, medl. af Elektricitetsrådets installationsudvalg, medl. af best. f. Industri- og Håndværkerforeningen i Nykøbing F., medl. af best. f. Industri- og Håndværkerskolen i Nykøbing F.

Firma: Anton Melgaard, elektroinstallatør, Jernbanegade 14, Nykøbing F

Grundlaget fra Askov

Foranstående selvbiografi kræver naturligvis en uddybende forklaring for nutidens læsere: Askov Højskole var oprettet efter krigen i 1864 tæt ved den nye grænse ved Kongeåen. Fra 1878 underviste den senere så kendte vindkraftpioner P. la Cour i faget Naturkundskab, herunder vindkraft og senere om elektricitet.

Anton Melgaard var allerede i skolen blevet interesseret i fænomenet elektricitet og meldte sig til højskolens første kursus for "Landlige Elektrikere". Det varede i alt 3 (tre!) måneder og omfattede Elektroteknik 75 timer, Installering 150 timer, lidt Maskinlære, Fysik, Kemi, Dansk, Svensk, Tysk og Regning tillige med Tegning og Landmåling. Kurset blev i august afsluttet med Udøvende Praksis i Thy, hvor man hos en af kursisterne, en mejeribestyrer, byggede et elektricitetsværk. Det hele var baseret på anvendelse af 220 volt jævnstrøm, fremstillet af en dynamo, som blev trukket af en vindmølle. Desuden "oplagrede" man strøm på akkumulator-batterier. Formentlig anvendte man også en dampmaskine som drivkraft, mejeriet anvendte jo damp i forvejen.

En anden af kursisterne på Askov var Melgaards tre år yngre kammerat fra skoletiden, Johs. Juul, som senere skabte bl. a. Gedser-møllen. Han var en ivrig fotograf, og fra hans foto af en del af holdet i Thy er "sakset" Anton Melgaard under en arbejdspause.

Formentlig har Melgaard allerede på det tidspunkt set, at Askov-uddannelsen kun var et grundlag, som var brugbart til at bygge små jævnstrøms-elværker rundt om på landet, men man kan af korrespondance se, at han dels sammen med Askov-kolleger, dels med medarbejdere har bygget mange små værker på gårdbrug. Men installationerne i "privaten" og motorinstallationerne ude i avlsbygningerne forudsatte mere faglig viden. Senere byggede han egentlige værker, som forsynede hele

landsbyer, bl. a. på Lolland-Falster. Derfor tog han installatøreksamen i København. Den gav ret til at blive autoriseret installatør, og en sådan udstedte Magistraten i Nykøbing paa Falster 1919 den 14. januar, i form af "Borgerskab her i Byen som Elektriker."

Forretning i Nykøbing F.

Danmarks første store elektricitetsudstilling fandt sted i Nykøbing F. i marts 1907, og byens kommunale elværk blev officielt taget i brug den 7. december 1907. Forsyningsspændingen var 2 x 110 volt jævnstrøm, og dynamoen fik maskinkraft fra en B&W 90 hk (!) dieselmotor. Forud havde der været flere små private elværker ved industrianlæg, som havde mulighed for at levere drivkraft, f. eks. dampmøllen i Langgade. Den leverede strøm til belysning i butikker.

Installatør Melgaard havde på det tidspunkt allerede arbejdet som montør og overmontør i et "Elektrisk firma" i byen, men i 1907 åbnede han som selvstændig en forretning i Østergade og allerede et par år senere købte han ejendommen Jernbanegade 14, hvor der var butik og kontor mod gaden, privatbolig mod gården og på 1.sal, medens værksted og lager lå inde i gården.

Selv om han har haft nok at se til med firmaet, fik Melgaard, som det fremgår af hans selvskrevne biografi, efterhånden flere og flere lokale og landsdækkende tilidsposter. Han har utvivlsomt haft megen hjælp af sin hustru, der forestod kontorarbejdet sammen med yderligere en kontordame. For Hr. Melgaard var naturligvis ofte på rejse, mest til København, i medførf af de mange møder, som tillidsposterne medførte, men så klarede Fru Melgaard og Frk. Ingeborg Petersen hele den daglige styring af de seks svende, som var der, da

jeg selv kom i lære i 1944. En af dem var oprindelig fisker, en anden kolonialkommis og en tredje maskinarbejder. Men de tre yngste havde en egentlig elektrikeruddannelse. Hvis der var tekniske og/eller håndværksmæssige problemer, så støttede de sig til Eibye, som, uden titel, fungerede som en slags overmontør.

Læretiden hos Hr. Melgaard

Min fysiklærer i Byskolen i Nykøbing mente, at jeg var god til fysik og matematik og derfor formentlig ville egne mig til en elektrikeruddannelse. Det blev berettet til min far, som nogen tid senere fortalte mig, at nu han havde aftalt, at jeg kunne komme i lære hos Hr. Melgaard efter afsluttet Præliminæreksamen. Selv havde jeg ingen mening om fremtiden, men jeg har aldrig fortrudt de fire læreår fra 1944-48, selv om jeg, som vel alle andre, senere har oplevet både op- og nedture i faget. Min bror Bent kom efter mig i lære hos Hr. Melgaard fra 1948 til 1952. Vi har begge altid husket Hr. Melgaard med agtelse og taknemlighed for det faglige grundlag, som vi erhvervede i læretiden, men også fordi vi fik kontakt med mennesker i alle samfundslag i deres boliger og beskæftigelser i by og på land, og fordi vi fik indblik i andre håndværksfag på byggepladser samt værksteder og i industrivirksomheder osv.

Arbejdstid og Teknisk skole

Arbejdstiden hos Anton Melgaard var 48 timer 1944 alle hverdage fra kl. 8 til 17 med en times middagspause. I vinterhalvåret kom så undervisningen på Teknisk Skole oven i fra kl. 18 til 20 fire dage om ugen, så senere på aftenen var der ikke mange kræfter til tant og fjas. På min første lønningspose, pengene blev udbetalt i "klingende mønt", er af frk. Petersen noteret "Kr. 5,62". Heri er formentlig indregnet

Selvportræt af elektrikerlærling Kaj Dreijer i teknisk skole, vinteren 1945-46.

kilometerpenge, som var godtgørelse på 2 øre pr. km for arbejdskørsel med egen cykel ud over de første 3 km fra-til Jernbanegade 14. De var gratis! Oven i lønnen betales bidraget til sygekassen. Så vidt jeg husker, var det 2 kroner i kvartalet. Til jul fik svendene og jeg en kontant gave, for mit vedkommende var det kr. 20 den første jul. Det var vist ikke almindeligt! Kort tid før jul blev vi alle inviteret på kaffe i privaten.

Begrebet "julefrokost" var ikke kendt på det tidspunkt, men svendene hos Melgaard holdt påskefrokost. Den blev betalt på følgende måde: alle kabler til brug udendørs og i fugtige rum indeholdt to, tre eller fire kobberledere, som blev benævnt efter tværsnit i kvadratmillimeter. Til almindelig lysinstallation var det "halvanden kvadrat", men til for eks. motorinstallationer anvendtes, alt efter motorstørrelse, 2,5-4-

6-10-16 eller endnu tykkere ledere. Hver enkelt var isoleret med gummi og fælles ompunden med papir, der igen var indeholdt i en kappe af bly. Den igen havde to jernbånd ompundet med en fletning af jute, der var behandlet med olie-tjære, så det hele blev tungt per meter. Når et kabel blev målt ud til anvendelse, blev det naturligvis regnet med mindst tyve-tredive cm som sikkerhed i begge ender. Disse "overskud" skulle egentlig bringes med hjem til firmaet, men det skete ikke ret tit! I stedet blev de samlet på "et sted ude i byen", hvor det så var mit lærlingearbejde at "skrælle" dem, bly for sig, kobber for sig og resten til affald. Metallet blev solgt hos produkthandler Storr, og provenuet finansierede svendenes årlige frokost. Jeg tror, at hr. Melgaard kendte til fremgangsmåden, men blot lukkede øjnene.

På grund af besættelsesmagtens "lån" af teknisk skole-bygningen i vinteren 1944/45 var undervisningen for elfagets førsteårslærlinge forlagt til Byskolen og bestod af lidt teori og megen opmåling og tegning. Lærebogen, der undervistes efter i alle fire læreår, var udgivet i 1934 af elektroinstallatørforeningerne, og kun få ændringer og tilføjelser var senere foretaget. Den var ca. 12 cm bred x 15 cm og med godt 100 sider, hvis tekst og illustrationer spændte over jævn- og vekselstrømsteori, lys- og kraftinstallationer, elmotorer samt svagstrømsanlæg og glødelamper, lysrør m.v. Den sluttede med livredning ved elektricitetsulykker. Set med nutidens øjne ikke ligefrem imponerende, men tilbageskuende kan man forstå hr. Melgaards ønsker om og forslag til endnu bedre uddannelse på teknisk skole, for det havde han arbejdet på gennem sit organisationsarbejde i mange år.

Administrativt anså man elektrikerfaget som hørende under Jern- og Metalindustri-

en. Det var ganske vist Danmarks yngste fag, men var dog i 1943 blevet det sjette-største håndværksfag med ca. 1400 lærlinge. De gik selvfølgelig på den nærmeste tekniske skole, men allerede omkring 1925 havde man i bl.a. Nakskov og Nykøbing indlagt elektrisk strøm til skolernes undervisning af elektrikerlærlinge. Landet over var der i alt ca. 350 tekniske skoler, og der undervistes i mere end 30 af dem i elfaget så godt, som lokaler og lærere muliggjorde det

I Nykøbing foregik undervisningen i en bygning på Engboulevarden. Den var fra 1929 og opført af Industri- og Håndværkerforeningen og facaden fortalte, at her havde dygtige håndværkere vist deres kunnen og bygget en Teknisk Skole. Der var allerede i planlægningen i den høje kælder til venstre for hoveddøren afsat et lokale til lærlinge fra el-fagene. I min læretid var der én lærer, ingeniør Søren Mathiesen, som havde sit daglige arbejde hos Lolland-Falster Telefonaktieselskab på hjørnet af Tværgade/Nygade. Han klarede at undervise såvel elektriker- og elektromekanikerlærlinge som telefonmekanikere. Han var en god lærer, kompetent og vellidt.

Elektroteknisk Laboratorium i Nykøbing

I kraft af sine mange tillidsposter havde installatør Melgaard fra Nykøbing F. fået overbevist Statens Tilsyn med Haandværkeruddannelsen og kollegerne landet over om, at der burde indrettes egentlige elektrotekniske laboratorier på skolerne. Lærerstaben er utvivlsomt gået helhjertert ind for sagen, men materiel og lokaleindretning kostede. En stor post var et omformersæt med tilhørende igangsætter m.v., så man med tilslutning til byens jævnstrømsforsyning kunne lade en motor trække en vekselstrømsgenerator, som le-

Teknisk skole i
Nykøbing F.
1929-1959.

verede 3 x 380/220 volt til forsøgspstillinger med tre faser og nul. Den blev leveret af elektromotorfabriken Thrige i Odense. Thomas B. Thriges Fond stillede til rådighed 60% af udgifterne, Staten 20%, medens resten blev fremskaffet lokalt til de i alt 30-40 laboratorier, som var eller agtedes oprettet. Den samlede pris i Nykøbing var: ”..elektroteknisk Udstyr ca. Kr. 5.800, Snedkerarbejdet Kr. 3.293, dertil Malerarbejde og andet, i alt kr. 10.021,24”. Den fuldstændige indretning har A. Melgaard selv beskrevet i en artikel i *Electra* med henblik på de øvrige laboratorier.

12. marts 1943 indviedes laboratoriet i Nykøbing. Det var dermed repræsentativt for samtlige. Derfor var Handelsministeriet og Tilsynet, Thrige-fonden, Installatørforeningerne for København og Provinserne samt lokalforeningerne på Lolland-Falster og Sydsjælland, Magistraten ved byens borgmester, formand og forstander fra Nykøbing Tekniske Skole samt fra skolerne på Sydhavsøerne og Sydsjælland til stede. I sit referat fra indvielsen skriver Installatørforeningernes månedsblad *Electra*:

”...Bortset herfra var det Installatør A. Melgaards Dag. Hans vedholdende Arbejde for Forbedringen af Lærlingeundervisningen har naaet sit foreløbige Kulminationspunkt gennem Oprettelsen af disse Laboratorier.”

I en tale gengivet i *Electra* fortalte Melgaard udførligt om de lokale Lolland-Falster Installatørforeningers arbejde siden 1916 med hjælp til skolerne i form af læremidler: *”I Elektrikerfaget understøtter en vis teoretisk Viden det praktiske Arbejde, en Undervisning, som de tekniske Skoler altid har været villige til at påtage sig på det Grundlag, som Installatørerne ønskede... Drømmen om et elektroteknisk Laboratorium opstod ret tidligt.. en Drøm, som nu for mange skolars vedkommende er gaaet i Opfyldelse og muligjør, at ikke alene Læreren kan foretage Demonstrationer for Eleverne, men Eleverne kan også selv udføre Forsøg, der bedre end nogen anden Form fastslår Resultatet af den teoretiske Undervisning”*. Direktøren for Statens Tilsyn med Håndværkeruddannelsen karakteriserede i en takketale til Melgaard ham

Anton Melgaard som ridder af Dannebrog.

som værende ”Den ufortrødne foregangsmand”, altså en mand, som trods protester arbejder videre efter sin overbevisning og uden at lade sig standse. 1959 i januar blev Danmarks første tekniske centralskole oprettet på det tidligere hospital i Bispegade i Nykøbing F. Dermed blev det muligt for I & H skolen at modtage ellæringer fra f. eks. Bornholm og yde dem såvel undervisning som ophold.

Ridder af Dannebrog

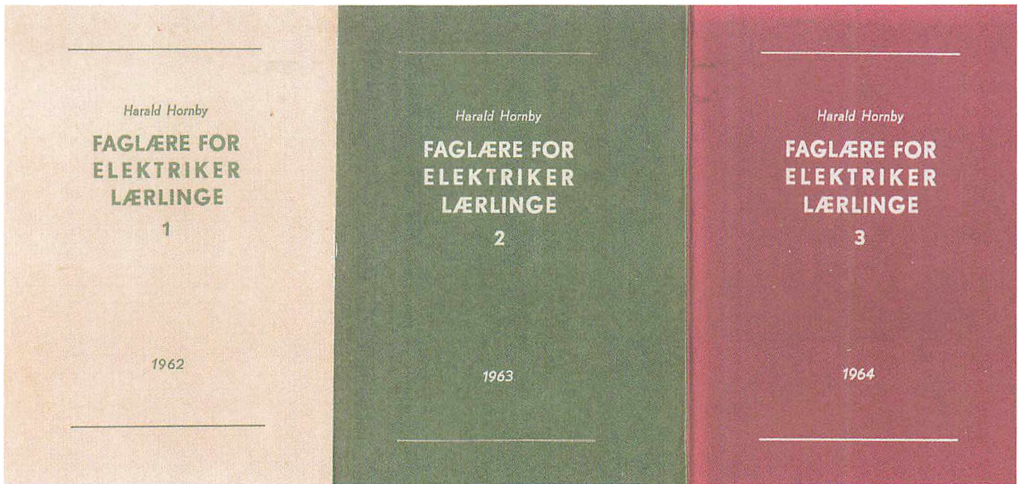
Den 7. maj 1943 blev Anton Melgaard dekoreret med Ridderkorset. I Ordenskapitlets begrundelse er anført, at det er som følge af hans indsats for elektroinstallatøruddannelsen i Danmark.

Lærebogsudvalget

Lærebogsudvalget hørte under udvalget for Læringeuddannelsen. Det bestod af relativt få personer fra de to elektroinstallatørforeninger, fra Elektrikerens Fagforening og fra ellæringsuddannelsen på Næstved og Frederiksberg tekniske skoler.

I sommeren 1954 spurgte hr. Melgaard mig, om jeg havde tid til et møde om 1934-bogen til læringsundervisningen. Den skulle godt og grundigt revideres, og til det var engageret forstanderen for Helsingør Tekniske Skole, ingeniør Harald Hornby. Han havde påtaget sig arbejdet under den forudsætning, at udvalget engagerede en anden, som ville rentegne bogens illustrationer efter hans skitser. Melgaard havde foreslået mig, en af hans tidligere lærlinge og den første, der var fortsat til ingeniør. Men arbejdet hastede. Jeg så for mig mange aftentimer besat, men i betragtning af, hvad jeg huskede fra den bog, jeg kendte, overkommeligt. Tre år senere var jeg blevet meget, meget klogere!

Men så forelå 3 bøger i format A5 til henholdsvis første, andet og tredje års undervisning og med 325, 210 og 190 illustrationer. Der blev ikke anvendt farver i bøgerne eller de tegninger, som blev udarbejdet til hvert års tilhørende arbejdshefter i A4 format. Hornby krævede, at en tegning eller f.eks. et diagram i bøgerne skulle fylde som en tekstspalte enten helt, halvt, 2/3 eller 1/3. Tekst og figur skulle være således tilpasset, at de om overhovedet muligt var på samme bogside. Det fremmer læseværdigheden, sagde han. Så snart et bogafsnit var klar, blev det sendt til bogtrykker, som så lavede et passende antal prøvehefter, der blev sendt til kritik i udvalget og hos faglærerne rundt i landet samt, og det var nok det vigtigste, til en prøveundervisning i Nykøbing i en klasse med en af Melgaards tidligere svende, elektroinstallatør J.

Faglære for elektrikerlærlinge

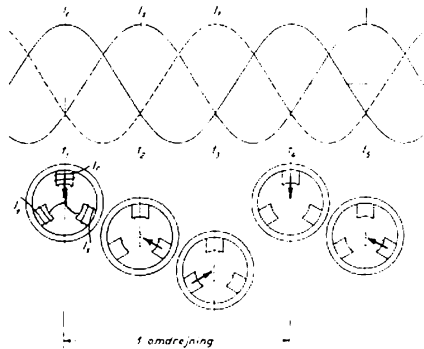

Fig. 40. Frembrøgnelse af drejefelt ved indfasnet strøm. Pilen viser det resulterende magnetfjelds retning.

I øjeblikket t_1 er I_1 maksimum, og I_2 og I_3 hver I_{max} gange sinus 30° d.v.s. det halve af maksimum.

I øjeblikket t_2 er I_2 maksimum, og I_1 og I_3 hver det halve.

I øjeblikket t_3 er I_3 maksimum, og I_1 og I_2 hver det halve.

I øjeblikket t_4 er forholdene påny som ved t_1 o.s.v.

Strømmen regnes her positiv, når den går til statorviklingen.

Det ses, at det resulterende magnetfelt netop drejer sig en omdrejning for hver periode. Omløbstallet bliver altså f o/sec eller $n = 60 \cdot f$ o/min. d.v.s. ved de normale $f = 50$ Hz fås $n = 3000$ o/min.

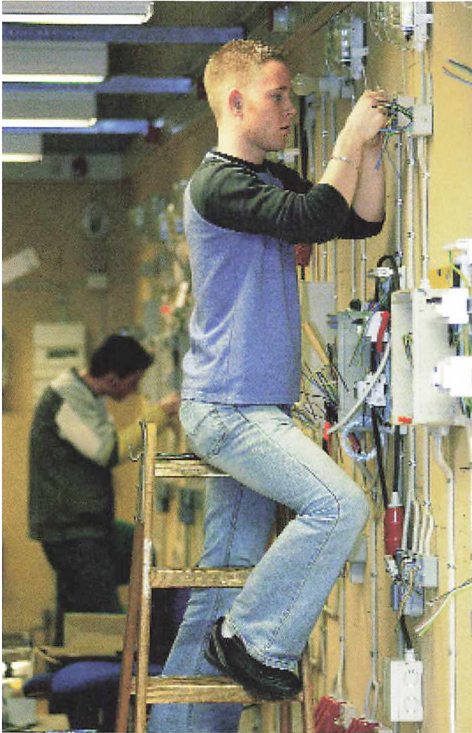
Tilsluttes en 2-polet motor 3-faset vekselstrøm på 50 perioder, vil drejefeltet rotere 50 omgange i sek. eller $50 \cdot 60 = 3000$ omgange pr. min. Idet drejefeltet roterer, induceres i rotorens viklinger et felt, der hele tiden vil søge at modvirke forandringer i statorens polaritet og således danne et drejningsmoment, der søger at få rotoren til at følge statorens drejefelt. Rotoren vil løbe rundt, i dette tilfælde med ca. 2800 omdrejninger pr. min. på grund af det slip, der opstår ved belastningen.

...
 Eksempel fra 3. års lærebog: helside med figur 30 og tekst.

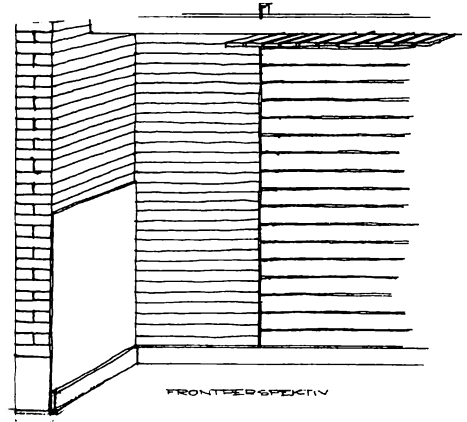
Egerrup, som faglærer. Efter eventuelle tilretninger gik bog eller arbejdshefte så til trykkeriet. Efter tre år begyndte vi forfra med nyt oplag efter indkomne forslag til ændringer eller tilføjelser indarbejdet i tekst og figurer, men grundtankerne i samarbejdet mellem Melgaard og Hornby blev banebrydende for det videre lærebogsarbejde.

I 1963 ønskede Fagkonsulenterne fra Installatørerne og Fagforbundet, at bøgerne skulle yderligere omarbejdes, men frem for alt udvides med nyt stof. Hornby havde allerede inden da frasagt sig yderligere arbejde, og dagskoletankerne var stærkt på vej til at blive til realiteter, selvfølgelig med J. Egerrup som forsøgsleder og med Anton Melgaard i baggrunden.

Jeg blev bedt om med mine medarbejdere på min tegnestue at arbejde videre ud fra Hornbys bøger, men med tekst og figurer ensidigt trykt på løse A4 sider i ringbind, hvor eleverne frit kunne gøre notater, indsætte rapporter fra øvelser osv., fotokopier af særlige diagrammer fra dagens ar-

Prøvestand på CELF samt side fra lærebogen

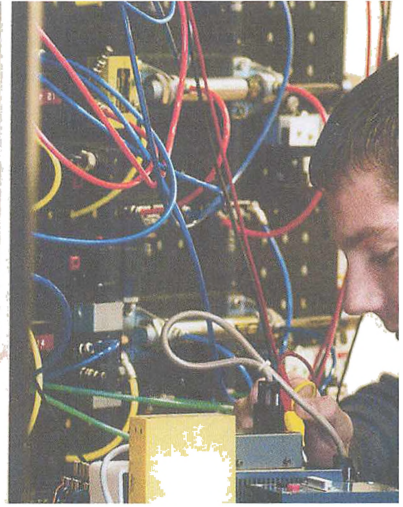
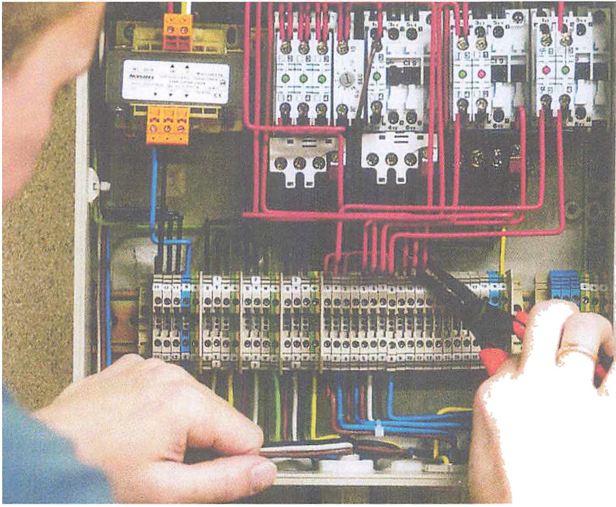

bejde og meget andet. Alt i alt særdeles rigtigt tænkt, og resultatet var godt, men vægtmæssigt blev det et tungt værk, og de tre ringbind var måske bedst egnede til at stå hjemme i elektrikerens reol. Til mit rådgivende og projekterende ingeniørfirma skulle jeg jo også skaffe almindelige, dvs. lønnende opgaver. Derfor var bøgerne og arbejdshefterne en udfyldningsopgave, som vi ikke kunne løse så hurtigt og så alsidigt, som faglærerne ønskede, hvorfor de hver for sig begyndte at udarbejde materiale til fotokopiering.

Prøvestande

I arbejdsheftet til førsteårs-bogen blev på en hel A4-side vist en arkitekttegning af en

prøvestand i plan og opstalter samt frontperspektiv. Sådanne prøvestande byggedes i skolernes værkstedshaller. De bestod af blank mur på betonsokkel, pudset mur samt trævæg og træloft. De skoler, der havde murer- og tømrerlærlinge kunne få en praktisk opgave med at bygge disse stande, efter endt el-arbejde rev man dem ned for så at genopføre dem med de materialer, som var brugbare. Idéen til dem havde hr. Melgaard hentet i Tyskland. I standen kunne lærlingene på meget lille plads udføre eksempel på en fuldstændig husinstallation med anvendelse af klemliste, rør og kabel, diverse typer af stikkontakter, afbrydere og dåser m.v. De fleste af komponenterne kunne genanvendes, så materialespildet var minimalt. Arbejdsbeskrivelsen fyldte en A4-side og sluttede med krav om udfyldelse af materialeliste og udførelse af en installationstegning 1:50 på plan og opstalter samt på fortrykt perspektivtegning. En sådan praktisk og teoretisk opgave var en fordel for lærlingen, for mesteren og skolen. Allerede tidligt i forskolen kunne det afgøres, om lærlingen kunne og ville egne sig for faget.

Modstand mod uddannelserne

Ikke alle arbejdsgivere var enige med deres foreninger i ønsker og forslag om dagskoler, centralskoler og kostskoler. Konsekvenserne var jo bl.a. at de skulle undvære lærlingene op til tre måneder om året fra det daglige arbejde i installationsvirksomheden. I 1958 kom det til en ekstraordinær generalforsamling, hvor Anton Melgaard efter 42 års idealistisk arbejde for lærlingenes uddannelse nedlagde sit mandat og trak sig tilbage til forretningen i Nykøbing.

Det er vist ikke forkert at påstå, at gennemførelsen af Melgaards tanker med de tilpasninger, som er sket, har overbevist skeptikerne om det rigtige i hans ideer. Det er påstået, at de har medført en afvikling af mesterlæren. Det er nok mere rigtigt at sige, at kombinationen af teoretisk og praktisk undervisning på centralskolerne med læretid ude hos installatøren giver det bedst mulige resultat.

Installatør A. Melgaards og hustrus legat

Fru Melgaard døde, og han selv blev få år senere af ramt flere måneders svær syg-

dom. Anton Melgaard døde den 5. november 1962. Den 24. januar 1962, altså kort før sin død, oprettede Melgaard et legat med en legatsum på 650.000 kroner. Legatet omfatter blandt andet installatør Melgaards forretning og har til formål:

At yde beløb til unge og yngre menneskers håndværksmæssige og videregående tekniske uddannelse, fortrinsvis indenfor elektricitetsbranchen, og eksempelvis: tilskud til ophold på skoler og læreanstalter i Danmark eller udland, tilskud til udvikling gennem uddannelsesrejser eller ophold på højskoler og lignende, tilskud til fritidsbeskæftigelse for elever på de faglige kostskoler, herunder støtte til foredrag om samfundsproblemer og anden kulturel virksomhed og endelig støtte Industri- og Håndværkerskolen i Nykøbing F eller andre tilsvarende skoler i Danmark til etablering og videreførelse af prøveundervisning inden for elektricitetsbranchen i såvel teoretisk som praktisk henseende, alt for så vidt det offentlige ikke yder tilskud til disse formål.

Fondsbestyrelsen har igennem årene ydet store beløb til forskellige af de foreskrevne formål. Eksempelvis i 1984, i 100-året for Melgaard's fødsel, bevilgede man 100.000 kroner til fortsat udvikling af forsøgsundervisning. Blandt andet har udveksling af 6 ugers varighed mellem danske, engelske, tyske og hollandske ellæringer været støttet.

Den tekniske udvikling har bevirket, at elfaget har ændret sig endnu mere, end Melgaard formentlig i sin vildeste fantasi har forestillet sig. I nutiden begynder lærlingens 1. år i en virksomhed eller direkte på teknisk skole. Så følger et skolegrundforløb på 20 uger og derefter praktik. På 2. år kan der vælges mellem fire skoleretninger: a. installationsteknik i 8 uger (der mest ligner den oprindelige el-læringeruddannelse), b. styrings- og reguleringsteknik, c. kommunikationsteknik, eller d. bygningsautomatik. De fire retninger fortsætter i de følgende 2 år med skiftevis skole og praksis i virksomheden. Hvor den landlige elektriker anno 1904 havde svensk og tysk som fremmedsprog, så får nutidens lærling i 3. skoleperiode på alle fire retninger engelsk-undervisning, og det forudsættes gode kundskaber i matematik, fysik, IT og dansk.

Selv om de etagemeter, som direkte anvendes af elfagene til teori og praksis, kun er en del af det samlede kompleks, så over jeg alligevel den påstand, at uden de fremsynede lærere, administratorer og andre som i samarbejde med elinstallatør Melgaard fik henlagt forsøgsundervisningen af Danmarks elektrikerlæringer til Nykøbing F. har været medvirkende til, at andre fag er "fulgt med" til byen. De har derved nødvendiggjort de store bygninger til undervisning samtidig med, at centralskoler har skabt behov for bygninger til skolehjemmet, til kantine og ikke at forglemme P-plads til lærlingenes biler!

Kaj Dreijer, f. 1928, udlært elektriker hos elinstallatør Anton Melgaard i 1948 og siden stærkstrømsingeniør fra Københavns Teknikum i 1954, 1963-80 med eget rådgivende ingeniørfirma i Kgs. Lyngby, 1980-91 rådgivning og entreprenør for UNIDO i Wien, Sri Lanka, Sudan, Iran, Guinea-Conacry, Alger og flere andre lande.

Kilder:

Centralbiblioteket i Nykøbing F og Statsbiblioteket i Århus.

Electra, Elektroinstallatørforeningernes medlemsblad.

Arkivalier i firmaet Melgaard.

Jubilæumsskrift, firma A. Melgaard 100 år, tillæg til LF Folketidende.

Elmuseet i Tange.

Faglære for Elektrikerlæringer og El-Faglære.

I & H skolen 125 år.

Egne erindringer.

Fotos: Johs. Juul, Kaj Dreijer, Polyfoto, Museum Lolland-Falster og CELF.

Mediehøsten

– bibliografi over lokalhistoriske udgivelser om Lolland Falster-egnen i 2008

Af Henrik Steen Jensen,
Guldborgsund-bibliotekerne

Ligesom sidste år bygger årets bibliografi primært på et udvalg af registreringer fra *Dansk Lokalbibliografi: Storstrøms Amt og Danbib*. Rettelser og oplysninger om forbigåede udgivelser modtages med tak på adressen hsje@guldborgsund.dk

Mediehøsten: bibliografi over lokalhistoriske udgivelser om Lolland Falster-egnen i 2007 / Henrik Steen Jensen. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 129-138: ill.
DK5: 01.764 Lolland-Falster

Lokalhistorisk Arkiv / Karin Suhr Rasmussen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbe- købing, 10-12: ill.
DK5: 02.91 Emne: Stubbekøbing Kommune; lokalhistoriske arkiver; arkivbenyttelse

Afviklingen af Museet Saxtorp / Katha Qvuis. I: Årsskrift / Lolland-Falsters Stiftsmuseum, 18-19: ill.
DK5: 06 Emne: Museumsforeningen Saxtorp; Saks København

Bøgelund: en samling af genstande fra mere end et århundrede / Anders Peter Koch Hansen. I: Årsskrift / Lolland-Falsters Stiftsmuseum, 25-26: ill.
DK5: 06 Emne: museumssamlinger; Håred; slægtsgårde; slægten Kock, landboliv; Lolland-Falsters Stiftsmuseum

Lader, kleptutter og attentatforsøg / Kasper

Høhling Søsted. I: Årsskrift / Guldborgsund Museum, 17: ill.

DK5: 06 Emne: skrin; håndværkerlav; Rasmussen, Julius. Om forunderlige opdagelser i forbindelse med digitaliseringen af museets genstandsprotokol

Konservering af majstangen fra Slemminge / Pia Lyngberg-Larsen. I: Årsskrift / Lolland-Falsters Stiftsmuseum, 27-28: ill.
DK5: 06.1 Emne: konservering; majstænger; sommerstænger

Om konserveringen af Lolland-Falster Stiftsmuseums samling af middelalderlige kor- buekrucifikser / Anne-Marie Christensen. I: Årsskrift / Lolland-Falsters Stiftsmuseum, 6-9: ill.
DK5: 24.5 Emne: 1300-1350; træskærer- kunst; kors; krucifikser; Skovlænge; restau- rering

100 år med kvinder i dansk lokalpolitik / Kaj Henning Sørensen. I: Lokalhistorisk årsskrift, 4-16: ill.

DK5: 32.5 Emner: Rødby; 1900-1999; 2000-2009; Bille, Karoline f. 1857; Knudsen, Marie f. 1849; Justesen, Bolette Camilla f. 1871; Hasle, Theodora Rask f. 1876; Munch, Kristine; Schroll, Gerda; Roed Jensen, Jenny f. 1898; Osten Hackhe, Ingeborg M.S. von; Berg-Petersen, Nora f.1897. Om kvin- ders politiske engagement i Rødby-området Dansk Kvindesamfund, hjælpe-kasser, Ung-

domsforeningen for Rødby og Omegn, sogneråd, menighedsråd, værgeråd, fattigudvalg og byråd

Farvel min elskede fødeby / Margit Svendsen. I: Årbog for Københavns Stift, 25-28: ill.

DK5: 32.61 Emne: Fugl, Hans; Gosse, Edmund; Danmark; Argentina; udvandrere; danske udvandrere; udvandring; indvandring; historie; 1800-1899. Hans Fugl rejste i 1844 fra Lolland til Argentina. Den engelske forfatter, Edmund Gosse, rejste til Danmark i 1872 og 1874

Flygtninge og indvandrere 1850-1980 / Henrik Lund. Kbh.: Palle Fogtdal, 399 sider: ill.

DK5: 32.61 Emne: Danmark; flygtninge; indvandrere; historie; 1800-1899; 1900-1999; fotografier; billedværker. Fotografisk billedværk, der gennem næsten 400 billeder, billedtekster og korte historiske indledninger tegner et portræt af 21 forskellige flygtningegrupper og deres møde med Danmark. Af indhold: 1893-1929: hvert forår kommer polske roepiger til Lolland-Falster

Byggeri af parcelhus betalte svømmehal / Erik Berth. I: Jul på Falster, 50-51: ill.

DK5: 33.21 Emne: Nykøbing Falster Svømmehal; fundraising; 12 mands klubben; Holmegaard, Poul Erik; Nykøbing-huset; Ivigtutvej; svømmegrise; 1960-1969

Mord og rettersteder på Falster: kulturhistorie for motorcyklister / Anne Elmer. I: Årsskrift / Guldborgsund Museum, 14-15: ill.

DK5: 34.31 Emne: kulturformidling; drab; henrettelse; Resle Strand; Hansen, Osvald; Mossin, Karen Birgitte; Bækmand, Maren

Mordet i natmandens hus ved købstaden Nakskov år 1746: en undersøgelse af uærlighed i 1700-1800-tallets Danmark: med særligt henblik på cases om natmænd i købstaden Nakskov / Anders Peter Koch Hansen. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 23-58: ill. Med litteraturhenvisninger

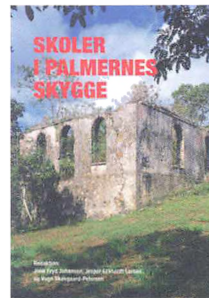
DK5: 34.796 Emne: Nakskov; historie; rets-sager; natmænd; uærlighed; mord; 1700-1799

En troldomssag. I: Lokalhistorisk årsskrift, 43-45: ill.

DK5: 34.796 Emne: Smeds, Inger; Skrædder, Rasmus; Rosenkrantz, Palle; hekseprocesser; Rødby; 1630-1639. Gennemgang af sagens forløb og gengivelse af Christian IV's brev til universitetets rektor og professorer samt af deres efterfølgende betænkning

Kommunalhuset i Vålse forestås fredet / Allan Tønnesen. I: By og land, (81), 29-30: ill.

DK5: 36.2 Emne: Kommunalhuset; Nordfalster; Vålse; Falster; sogneråd; bygninger; arkitektur. Oprettelsen af sognekommuner i 1841 og fra 1867 sogneråd betød yderst sjældent, at der blev opført særlige bygninger til forsamlingerne, men 'kommunalhuset' i Vålse er et eksempel på opførelse af en særlig bygning, der kunne danne rammen om den nye institutions virksomhed

Skoler i palmernes skygge / Julie Fryd Johansen (red.) m.fl. [Kbh.]: Dansk Skolemuseum, 221 sider: ill.

DK5: 37.96 Emne: Dansk Vestindien; Nakskov; skolehistorie. Af indhold: "Send to negerbørn": den dansk vestindiske lærer Victor Cornelius / Karen Sivebæk Munk-Nielsen

For gamle værdige og det bedre borgerskab / Knud Oldin. I: Jul på Falster, 68-71: ill.

DK5: 38.3 Emne: Den Danske Frimurerorden; Foreningen af 14. februar 1868; Borgerstiftelsen (Nykøbing Falster); Nykøbing Falster; stiftelser; socialt udsatte; borgerskabet; boligforhold; ældreboliger; frimurerløger. Borgerstiftelsen og Frimurerlogenens ældreboliger Dagmarhus

Bygningsbevaring på Frilandsmuseet: er det overhovedet muligt / Jesper Herbert-Nielsen. I: Årsskrift / Lolland-Falsters Stiftsmuseum, 10-12.

DK5: 39.06 Emne: De gamle huse; Frilandsmuseet; Maribo; bygningskultur; bevaringsværdige bygninger; konservering

Kippinge Kirke: Sagn og legender / Erik Hansen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 47-49: ill.

DK5: 39.13 Emne: Kippinge Kirke; sagn. Om hvordan jomfruens kirke fik døre; tre søstre og slægtskabet mellem kirketårnene i Kippinge, Nysted og Radsted; troldes indvirkning på placeringen af kirken; kirkens spir som indikator på Øster og Vester Kippinges fortid som én købstad og forløber for Nykøbing; lindorme på kirkegården; samt djævleyngel bag låste låger

Lokalhistorisk Forenings Årsskrift / Asger Klüver-Jensen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 63-64.

DK5: 40.71 Emne: årbøger

Og sådan begyndte det! / Kristine Asser Hansen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 10-12: ill.

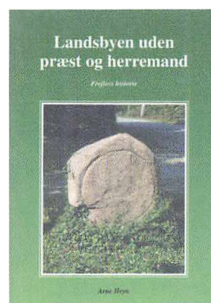
DK5: 40.71 Emne: Lokalhistorisk Forening Stubbekøbing

Eskilstrup: landsbybilleder / Flemming Mützel Olsen (red.). I: Jul på Falster, 48-49: ill.

DK5: 46.4 Eskilstrup

Landsbyen uden præst og herremand / Arne Heyn. Nykøbing F.: Frejlev Arkivet, 144 sider: ill. Med litteraturhenvisninger

DK5: 46.4 Frejlev

Luftrum på Lolland / Martin Keiding. I: Arkitektur DK, (4), 14-15: ill.

DK5: 46.4 Fuglsang

Grønsund Nor ved Næs / Anna-Elisabeth Jensen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 33-35: ill.

DK5: 46.4 Grønsund Nor Emne: drænrør; sluser; dæmninger; landvinding; Calmette, Gérard Antoine de Bosc de la; Næsgård; 1700-1799; 1800-1899

Fortidsmindeskoven Halskov Vænge / Asger Klüver-Jensen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 49-50.

DK5: 46.4 Halskov Vænge

Lidt historie fra Holeby sogn / Arne Pedersen. I: Lokalhistorisk årsskrift, 38-42: ill.

DK5: 46.4 Holeby Emne: Holeby; historie

Nysted billeder: en søkøbstad i krig og fred / Ole Kock Jensen. Produceret af OK Film Production. Nysted: Lokalhistorisk Arkiv i Nysted Kommune, 1 dvd-video, sort-hvid og farve.

DK5: 46.4 Nysted. På omslaget: Bagermester Henrik Hansens film

Det var dengang: glimt fra livet på Nordfalster [Bind] 2 & [Bind] 3 / Bendt Jepsen. Nørre Alslev: Fayesminde.

DK5: 46.4 Nørre-Alslev

Udviklingen ved Rødbyhavn: for 100 år siden / Hans Chr. Bentsen & Anne Margrethe Kondrup Rasmussen. I: Lokalhistorisk årsskrift, 25-33: ill.

DK5: 46.4 Rødbyhavn Emne: Rødby-Puttgården overfarten; Rødbyhavn; Rødby; hav-

ne; havnebygning; 1900-1999. Planerne om etableringen af en havn på den sydlolandske kyst ved Syltholm syd for Rødby - beskrevet gennem aviserne i perioden fra november 1907 til december 1908 samt bestræbelserne for at gennemføre fugleflugtlinien, dvs. færgeforbindelsen mellem Rødby-Puttgården og de dertil knyttede jernbane- og vejforbindelser

Historiske beretninger Nr. 2/ Bent Jensen, Lise Autzen, Erik Petersen & Foreningen Forskergruppen Støvmiderne. Sakskebøbing: Foreningen Forskergruppen Støvmiderne, 108 sider.
DK5: 46.4 Sakskebøbing

Sakskebøbing & omegn på gamle & nye billeder / Bent Jensen, Lise Autzen & Erik Petersen. Sakskebøbing: Foreningen Forskergruppen Støvmiderne, 145 sider: ill.
DK5: 46.4 Sakskebøbing

Lidt mere fra Skovhusene [fortsættelse] / Valdemar Huggé. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 7-11: ill.
DK5: 46.4 Skovhuse Emne: historie; 1900-1999; erindringer

Askø, Fejøl, Femøl, Vejrlø: skifter, fæster, tingbøger / Kirstin Nørgaard Pedersen, Peter Ohm-Hieronymussen & Max Hansen. S.l.: Eget forlag, 1 cd-rom.
DK5: 46.4 Smålandshavet

Lokalhistorisk Forening i Stubbekøbing: 1984-2009 / Erik Thorsen (optagelse & red.). Stubbekøbing: Lokalhistorisk Forening Stubbekøbing, 1 dvd-video. Tillæg til jubilæumsudgaven af foreningens årsskrift.
DK5: 46.4 Stubbekøbing Om bl.a. skanseanlægget ved Hesnæs, opfinderen Peter L. Jensen, firmaet P.W. Wulff og slægten bag, pottemagere, søfart, Stubbekøbing Kirke, Marie Grubbe samt tilblivelsen af Lokalhistorisk Forening

Stubbekøbings historie / Anna-Elisabeth Jensen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 13-29: ill. Med litteraturhenvisninger
DK5: 46.4 Stubbekøbing Emne: Stubbekøbing; historie

Sullerup: herfra min verden går: i fortid og nutid / Ketty Lykke Jensen. [Holsted]: Uhrskov, 292 sider: ill.
DK5: 46.4 Sullerup

Bodethorp var egentlig et navn på en lille by / Ketty Lykke Jensen. I: Jul på Falster, 86-91: ill.
DK5: 46.4 Ønslev Emne: Falster; Boderupgård; gårdhistorie

Dansk Vestindien: langt hjemmefra / Frank V. Nielsen. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 124-128: ill. Med litteraturhenvisninger
DK5: 46.8 Emne: Dansk-Vestindien; Lolland-Falster; kolonialisme; danskere; udvandring; 1600-1699; 1799-1799; 1800-1899. Danskere med tilknytning til Lolland-Falster og deres relationer til Dansk Vestindien

Vingevalnødden ved Fuglsang: markante træer i Danmark XIV / Kaj Halberg. I: Naturens Verden, 91(2), 30-31.
DK5: 57.6 Emne: botanik; Pterocarya Fraxinifolia; valnøddtræ

Geheimeraad C. F. Rabens danske insektindsamlinger: en registrant over en samling akvareller og noter fra Aalholm om sommerfugle og andre insekter og dyr (1740-1752) / Svend Kaaber, Boy Overgaard Nielsen & Thorild Munk. Kbh.: Det Kongelige Bibliotek, 254 sider: ill. Med litteraturhenvisninger
DK5: 58.44

Industrier i Stubbekøbing / Karin Suhr Rasmussen & Bent Blomquist. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 58-62: ill. Med litteraturhenvisninger

DK5: 60.96 Emne: Stubbekøbing; industri; fabriksanlæg; historie

Industrihistorien på vej ind i varmen / Hanne Christensen. I: Årsskrift / Guldborgsund Museum, 11-12: ill.

DK5: 60.9 Emne: sukkerfabrikker; Industri-kulturens År; humanistisk forskning

Dødelighed og årsag til død i Lolland Kommune i perioden 1997-2001: et registerstudie / Benny Sell Gerberg. København: Københavns Universitet, 59 sider: ill. Masterafhandling, Master of public health.

DK5: 61.41

Klimaændringer kan føre til tropesygdomme i Danmark. Da malariaen hærgede på Lolland-Falster / Thomas Lemke. I: Ingeniøren (14), Sektion 1, 4-5: ill.

DK5: 61.612 Emne: klimaændringer; virus-infektioner; tropesygdomme; zoonoser; malaria

Etiske forhold omkring døden: Svanevig Hospice: fra tanke til virkelighed / Birgitte Fagerlund. I: Stiftsbog for Lolland-Falsters stift, 31-37: ill.

DK5: 61.94 Emne: Svanevig Hospice; Bandholm; Svanevig; hospicer; døende; etik

Maribo varmeværk: en del af fjernvarmens historie / Andreas Skov. I: Journalen 18(3), 11-20: ill.

DK5: 62.12 Emne: varmforsyning; fjernvarme; Maribo

Nakskovs befæstning / Leif Plith Lauritsen. I: Årsskrift / Lolland-Falsters Stiftsmuseum, 29-31: ill.

DK5: 62.65 Emne: befæstningsanlæg; befæstningsteknik; kort; 1500-1599; 1600-1699

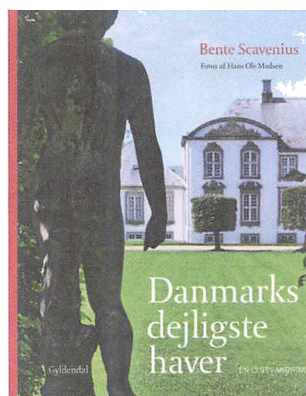
Museumsbanens maskinafdeling: en stille, men effektiv eksistens / Anders Bruun. I: Jernbanen (2), 28-31: ill.

DK5: 62.74 Emne: Museumsbanen Maribo-

Bandholm; jernbanemateriel; lokomotiver; restaurering; veteranog; tog

Næsgaard Agerbrugsskole: et stykke danmarkshistorie på Nordøstfalster / Peter Thor Andersen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 36-41: ill.

DK5: 63.07 Emne: Den Classenske Agerbrugsskole paa Næsgaard; Falster; landbrugsuddannelse; uddannelse; landbrug; landbrugsskoler

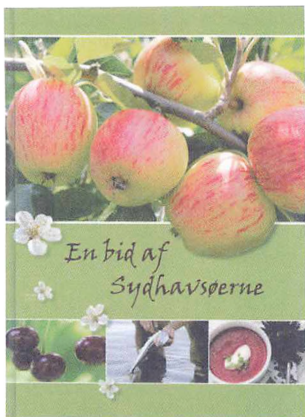

Danmarks dejligste haver: en lystvandring / Bente Scavenius, Hans Ole Madsen (foto) & Annette Ekstrand (billedred.). Kbh.: Gyldendal, 355 sider: ill. Med litteraturhenvisninger og internetadresser

DK5: 63.519 Emne: slotshaver; haver; havekunst; historie; havearkitektur; herregårdshaver; Danmark; billedværker. I tekst og fotografier beskrives tilblivelsen og udviklingen af 25 af Danmarks slots- og herregårdshaver - fra 1700-tallets barokanlæg til de romantiske haver og landskabelige iscenesættelser af herregårdslandskabet. Af indhold: Corsetlitze; Knuthenborg

En bid af Sydhavsøerne: en hyldest til råvarerne / Nethé Plenge. Nykøbing Falster: Lofa, 165 sider: ill.

DK5: 64.1 Emne: Lolland-Falster; egnsretter; kogeboøger; opskrifter. Fire kvinder fra Lolland-Falster præsenterer opskrifter med lokale råvarer som honning, lam og jordbær

samt ramsløg og hornfisk. I 18 afsnit behandles de enkelte råvarer med en kort beskrivelse af producenten og et par opskrifter

Egnsretter og gammel mad / Kjeld Snedker. Nykøbing F.: Guldborgsund Museum, 32 sider: ill.

DK5: 64.1 Emne: Danmark; Lolland-Falster; egnsretter. Beskrivelse af hverdagskosten i Østlolland, hvor forfatteren er opfødt og hvor hans forældre videreførte fjerne tiders levemåde baseret på selvforsyningslandbruget

Trilleboller, groffenbrød og svupsak: bondekost fra Falster / Bi Skaarup I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 59-68: ill. Med litteraturhenvisninger

DK5: 64.1 Emne: Lolland-Falster; egnsretter; madkultur

Historisk mad / Bi Skaarup. I: Årsskrift / Lolland-Falsters Stiftsmuseum, 32-34: ill.

DK5: 64.101 Emne: madkultur; landbokultur; egnsretter; Lolland-Falster

Vidste du, at Europas første motel ligger i Sundby L. / Henrik Sej. I: Jul på Falster, 42-45: ill.

DK5: 64.909 Emne: Motel Liselund; Jørgensen, Sej; Jørgensen, Annelise; 1950-1959

Martin Ovesen har det - men Simon sælger det: en lille rejse gennem Nakskovs forretningsliv /

Martin Ovesen har det
- men Simon sælger det

En lille rejse gennem Nakskovs forretningsliv
Samlet og forudt af Dan Lundrup

Dan Lundrup. Nakskov: Det Gamle Trykkeri, 76 sider: ill.

DK5: 65.0964 Nakskov

Snøftegrisen, Lange Maren og Kejser Wilhelm: røebaner på Lolland-Falster / Ole Jensen. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 5-22: ill. Med litteraturhenvisninger

DK5: 65.841 Emne: Nakskov Sukkerfabrik; Lolland-Falster; jernbaner; sukkerindustri; historie

Roer på skinner: jernbanernes rolle i dansk sukkerproduktion / John Poulsen; Morten Flindt Larsen; Per Topp Nielsen. Smørum: Banebøger, 264 sider: ill.

DK5: 65.842 Emne: privatbaner; jernbaner; roetransport; transport; sukkerroer; Danmark; Lolland; Falster; Fyn; 1890-1899; 1900-1999. Beretning om de jernbaner, der i perioden ca. 1890-1965 blev brugt til at fragte sukkerroehøsten fra landbrugsbedrifterne til saftstationer og sukkerfabrikker

Færgefarten på Grønsund / Niels Koch. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 51-57: ill.

DK5: 65.909 Emne: Grønsund; færgefart; historie

Thal Jensens Konditori, Torvet Nykøbing F. / Niels Thal Jensen. I: Jul på Falster, 78-83: ill.

DK5: 66.81 Emne: Jensen, Carl; Thal Jensen, Oscar; Thal Hensens Konditori; Nykøbing Falster; bagerier; konditorier

Et industrimiljø på landet: sukkerfabrikken i Holeby går fremtiden i møde / Hanne Christensen. I: Årsskrift / Lolland-Falsters Stiftsmuseum, 38-40: ill.

DK5: 66.82 Emne: Sukkerfabrikken Højbygaard; Sukkerfabrikken Lolland; virksomhedshistorie; bygningskultur; bevaringsværdige bygninger

Historien om Nykøbing F. Bryghus / Poul Sørensen. I: Jul på Falster, 36-40: ill.

DK5: 66.84 Emne: Nykøbing F. Bryghus; Falster; øl; bryggerier; historie

Slagtehuse, viktualieforretninger og handelsmænd på Rødbyeengen / Erik Mellerup. I: Lokalhistorisk Årsskrift, 17-24: ill.

DK5: 66.85 Emne: Rødby; slagtehuse; slagteri; 1940-1949; 1950-1959; erindringer

Så lykkedes det! Amsforvalterboligen / Anna-Elisabeth Jensen. I: Årsskrift / Guldborgsund Museum, 7-9: ill.

DK5: 69.2 Emne: bevaringsværdige bygninger

Det nye Fuglsang Kunstmuseum / Anne Højer Petersen. I: Jul på Falster, 5-14: ill.

DK5: 70.86 Emne: Fuglsang Kunstmuseum; Lolland; kunstmuseer; arkitektur; museumsbygninger

En dag på landet / Mette Skov. I: Arkitektur DK, (4), 16-21: ill.

DK5: 70.86 Emne: Fuglsang Kunstmuseum; samlinger

Vores bedste stykker / Tine Nielsen Fabienke (red.) & Gertrud Oelsner (red.). Toreby L.:

Fuglsang Kunstmuseum, 140 sider: ill. Med litteraturhenvisninger

DK5: 70.86 Emne: Fuglsang Kunstmuseum; dansk malerkunst; dansk skulptur; kunstmuseer; kunstsamlinger; historie. Udgivet i forbindelse med åbningen af Fuglsang Kunstmuseum. Indhold: Træk af Fuglsang Kunstmuseums historie / Anne Højer Petersen; Arkitektur og landskab / Tony Fretton og Torben Scønherr; Blikket udefra / Bente Scavinius; Stykkerne / Tine Nielsen Fabienke, Anne Høje Petersen og Gertrud Oelsner

Fuglsang Kunstmuseum / Helene Binet (foto). I: Arkitektur DK, (4), 2-13: ill.

DK5: 71

Huse i Nysted / Peter Bering. [Ny udgave]. Nysted: Nysted Bevaringsforening, 367 sider: ill. + 1 foldet kort. Med litteraturhenvisninger. Tidligere: 1. udgave. Nysted: Nysted Kommune; Kbh.: Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, 1982, 293 sider.

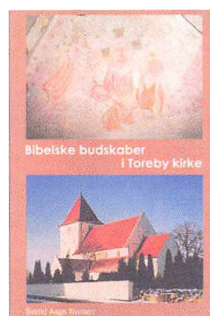
DK5: 71.64 Nysted

Bibelske budskaber i Toreby kirke / Svend Aage Nielsen. S.l.: Aftaleforlaget, 100 sider: ill.

DK5: 71.864 Toreby

Hver mands hus: min kirke / Anne-Birthe Jensen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 30-32: ill.

DK5: 71.864 Emne: Stubbekøbing Kirke

Stræderne i Nakskov: en anderledes udgravning / Thit Birk Petersen. I: Årsskrift / Lolland-Falsters Stiftsmuseum, 22-24: ill.

DK5: 71.9 Emne: Bibrostræde; Tolderenstræde; Kongens Tofte; Kattesundet; 1600-1699; 1700-1799

Lolland rydder op i de vaklende rønner / Rudi Holm, Kirsten Wagberg Hansen. I: Nyhedsmagasinet Danske kommuner. (17), S. 36-38: ill.

DK5: 71.963 Emne: Lolland Kommune; Lolland; landsbyer; byer; byplanlægning; boligområder. Lolland Kommune vil have højnet boligstandarden i landsbyerne, hvilket medfører opkøb og nedrivninger af huse

Swinger det ik' så la' det hellere lig': jazzstykker / Jack Thimm. Vordingborg: Attika, 258 sider. Baseret på stykker tidligere offentliggjort i: Jazz Special 1998-2005.

DK5: 78.9063 Emne: Danmark; jazzmusikere; jazz; interviews. Interviewportrætter af fortrinsvis danske jazzmusikere og tre lange festivalreportager fra København, Femø og Silkeborg. Af indhold: Femø Jazzfestival 2000, Smålandsfarvandet: biksemad uden spejlæg

Holeby Rock på Søen / Claus Helligren Larsen. I: Lokalhistorisk årsskrift, 34-37: ill.

DK5: 78.96 Emne: rock; musikhistorie; Lolland; 1960-1969. Rockmusik på Lolland-Falster i perioden 1956-1970

Sundt, sjovt og socialt: en udstilling om idrættens historie / Anne Elmer. I: Årsskrift / Guldborgsund Museum, 18-19: ill.

DK5: 79.609 Emne: udstillinger; Müller, I.P.; Andersen, Brita; Brydeklubben Thor; Nykøbing Falster Skytteforening

Ømålsordbogen: en sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster,

Fyn og omliggende øer: Bind 9: Isrøver-klofuld. Kbh.: Videnskabernes Selskab.

DK5: 89.66 Emne: dansk sprog; sjællandsk sprog; lollandsk sprog; falstersk sprog; fynsk sprog; ordbøger; dialektordbøger

Laland et Falster / Pierre van der Aa. København: Det Kongelige Bibliotek, 1 kort, 1 jpgfil, digitaliseret udgave af kobberstik 14 x 18 cm fra 1729. Det trykte kort sidder i: La Galerie agreable du Monde / Pierre van der Aa., Leyde, 1730, vol. 43, [pl. 14.]

DK5: 90.2

Lalandiæ et Falstriæ Accurata Descriptio / Gerard Mercator & Jodocus Hondius. København: Det Kongelige Bibliotek, 1 kort, 1 jpgfil, digitaliseret udgave af kobberstik 14 x 18 cm fra 1648. Det trykte kort sidder i: Atlas minor, das ist: Ein kurze jecoh gründliche Beschreibung der ganzen Welt, Amsterdam, 1648, s. 165.

DK5: 90.2

Nieuwe Pascaert van de Sond ende Beldt: Met de onder Behoorende Eylanden seer Naukeurig op gestelt en van veel Fouten Verbeetert Johannes van Keulen. København: Det Kongelige Bibliotek, 1 kort, 1 jpgfil, digitaliseret udgave af kobberstik 50 x 58 cm fra 1720? Det trykte kort sidder i: [Søkort over Nordatlanten, den Engelske Kanal, Nordsøen, de Danske Farvande, Østersøen samt Middelhavet] / Johannes van Keulen, Amsterdam, 1720.

DK5: 90.2

From a grain of sand, a mountain appears / David Gregory, Rasmus Ringgaard & Jørgen Dencker. I: Maritime Archaeology Newsletter from Denmark, (23), 15-23: ill. Med litteraturhenvisninger

DK5: 90.72 Emne: Hårbøllebroskibet; arkæologi; marinarkæologi; sedimenttransport; stabilisering; havbunden; skibsarkæologi; Grønsund

Udflygt til fortiden: guide til 80 gådefulde fortidsminder i Danmark / Søren Olsen. [Kbh.]: Dingbat, 202 sider: ill. Med udførlige rutebeskrivelser og GPS-koordinater.

DK5: 91.15 Emne: runesten; Fiskebæk

Skov. Af indhold: Falsters mærkelige stenrækker

Betydningsfuld fangst? Jagt og fiskeris brug og betydning i jernalder og vikingetid på Sjælland og Lolland-Falster / Tina Rasmussen. København, 1 bd. Speciale, Forhistorisk arkæologi.
DK5: 91.155

Torebygravene: to rige lollandske grave fra romersk jernalder: Identificering af genstandene, datering, det sociale hierarki og den lokale og internationale kontekst / Bo Gyldenkærne. København, 1 bd. Speciale, Forhistorisk arkæologi.
DK5: 91.155

Rillesten i Guldborgsund kommune / Bent Jensen & Erik Petersen. Sakskøbing: Foreningen Forskergruppen Støvmiderne, 51 sider: ill. Med litteraturhenvisninger
DK5: 91.157 Guldborgsund

Engelsborg set med andre øjne / Ole Bengtsson. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 69-86: ill. Med litteraturhenvisninger
DK5: 96.1 Emne: Slotø; Nakskov Fjord; Engelsborg; befæstningsanlæg; historie; flådevæsen; skibsværfter; 1500-1599

Renæssance 2006 i Storstrøms Amt: slip renæssancen løs! / Hanne Christensen. I: Dansk tidsskrift for museumsformidling, (28), 49-68: ill.
DK5: 96.1 Emne: Renæssance 2006; historie; kulturhistorie; 1500-1599; 1600-1699. I Storstrøms Amt blev nogle af de glemte hi-

storiske personer og historiske hændelser fra Renæssancen trukket frem i lyset i renæssanceåret gennem museernes særudstillinger

Borge og voldsteder: en guide til Sydsjælland, Lolland-Falster, Østholsten / Danmarks Borgcenter, Lolland Falster Stiftsmuseum & Bereich Archäologie Lübeck. Vordingborg: Danmarks Borgcenter, 23 sider, ill.
DK5: 96.15 Af indhold: Bønnet Slot; Ålevad voldsted; Eriksvolde; Ravnsborg

Lolland og Falster under svenskekrigene / Poul Hartung. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 50-66: ill.
DK5: 96.2 Emne: Danmark; Lolland; Falster; krige; historie; svenskekrigene; 1650-1659

Englandskrigen 1801-1814: og dens indflydelse på Vestlolland / Per Koch. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 112-123: ill.
DK5: 96.3 Emne: Danmark; Vestlolland; Lolland; befæstningsanlæg; historie; krige; krigen 1807-14; 1800-1809; 1810-1819

Skanseanlægget i Østerskoven / Vibeke Ravn-Mortensen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 42-44: ill.
DK5: 96.4 Emne: Hestehoved Batteri; Hestehoved Fyr; forsvarsværker; lodser; Det Classenske Fideicommiss; 1800-1899

Sabotagen mod Lommelev Møbelfabrik / Povl Kristensen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 44-46: ill.
DK5: 96.71 Emne: Møbelfabrikant Møller; Lommelev Møbelfabrik; nazister; værnemagteri; modstandsfolk

Et uhyggeligt optrin / Valborg & Knud Halskov; Bente Eriksen (red.). I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 34-37: ill.
DK5: 96.71 Emne: Hansen, Lene; Hansen, Thorvald; Nørre Alslev; Restaurant Nordfalster; HIPO-korps; røveri; besættelsestiden

"Den ældste generation i Lolland-Falsters stift" / Helene Strange. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 67-74: ill.
DK5: 99.1 Emne: Lolland-Falster; historie; personalhistorie; 1800-1899; biografier

Hvorfor tager de mine bedste elever? En journalists erindringer / Poul Erik Andersson. I: Jul på Falster, 16-23: ill. Uddrag af forfatterens bog "Et liv på tværs".

DK5: 99.4 Andersson, Poul Erik Emne: atletikklubben Attila; A.J.s Teenager-Club; brande; Erngaard, Erik; Ettrup, Carl; Lolland-Falsters Stiftstidende; Lolland-Falsters Folketidende

Ungdommens præst: Morten Bredsdorff i Tor-kilstrup / Erik Hansen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 88-91: ill.

DK5: 99.4 Bredsdorff, Morten Emne: Tor-kilstrup; præstegerning

Lige så smuk som en prinsesse / Preben Dabelsteen. I: Jul på Falster, 52-61: ill.

DK5: 99.4 Dabelsteen, Preben Emne: Falster; erindringer

Apostlen, kridtpiber og tobak i Stubbekøbing / Mads Fægteborg. I: Grønland, 56(4/5), 204-221: ill. Med litteraturhenvvisninger

DK5: 99.4 Egede, Hans Emne: Grønland; Stubbekøbing; piber; kridtpiber; tobak; rygning; historie; 1700-1799. Hans Egede boede otte år i Stubbekøbing, det satte sig spor i Grønland

Troldmandens lærling / Erik Hansen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 38-43: ill.

DK5: 99.4 Ellehammer, J. C. Emne: Danmark; opfindelser; flyvning; historie. I anledning af 100-året for opfinderens første flyvning

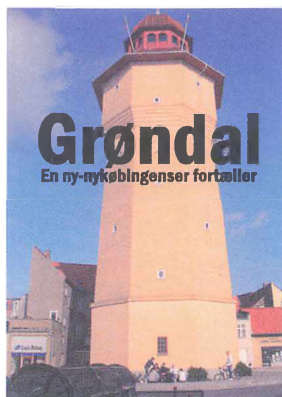
Dreng i 50'ernes Gedser / Kim Grützmeier. I: Jul på Falster, 74-77: ill.

DK5: 99.4 Grützmeier, Kim Emne: Gedser; 1950-1959; erindringer; barndomserindringer

Grøndal: en ny-nykøbingenser fortæller / H. Grøndal Hansen. S.l.: s.n., 156 sider: ill.

DK5: 99.4 Grøndal Hansen, H. Emne: erindringer

Den sidste veteran fra krigen 1864 / Lauritz Hansen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 32-33: ill.

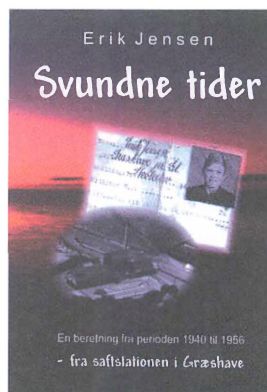
DK5: 99.4 Hansen, Niels Hendrik (184?-1938) Emne: Als; Øster Kippinge; Brarup; 5. Regiment 5. Kompagni; Rasmussen, Ane Kirstine; husmandsliv; gravere

Oluf Hartmann: en vitalist på Fuglsang / Gertrud Oelsner. I: Jul på Falster, 64-67: ill. Med litteraturhenvvisninger

DK5: 99.4 Hartmann, Oluf Emne: Fuglsang Gods; dansk malerkunst

Svundne tider: en beretning fra perioden 1940 til 1956: fra saftstationen i Græshave / Erik Jensen. Nakskov: Støtteforeningen for Danmarks Sukkermuseum, 111 sider: ill.

DK5: 99.4 Jensen, Erik, f. 1932 Emne: Græshave; Lolland; sukkerroer; sukkerindustrien; sukker; historie; 1940-1949; 1950-1959; saftstationer

Der står altid et menneske bag / Asger Klüver-Jensen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 45-48: ill.

DK5: 99.4 Jensen, Peter Laurits Emne: Stubbekøbing; opfindelser; elektronik. I Lodshuset ved Stubbekøbing voksede en verdensberømt op, højttalerens opfinder, som senere emigrerede til USA (1886-1961)

Veras Næsgaard: personlige notater og billeder fra mere end 100 år på Næsgaard / Vera Jørgensen. S.l.: AgroCom Kommunikation og Rådgivning, 44 sider: ill.

DK5: 99.4 Jørgensen, Vera, f. 1930-03-30

Katrine Lønborgs erindringer: skrevet i et stيلهæfte til hendes niece Theodora Lønborg / Katrine Lønborg & Dorte Bartram. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 87-111: ill.

DK5: 99.4 Lønborg, Katrine Emne: Nykøbing Falster; 1840-1849; 1850-1859; 1860-1869; erindringer; barndomserindringer. Katrine Lønborgs (1848-1925) erindringer om sin opvækst i Nakskov. Som 15-årig kom hun til København, hvor hun blev introduceret til skolelederen Nathalie Zahle, gennemgik Nathalie Zahles privatlærerindekursus og endte med at blive institutbestyrerinde for hele barneskolen

Liselotte Mygh in memoriam / Anna-Elisabeth Jensen. I: Årsskrift / Guldborgsund Museum, 6: ill.

DK5: 99.4 Mygh, Liselotte Emne: nekrologer

Fra Gundsemagle Skovhuse til Kærehave Husmandsskole / Erik Hansen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 26-31: ill.

DK5: 99.4 Nielsen, Niels Jørgen, f. 1866 Emne: Kærehave Husmandsskole; Gundsemagle; landliv; husmandsskoler. Forstander på Kærehave Husmandsskole fra 1902

Niels Jørgen og fattiggården / Erik Hansen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 12-25: ill.

DK5: 99.4 Nielsen, Niels Jørgen, f. 1866 Emne: Sullerup; landliv; fattiggårde; erindringer. Forstander på Kærehave Husmands-

skole, barndomsoplevelser og om fattiggården i Sullerup

Regnbuedans : biografi af tidl. kriminalassistent / Tove Nielsen. Stege: DarkLights, 2 bind, ill.

DK5: 99.4 Nielsen, Tove, f. 1941 Emne: erindringer. Forfatteren fortæller om sin opvækst i Vignæs og Guldborg, sit sociale liv samt om sit arbejde inden for Åndssvageforsorgen, Hæren, Fængselsvæsenet og Kriminalpolitiet

Tilbageblik: erindringer fra mit liv / Henning Rasmussen & Ketty Lykke Jensen (red.). [Holsted]: Uhrskov, 334 sider: ill.

DK5: 99.4 Rasmussen, Henning, f. 1934

50 år på museum / Birgit Schytt. I: Årsskrift / Guldborgsund Museum, 20-24: ill.

DK5: 99.4 Schytt, Birgit Emne: erindringer; Museet Falsters Minder. Af indhold: Birgit Schutts tale ved 50-års jubilæumsreceptionen

Slægterne Bils, Tolboe, Dalskov, Frederiksen, Lindström, Tullin / John Bils og Ketty Lykke Jensen. Eskilstrup: [Ketty Lykke Jensen], 189 sider: ill.

DK5: 99.8

Slægterne Hertz, Dalskov, Bils / John Bils & Ketty Lykke Jensen. Eskilstrup: [Ketty Lykke Jensen], 151 sider: ill.

DK5: 99.8

Slægterne Hjort, Hansen, Vinter, Bils / John Bils & Ketty Lykke Jensen. Eskilstrup: [Ketty Lykke Jensen], 109 sider: ill.

DK5: 99.8

Ellehauge slægten: med rødder i Kippinge / Ketty Lykke Jensen. Eskilstrup: Ketty Lykke Jensen, 76 sider: ill.

DK5: 99.9 Ellehauge

Espenhain-slægten: fra 1755-2008 / Ketty Lykke Jensen. [Eskilstrup]: [Ketty Lykke Jensen], 103 sider: ill.

DK5: 99.9 Espenhain

En Hugger-slægt med rødder [i] Lillebrænde

og i Sullerup, Torkilstrup sogn / Ketty Lykke Jensen. [Eskilstrup]: [Ketty Lykke Jensen], 83 sider: ill

DK5: 99.9 Hugger

Slægt fra Falster: Koch og Svan / Ketty Lykke Jensen. Eskilstrup: Ketty Lykke Jensen, 104 sider: ill.

DK5: 99.9 Koch

Slægten Sembach / Bodil Sembach Andersen & Ketty Lykke Jensen. [Holsted]: Uhrskov, 143 sider: ill.

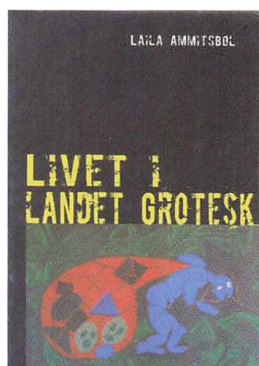
DK5: 99.9 Sembach

Sigward-slægten fra 1630-2008 / Ketty Lykke Jensen. Holsted: Forlaget Uhrskov, 227 sider: ill.

DK5: 99.9 Sigward. Om Sigward-slægten med rødder på Lolland

Livet i landet Grotesk: erindringsroman / Laila Ammitsbøl. Kbh.: Books on Demand, 260 sider

DK5: sk Emne: Nordfalster

Årsberetning 2009

Til årsmødet 22. april 2010

Af Ole A. Munksgaard

I april 2009 var Ebsens Hotel i Maribo endnu en gang rammen omkring Samfundets årsmøde, der, som vedtægterne forlanger det, blev afviklet i april måned. Årsmødet, hvor der deltog omkring 30 medlemmer, blev indledt med et foredrag af museumsdirektør Ulla Schaltz, Museum Lolland-Falster, der på inspirerende og medlevende vis fortalte om sammenlægningsprocessen af henholdsvis Stiftsmuseet i Maribo og Guldborg Museum i Nykøbing til det nye Museum Lolland-Falster. Ud over at redegøre for den komplicerede proces, som sammenlægning havde været, fremlagde Ulla Schaltz også nogle af det nye museums visioner for fremtiden samt de indsatsområder, som museet ville prioritere i de kommende år.

Parallelt med det obligatoriske kaffebord afvikledes generalforsamlingen, som også i 2009 blevet ledet af tidligere formand for Samfundet, Arne Heyn. Formandens beretning og årsregnskabet for 2008 blev vedtaget. Gennem 2009 har Samfundet traditionen tro afholdt et antal arrangementer. Tilbuddet har ikke blot været arrangementer, som Samfundet har været tilrettelægger og afvikler af, men har i større grad afspejlet den beslutning, som bestyrelsen vedtog sidste år om, at der skulle indledes et samarbejde med andre foreninger, museer eller privatpersoner om udbuddet af ture, foredrag og arrangementer med mere. Det første arrangement var en rundvisning ved de svenske skanser ved Guldborg, hvor tidligere major i Vordingborg, Peter Bjørn Jensen, fortalte om de spor, svenskerne i 1659 efterlod sig i skoven i form af skanseanlæg. Senere på sommeren aflagde

omkring 30 personer et besøg i Ostholstein, hvor Neustadt by blev vist frem af familien Thyhsen. På hjemvejen, som bl.a. gik forbi et par større adelsgodser, afsluttedes turen med et besøg ved det gamle kloster i Cismar, hvor en rundvisning i klosterkirken og ved andre dele af klosteranlægget fandt sted. Efter sommerferien var der mulighed for i Gedser - ved hjælp af Sten Andersen - at besøge stations- og færgebygningerne samt se nærmere på redningsstationen og ikke mindst få historien om Gedser som overfartsby fortalt. Slutelig blev der i oktober i samarbejde med Museum Lolland-Falster afholdt en temadag, der som overordnet tema havde roebanerne og de private jernbaner på Lolland-Falster. I skrivende stund er temadagen endnu ikke afviklet, men interessen for dagen er så stor, at der næsten er "udsolgt", d.v.s. omkring 45 deltagere.

Hvad angår årets økonomi kan det oplyses, at primært en flot og velredigeret årbog er medvirkende til, at Samfundets økonomi er stabil. I denne forbindelse må det dog beklages, at en kommunikationsbrist mellem Samfundet og Post Danmark betød, at årbogen blev udsendt med forsinkelse. Denne økonomiske stabilitet betyder, at Samfundet står velrustet til at markere dets 100-års jubilæum i 1912.

Til slut kan det siges, at Samfundet har haft et godt år. Medlemstallet er fortsat acceptabelt, vi har en sund økonomi og vores arrangementer og årbogen modtages og omtales fortsat på bedste vis af medlemmerne, dagspressen samt andre historiske tidsskrifter. Derfor skal der her rettes en stor tak til de øvrige bestyrelsesmedlemmer for deres store og frivillige indsats for Samfundet.

Lolland-Falsters Historiske Samfund

Oprettet 27. juni 1912

ÆRESMEDLEM

Fhv. skoleinspekt. Arne Heyn, Nykøbing F.

Formand:

Ole A. Munksgaard, Mågevej 8, Langø,
4900 Nakskov, tlf. 54 94 81 43.

oam@c.dk

Næstformand:

Palle Sørensen, Skolevej 1, Frejlev, 4892
Kettinge, tlf. 54 87 36 40.

skolevej1@mail.tele.dk

Sekretær:

Bjarne A. Madsen, Storemosevej 109, 4944
Fejøl, tlf. 54 71 31 00

bam@km.dk

Ina Antonsen, Nykøbingvej 65, Nørre Kir-
keby, 4863 Eskilstrup, tlf. 54 43 64 28.

inboge@mail.tele.dk

Hans Christian Bentsen, Kløvervænget 3,
4970 Rødby, tlf. 54 60 15 14.

Heidi Pfeffer, Peter Freuchensvej 21 E st. 1
4800 Nykøbing F., tlf. 54 82 80 35.

heidipfeffer@mail.dk

Kim Hansen, Vestensborg Allé 57,
4800 Nykøbing F., tlf. 54 82 35 33.

kimh@tdcadsl.dk

Suppleant

Elisabeth Schjerning, Lupinvej 64,
4873 Væggerløse, tlf. 54 13 63 53

erik.schjerning@mail.dk

Suppleant

Ove H. Nielsen, Nørregade 8A,
4930 Maribo, tlf. 54 75 82 50

ove.nielsen@mknet.dk

Kasserer

Lise Klinke/Museum Lolland-Falster
Frisegade 40, 4800 Nykøbing F.

lk@museumlollandfalster.dk

Revisorer

Henning Bjørn, Degneallé 14,
4990 Sakskøbing.

Bent Munck Hansen, Sønderhøj 20,
4960 Holeby

Revisorsuppleanter

Fritz Jensen, Sundvænget 3A,
4800 Nykøbing F.

Flemming Müthel Olsen,
Lundevej 32A, 4800 Nykøbing F.

UDVALG

Redaktionsudvalg

Heidi Pfeffer, Ole A. Munksgaard, Bjarne A.
Madsen og Kim Hansen.

Arrangementsudvalg

Ole A. Munksgaard, Palle Sørensen, Ina An-
tonsen, Hans Chr. Bentsen og Kim Hansen.

Tilsyn med mindesten

Palle Sørensen og Kim Hansen.

Repræsentantskabet for Institutionen Stats-
minister C. D. F. Reventlows Minde

Ina Antonsen.

Bestyrelsen for Museum Lolland-Falster

Ole A. Munksgaard.

Se også Lolland-Falsters Historiske Samfunds hjemmeside:

www.lollandfalstershistorie.dk

Love for Lolland-Falsters historiske Samfund

§ 1.

Samfundets formål er at vække og fremme den historiske interesse ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og synliggøre landsdelens historie. Samfundets hjemsted er Mariibo.

§ 2.

Formålet søges opnået gennem udgivelse af en årbog og andre historiske publikationer samt, for så vidt de økonomiske midler er til stede, ved afholdelse af offentlige møder med foredrag rundt i landsdelen, udflugter m.v.

Endvidere er det et formål at søge rejst og vedligeholdt mindsten over historiske personer og steder.

Samfundet ønsker et samarbejde med lokalhistoriske arkiver og museer og ønsker om muligt at støtte lokalhistoriske aktiviteter på Lolland-Falster.

§ 3.

Kontingentet fastsættes på generalforsamlingen. Alle medlemmer modtager gratis samfundets årbog mod betaling af forsendelsesomkostninger.

§ 4.

Samfundets bestyrelse består af 7 medlemmer, hvoraf 4 vælges i lige årstal og 3 i ulige årstal. Bestyrelsesmedlemmerne vælges ved simpelt flertal for 2 år ad gangen. Desuden vælges 2 bestyrelsessuppleanter, hvoraf 1 afgår hvert år. Der vælges ligeledes 2 revisorer samt 2 revisorsuppleanter, hvoraf halvdelen afgår skiftevis hvert år.

Bestyrelsen konstituerer sig efter hver generalforsamling med formand, næstformand, kasserer og sekretær, og disse udgør samfundets forretningsudvalg. Bestyrelsen vælger en redaktør af årbogen i eller uden for sin midte. Kasseren kan ligeledes vælges i eller uden for bestyrelsens midte.

Bestyrelsen nedsætter udvalg til at arbejde med samfundets aktiviteter, således redaktionen af årbogen, arrangementer, medlemshvervning

med mere. Bestyrelsen kan om nødvendigt vælge interesserede medlemmer til udvalgene.

§ 5.

Generalforsamlingen indkaldes via meddelelse gennem dagspressen eller ved direkte indbydelse, hvilket sker mindst 14 dage før generalforsamlingens afholdelse. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, skal være formanden (bestyrelsen) i hænde mindst 1 uge før generalforsamlingen.

Den årlige generalforsamling afholdes i april måned. På denne aflægger bestyrelsen (formanden) sin beretning om samfundets aktiviteter i det forløbne regnskabsår, der løber fra 1. april til 31. marts samt kassereren fremlægger det reviderede regnskab. Endvidere afholdes valg af bestyrelsesmedlemmer, bestyrelsessuppleanter, revisorer og revisorsuppleanter.

På generalforsamlingen fremlægges en orientering om samfundets kommende aktiviteter, som udsendes til medlemmerne.

Ekstraordinær generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder grund til dette. En ekstraordinær generalforsamling skal indkaldes, når mindst 25 medlemmer skriftlig kræver dette, således at den ekstraordinære generalforsamling afholdes senest 1 måned efter at kravet er rejst.

Alle afgørelser på generalforsamlingen træffes ved simpelt stemmeflertal. Vedtagelse af ændringer af lovene og om samfundets opløsning skal dog finde sted på 2 umiddelbart på hinanden følgende generalforsamlinger. Tidsrummet mellem de 2 generalforsamlinger skal være mindst 14 dage og bekendtgørelse om generalforsamlingerne skal sendes til medlemmerne.

Ved beslutning om samfundets opløsning bestemmer den siddende generalforsamling, hvad der skal ske med de midler, som samfundet måtte være i besiddelse af.

Lovene således vedtaget på generalforsamlingerne den 13. maj og den 2. juni 1986, den 22. april 1993 og senest den 20. april 2004 og den 12. april 2005.

Person- og stednavneregister

A			
Aalborg	22		
Aalborg Amt	9, 15		
Agger, C. P.	65		
Albert Lea	34		
Albinus-Jørgensen, Johannes	65		
Alburg	35		
Ancher, Peter Kofod	83ff.		
Andersen, Edel	100		
Andersen, H. C.	89ff.		
Anger, Edvard Julius	60		
Arctander, Carl	102		
Argentina	29		
Askov 34ff.	125		
Australien	21, 29		
B			
Bartholdy, Johan	96		
Bech, Hans	92		
Bender, Henning	5		
Benkov, Niels	115		
Berggren, C. R.	71		
Blooming Prairie	34		
Borgø	120ff.		
Bornholm	9, 19, 39		
Bornholms Amt	10, 15		
Boston	29		
Brandes, Georg	108		
Brasilien	29		
Bredsdorff, Thomas	90		
British Columbia	37		
Broberg, Claus	49		
Bruun, Rasmus Rasmussen	45		
Buck, Ole	95		
Buffalo	25		
Buhne, Hans Heinrich	37		
Byrding, Holger	100		
C			
Californien	22, 37ff.		
Canada	21, 29, 35		
Chenin, Friderich	49		
Chicago	6, 9, 11, 29		
Christensen, Christian Ludvig	19, 26, 39		
Christensen, Gustav	62		
Christensen, Mads	49		
Christiansen, Einar	92		
Clausen, Carl	72		
Clausen, Christian	61		
Clausen, Rasmus	60		
Clausen, Rudolf	61		
Clausen, Sophus	94		
Copenhagen	35		
D			
Dalum	35		
Danmark	5ff.		
Dannebrog	5ff., 36		
Dannevang	35		
Dannevirke	7, 21, 36		
Denmark	20, 35		
Des Moines	31		
Detroit	26, 32		
Dickson	22		
Dons, Elisabeth	91		
Dreyer, Kaj	125ff.		
Dyssel, provst	85		
E			
Egeløv	45		
Elk Horn	33		
Ellis Island	10ff.		
Engel, kompagnikirurg	51		
Engestofte	120ff.		
Enna, Alexandro	88		
Enna, Andreas Alexander	88		
Enna, August Emil	87ff.		
Enna, Ernst	89		
Enna, Leo	107		
Enna, Magnus Ferdinand	88ff.		
Eskilstrup	38		
Eureka	37ff.		
F			
Faber, Peter	96		
Falster	17, 30, 32, 38		
Fensmark, Henrik	68, 70		
Ferndale	38		
Fitger, Arthur	90		
Flårup	33		
Flensburg	90		
Ford, Henry	32		
Frederiksen, Johan D.	30		
Fredriksborg Amt	10		
Friis, Anton	72		
Friis, J.	60		
Fristrup, Peter	102		
Fürstenwalde	46		
Fuglsang Gods	30		
Fuglse	6, 19		
G			
Gade, Niels W.	90, 96		
Gade, Svend	97, 99		
Grayling	31ff.		
Greenville	3, 32		
Grundtvig, Frederik Lange	34		
Gundslev	44ff.		
Gyllich, Valdemar	92		
H			
Hampe, Hans	47		
Hancock County	33		
Hannibal, Lars	6, 19ff., 35		
Hansdatter, Bodil	47		
Hansen, Anton	68, 72		
Hansen, Christian	30, 60, 67		
Hansen, Frederik	61		
Hansen, Holger	102		
Hansen, Margrethe	31ff.		

Hansen, Max	44
Hansen, Niels	48
Hansen, Rasmus	30ff., 40
Hansen, Søren	112ff.
Hansen, Vilhelm	28
Hanson Hills	31
Hardenberg	88
Hardenberg-Reventlow, Chr. Heinrich August	88
Harlan County	33
Hartland	19, 26
Hartmann, J. P. E.	90
Heiner, Jørgen	87
Helweg, T.	31
Hennings, Henrik	93
Henrichsen, Anders Jørgen	84
Henrichsen, Eline Amalia	88
Henrichsen, Hans Jacob	84
Henrichsen, Knud	84ff.
Herredskirke	11
Herritslev	33
Hjørring Amt	9, 15
Holm, Just	89
Holm, skarpretter	52
Holsten	45
Horslunde	57

I	
Illinois	6ff.
Iowa	6ff., 31ff.
Ipsen, Alfred	90

J	
Jacobsen, Christian	37ff.
Jacobsen, Georg	37
Jacobsen, Mathilde	37
Jacobsen, Merry	37
Jensdatter, Maren	45
Jensen, Henrik Steen	135
Jensen, Leif A.	111
Jensen, Lønborg	61
Jensen, M.	72
Jensen, Niels	60ff.
Johansen, fru	72
Johansson, Kurt E.	66
Johan-Svendsen, Eyvind	91
Juliussen, L.	72ff.

K	
Kettinge	36
Kimbalton	33
Kjerulf, Charles	96
København	11, 13, 22, 36
Koefod, V.	48
Kolding	45
Kristensen, Poul	110ff.
Kristoffer d. I	122, 124
Krogh, A.	72ff.
Krogh, Torben	106
Krohn, Pietro	91ff.

L	
Lake Margrethe	31
Lake Superior	32
Lander, Harald	99

Langeland	9, 30
Larsdatter, Sidsel	49
Larsen, H.	60
Larsen, Johs.	69
Larsen, L.	60
Larsen, Marie	28
Larsen, Søren	44ff.
Lassen, Elna	102
Lassen, Thomas W.	82
Lauritsen, Bennet	45
Laursen, J.	68
Lolland	6, 17, 30, 94, 122
Lolland-Falster	9ff., 18ff., 30, 44
Lommelev	54, 110ff.
Ludington	32
Lund, Carl	96, 98
Lundqvist, Martellius	100

M	
Madsen, Bjarne A.	57
Madsen, Frederik	111ff.
Mandrup-Poulsen, Erik	120
Manistee	32
Maribo	17, 120
Maribo Amt	5ff., 15, 21
Maribo Sønderø	120ff.
Marquette	32
Mathiesen, Søren	128
Matsen, distriktskirurg	50
Melgaard, Anton	125ff.
Melgaard, fru	126, 133
Michaëlis, Sophus	93
Michigan	29ff.
Midtjylland	17
Mikkelsen, Henrik	115
Mikkelsen, Niels Peter	115
Milwaukee	26
Minneapolis	22
Minnesota	7ff., 34ff.
Mississippi	25
Missouri	25
Møller, Frederik	61, 111ff.
Møller, Hans Ludvig	58, 62
Møller, Kai Friis	101
Mortensen, Hardy	111ff.
Munksgaard, Ole A.	147
Muskegon	32

N	
Næsbyholm	45
Nakskov	11, 17, 37, 94, 102, 128
Nebraska	5, 7, 19
Negeunee	32
New Brunswick	21
New Denmark	21
New Orleans	25
New York	11, 25, 27ff.
New Zealand	21, 29
Nielsen, Aage	111ff.
Nielsen, C. C. A.	60
Nielsen, Carl	88
Nielsen, Frank V.	110
Nielsen, Martinus	92
Nielsen, Oscar Mattheus	37

Nielsen, Rasmus	61
Nielsen, Thora	60
Nordfalster	110
Nordjylland	9, 39
Nordlunde	57
Nordvestlolland	57
Nygaard, Frederik	108
Nykøbing Falster	10, 18, 126ff.
Nymand, L.	68ff.
Nysted	7, 17, 35ff., 120
Nøbbet	57ff.
Nørre Kirkeby	110
Nørre Vedby	45

O	
Odense	22
Olesen, Chr.	72
Olsen, Ejnar	61
Olsen, Johs.	68, 72ff.
Olsen, Mogens	111ff.
Oregon	37
Owatonna	34

P	
Paulli, S. H.	90
Pedersen Anna	54
Pedersen, Anders	49
Pedersen, Benjamin	98
Pedersen, Jens	85
Petaluma	38
Petersen, Hans Peter	28
Petersen, Ingeborg	126
Petersen, købmand	60
Petersen, tømrer	72
Plascke, Otto	111ff.
Poulsen, Adam	99
Præstø Amt	15, 21
Presho	12
Prinsesse Marie	98

Q	
Queensland	21

R	
Raben-Levetzau, greve	98
Racine	22, 30
Rasmusdatter, Johanne	45
Rasmussen, Christiane	60
Rasmussen H. C.	36
Rasmussen, H.	69
Rasmussen, Hans	60
Rasmussen, Marie	12
Rasmussen, muremester	65
Rasmussen, Peter	89
Rasmussen, Rasmus	45
Refshale	123
Refshale Borg	122
Reventlow, greve	62
Riis-Knudsen, C.	92
Ringkøbing Amt	10
Ringsted	121
Rocky Mountains	7
Rode, Helge	94
Rode, Ove	94, 96
Rosenberg, P. A.	97ff.

S	
San Francisco	12, 38
Schiørring, Christian	89
Simon, Carl August	44ff.
Sjælland	16
Skanderborg Amt	10
Skotte, fru	72
Skottemarke	33
Skude, Morten	114
Sleepy Eye	34
Solvang	35
South Dakota	6 ff.
Springville	12
Steffensen, Ingeborg	100
Stokkemarke	19, 26, 82
Strange, Helene	54
Strie, Jens	47, 50
Stuckenberg, Viggo	94, 100
Svendsen, Johan	91
Sønderjylland	39
Sørensatter, Margrethe	44ff.
Sørensen, Carl Alfred Christian	11ff.
Sørensen, Rasmus	19ff., 25ff., 34, 39

T	
Theil, fru	72
Theil, K.	60
Thisted Amt	10, 15
Thomsen, P.	60
Thomsen, Thora	72ff.
Topp, Maren Kirstine	90
Tyler	34

U	
Uhlendorff, Gustav	98
USA	5ff.
Utah	5ff.

V	
Valdemar Sejr	121, 123
Vejle Amt	10, 15
Verner, A. V.	90
Vester Ulslev	33
Vesterborg	19
Vestsjælland	30
Vig, Peter Sørensen	30ff., 35
Villadsen, Margrethe	47

W	
Wagner, Richard	91ff.
Washington	37
Waukesha	26
Weber, regimentskirurg	50ff.
Wegener, biskop	61, 70, 73
West Denmark	24, 30ff.
Wichfeld, Jørgen	120
Wisconsin	5ff., 29ff.

Ø	
Øster Ulslev	33

Å	
Århus	22
Århus Amt	10, 15

